

PROCENA POTREBA ZA KVALIFIKOVANIM RADNICIMA: UTVRĐIVANJE POTREBA POSLODAVACA

50
YEARS

Empowered lives. Resilient nations.

**U ŠEST
PRIVREDNIH SEKTORA NA KOSOVU**

Procena potreba za kvalifikovanim radnicima:
utvrđivanje potreba poslodavaca u šest privrednih sektora na Kosovu

Mišljenja iznesena u ovoj publikaciji predstavljaju mišljenja autora i ne predstavljaju nužno stavove Programa Ujedinjenih nacija za razvoj i Ministarstva za inostrane poslove Finske.

Izveštaj o proceni potreba za kvalifikovanim radnicima je objavljen uz nesebičnu pomoć Ministarstva za inostrane poslove Finske pružene Programu aktivnog tržišta rada 2 i projekta Angažovanje dijas-pore u privrednom razvoju.

Lektura teksta na engleskom jeziku: Sara Nicole Baxley

Prevodilac na albanski jezik: Hyjnor Jasiqi

Prevodilac na srpski jezik: Besmir Fidahić

Dizajn: ASHA Graphics

Štampa: InDesign

MINISTRY FOR FOREIGN
AFFAIRS OF FINLAND

PROCENA POTREBA ZA
KVALIFIKOVANIM RADNICIMA:
**utvrđivanje potreba poslodavaca u
šest privrednih sektora na Kosovu**

Zahvalnica

(Sledeća lica su navedena po abecednom redu)

Tim autora: Ardiana Gashi (stručnjak iz oblasti prosvetne politike), Artane Rizvanolli (statističar), Teuta Purrini Xhabali (viši analitičar)

Metodologija i upitnik: Ardiana Gashi (stručnjak iz oblasti prosvetne politike)

Prilog: Sanja Crnković-Pozaić (stručnjak iz oblasti tržišta rada)

Tim za osiguranje kvaliteta Programa Ujedinjenih nacija za razvoj na Kosovu: Ada Shima (Program aktivnog tržišta rada 2, voditelj projekta o uključivom rastu), Burbuqe Dobranja (saradnik iz oblasti komunikacija), Brikena Sylejmani (saradnik iz oblasti rodnih pitanja), Danijela Mitić (analitičar komunikacija), David Svab (Volonteri Organizacije Ujedinjenih nacija, službenik programa o održivom razvoju), Iris Duri (statističar), Yllka Gerdovci (voditelj portfelja, program održivog razvoja)

Prilozi iz institucija: Anibar, Udruženje za turizam, CHWB, Agencija za statistiku Kosova, Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije, Ministarstvo rada i socijalne zaštite, Državna uprava za kvalifikacije, Portal Pune, STIKK, IKS, EYE, VINEX

Rad na terenu i prikupljanje podataka: APRON Group LLC, pod pokroviteljstvom projekta Angažovanje dijaspore u privrednom razvoju, združeni projekat Međunarodne organizacije za migracije i Programa Ujedinjenih nacija za razvoj koji je osnovalo Ministarstvo za inostrane poslove Finske.

Spisak skraćenica

ASK	Agencija za statistiku Kosova
BPO	izdvajanje poslovnih procesa
CCC	centri za brigu o korisnicima
GIZ	Nemačko društvo za međunarodnu saradnju
ICT	informaciona i komunikaciona tehnologija
ISCO	Međunarodna standardna klasifikacija zanimanja
MONT	Ministarstvo obrazovanja, nauke i tehnologije
MRSZ	Ministarstvo rada i socijalne zaštite
MTI	Ministarstvo za trgovinu i industriju
NACE	Nomenklatura privrednih delatnosti u Evropskoj zajednici
NQA	Državna uprava za kvalifikacije
PDV	preduzeća u društvenom vlasništvu
PES	Javne službe za zapošljavanje
PKK	Privredna komora Kosova
PUK	Poreska uprava Kosova
SEECCEL	Centar za učenje preduzetništva u Jugoistočnoj Evropi
SME	mala i srednja preduzeća
STIKK	Udruženje informacione i komunikacione tehnologije na Kosovu
UNDP	Program Ujedinjenih nacija za razvoj
VET	stručno obrazovanje i obuka
VTC	centri za stručnu obuku

Sadržaj

Spisak skraćenica	5
Sadržaj.....	6
Tabele	7
Kratak pregled	10
1. Uvod i metodologija.....	12
1.1 Metodologija.....	14
2. Prerada i pakovanje hrane.....	16
2.1. Rezultati ankete: prerada i pakovanje hrane	20
2.1.1 Mesni proizvodi: mesari	20
2.1.2 Mlečni proizvodi: proizvođači mlečnih proizvoda	28
2.1.3 Prerada voća i povrća: pripremač voća odn. povrća za konzerviranje	37
3. Informaciona tehnologija - izdvajanje poslovnih procesa i centri za korisničku podršku.....	46
3.1. Rezultati ankete: informaciona tehnologija - izdvajanje poslovnih procesa i centri za korisničku podršku	48
3.1.1 Stručnjaci za računarske mreže	49
3.1.2 Razvijajući softvera	56
3.1.3 Stručnjaci za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja	65
4. Obrada metala	74
4.1 Rezultati ankete: obrada metala.....	76
4.1.1 Zavarivači	77
5. Tekstil i konfekcija	86
5.1 Tekstil	88
5.1.1 Rukovaoci mašina za šivenje u industriji.....	89
5.2.1 Krojači, krznari i šeširdžije.....	97
5.3.1 Modelari i rezači tekstila i kože.....	104
6. Turizam	114
6.1 Rezultati istraživanja: turistički sektor	116
6.1.1 Konobari	116
6.2.1 Kuvari	124
7. Drvna industrija.....	132
7.1 Rezultati ankete: drvna industrija.....	134
7.1.1 Stolari i srodna zanimanja	135
Reference:	145
Prilog 1. Upitnik.....	146
Prilog 2: Spisak programa koje nude škole za stručno obrazovanje i obuku iz šest ekonomskih sektora.....	163

Tabele

Tabela 1: Ekonomski sektor odabran za anketu poslodavaca.....	15
Tabela 2: Spisak glavnih zanimanja definisanih od strane predstavnika sektora	15
Tabela 3: Spisak zanimanja koja su analizirana za potrebe studije	16
Tabela 4: Aktivna preduzeća i zaposlenost u preduzećima za preradu i pakovanje hrane (period između 2013. i 2015. god.).....	20
Tabela 5: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja.....	21
Tabela 6: Zadaci mesara prema odgovorima poslodavaca i klasifikaciji ISCO-08.....	22
Tabela 7: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje četiri najčešća zadatka	23
Tabela 8: Veštine u nastajanju.....	24
Tabela 9: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke mesara.....	25
Tabela 10: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene.....	25
Tabela 11: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru	26
Tabela 12: Nivo važnosti ostalih opštih veština.....	27
Tabela 13: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja	29
Tabela 14: Zadaci proizvođača mlečnih proizvoda prema odgovorima poslodavaca i klasifikacije ISCO-08	30
Tabela 15: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje četiri najčešća zadatka.....	31
Tabela 16: Veštine u nastajanju	32
Tabela 17: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke proizvođača mlečnih proizvoda.....	32
Tabela 18: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene.....	33
Tabela 19: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru	34
Tabela 20: Nivo važnosti ostalih opštih veština.....	35
Tabela 21: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja	37
Tabela 22: Zadaci pripremača voća odn. povrća za konzerviranje prema tvrdnjama poslodavaca i prema klasifikaciji ISCO-08.....	38
Tabela 23: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje četiri najčešća zadatka.....	39
Tabela 24: Veštine u nastajanju	40
Tabela 25: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke koje obavljaju pripremači voća odn. povrća za konzerviranje.....	40
Tabela 26: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene.....	41
Tabela 27: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru	42
Tabela 28: Nivo važnosti ostalih opštih veština.....	44
Tabela 29: Aktivna preduzeća i zaposlenost u preduzećima za informacionu tehnologiju - izdvajanje poslovnih procesa i centri za korisničku podršku (period između 2013. i 2015. god.)	48
Tabela 30: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja	49
Tabela 31: Zadaci stručnjaka za računarske mreže prema odgovorima poslodavaca i klasifikaciji ISCO-08.....	50
Tabela 32: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje tri najčešća zadatka	51
Tabela 33: Veštine u nastajanju	51
Tabela 34: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke stručnjaka za računarske mreže	52
Tabela 35: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene.....	53
Tabela 36: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru	54
Tabela 37: Nivo važnosti ostalih opštih veština.....	55
Tabela 38: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja	57

Tabela 39: Zadaci razvijaača softvera prema odgovorima poslodavaca i klasifikaciji ISCO-08.....	58
Tabela 40: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje četiri najčešća zadatka.....	59
Tabela 41: Veštine u nastajanju	60
Tabela 42: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke na razvijaače softvera	61
Tabela 43: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene	61
Tabela 44: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru	62
Tabela 45: Nivo važnosti ostalih opštih veština.....	64
Tabela 46: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja	65
Tabela 47: Zadaci stručnjaka za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja prema odgovorima poslodavaca i klasifikaciji ISCO-08.....	66
Tabela 48: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje tri najčešća zadatka	67
Tabela 49: Veštine u nastajanju	68
Tabela 50: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke stručnjaka za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja	68
Tabela 51: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene	69
Tabela 52: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru	70
Tabela 53: Nivo važnosti ostalih opštih veština.....	72
Tabela 54: Aktivna preduzeća i zaposlenost u metaloprerađivačkim preduzećima (period između 2013. i 2015. god.)	76
Tabela 55: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja	78
Tabela 56: Zadaci zavarivača prema odgovorima poslodavaca i klasifikaciji ISCO-08	78
Tabela 57: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje četiri najčešća zadatka.....	79
Tabela 58: Veštine u nastajanju	80
Tabela 59: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke zavarivača.....	81
Tabela 60: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene	82
Tabela 61: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru	83
Tabela 62: Nivo važnosti ostalih opštih veština.....	84
Tabela 63: Aktivna preduzeća i zaposlenost u preduzećima za tekstil i konfekciju (period između 2013. i 2015. god.)	88
Tabela 64: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja	89
Tabela 65: Zadaci rukovaoca mašina za šivenje u industriji prema odgovorima poslodavaca i klasifikaciji ISCO-08.....	90
Tabela 66: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje četiri najčešća zadatka.....	91
Tabela 67: Veštine u nastajanju	92
Tabela 68: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke rukovaoca mašina za šivenje u industriji.....	93
Tabela 69: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene	93
Tabela 70: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru	94
Tabela 71: Nivo važnosti ostalih opštih veština.....	96
Tabela 72: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja	97
Tabela 73: Zadaci krojača, krznara i šeširdžija prema odgovorima poslodavaca i prema klasifikaciji ISCO-08.....	98
Tabela 74: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje tri najčešća zadatka	99
Tabela 75: Veštine u nastajanju	100
Tabela 76: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke koje izvode krojači, krznari i šeširdžije.....	100
Tabela 77: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene	101
Tabela 78: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru	102

Tabela 79: Nivo važnosti ostalih opštih veština	103
Tabela 80: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja	105
Tabela 81: Zadaci modelara i rezača tekstila i kože prema tvrdnjama poslodavaca i prema klasifikaciji ISCO-08.....	106
Tabela 82: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje tri najčešća zadatka	82
Tabela 83: Veštine u nastajanju	108
Tabela 84: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke koje vrše modelari i rezači tekstila i kože.....	108
Tabela 85: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene.....	109
Tabela 86: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru	110
Tabela 87: Nivo važnosti ostalih opštih veština.....	112
Tabela 88: Aktivna preduzeća i zaposlenost u turističkim preduzećima (period između 2013. i 2015. god.)	116
Tabela 89: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja	117
Tabela 90: Zadaci konobara prema odgovorima poslodavaca i klasifikaciji ISCO-08.....	118
Tabela 91: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje pet najčešćih zadataka	118
Tabela 92: Veštine u nastajanju	119
Tabela 93: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke konobara.....	120
Tabela 94: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene.....	120
Tabela 95: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru	121
Tabela 96: Nivo važnosti ostalih opštih veština.....	123
Tabela 97: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja	124
Tabela 98: Zadaci kuvara prema odgovorima poslodavaca i klasifikaciji ISCO-08.....	125
Tabela 99: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje tri najčešća zadatka	126
Tabela 100: Veštine u nastajanju.....	127
Tabela 101: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke kuvara.....	127
Tabela 102: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene	128
Tabela 103: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru.....	129
Tabela 104: Nivo važnosti ostalih opštih veština	130
Tabela 105: Aktivna preduzeća i zaposlenost u preduzećima drvne industrije (period između 2013. i 2015. god.)	134
Tabela 106: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja	135
Tabela 107: Zadaci stolara i srodnih zanimanja prema tvrdnjama poslodavaca i prema klasifikaciji ISCO-08.....	136
Tabela 108: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje četiri najčešća zadatka	137
Tabela 109: Veštine u nastajanju.....	138
Tabela 110: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke koje vrše stolari i srodna zanimanja	139
Tabela 111: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene	139
Tabela 112: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru.....	141
Tabela 113: Nivo važnosti ostalih opštih veština	143

Kratak pregled

Napisan u okviru Programa aktivnog tržišta rada, sproveden od strane kancelarije Programa za razvoj Ujedinjenih nacija (UNDP) na Kosovu, ovaj izveštaj procenjuje kvalifikovanost i kompetentnost radne snage koja obavlja odabrana zanimanja u strateškim sektorima utvrđenim od strane Ministarstva trgovine i industrije (MTI) kao sektori koji imaju veći potencijal za privredni rast, stvaranje radnih mesta i smanjivanje ogromnog trgovinskog deficita na Kosovu¹. Ovaj izveštaj vrši procenu sledećih sektora: prerada i pakovanje hrane, informaciona tehnologija sa fokusom na izdvajanje poslovnih procesa i centre za brigu o korisnicima, prerada metala, industrija tekstila i odeće, turizam i drvna industrija.

Izveštaj naglašava kvalifikacije koje traže poslodavci (potražnja), pa u tom smislu, služi kao pomagalo kreatorima politike i pružaocima usluga obuke i obrazovanja da bolje usklade mere politike i programe razvoja radne snage prema potrebama tržišta rada (ponuda).

Kosovu trebaju redovni mehanizmi za procenu i predviđanje potreba na tržištu rada. Osim što pruža ažurirane informacije o kvalifikacijama koje traže poslodavci iz odabranih sektora, ovaj izveštaj takođe pokušava da pridonese naporima za uspostavljanje sistema za redovno prikupljanje podataka čime bi se olakšalo uparivanje potreba tržišta sa programima za obuku i obrazovanje.

Izveštaj pruža sveobuhvatnu analizu podataka koji su prikupljeni putem Ankete o kvalifikacijama radnika iz 587 privatnih preduzeća iz domena rada odabranih sektora. Rezultati ankete pružaju informacije o konkretnim zadacima i kvalifikacijama 13 zanimanja i obrađuju problematiku vezanu za značaj promena u opštim kvalifikacijama, pripremljenosti radne snage za buduće potrebe, kao i mehanizme koje su preduzeća sprovela kako bi pripremili radnike (praktična obuka na radu, zapošljavanje novih radnika, reorganizacija, itd.). Takođe se vrši analiza pokretača promena koje su uvela anketirana preduzeća, kao što su inovacije, prilagođavanje ekološkim propisima i uslovi rada zaposlenih. Shodno rezultatima ankete, pružene su i preporuke za reviziju ili razvoj novih programa obrazovanja i obuke. Stoga se zaključuje da bi rezultati ove ankete mogli da se koriste kao osnova za razvijanje profesionalnih standarda.

U principu, anketa je pokazala da se određeni broj preduzeća suočava sa poteškoćama kod popunjavanja slobodnih radnih mesta za odabrana zanimanja zbog manjka broja prijavi radnika sa odgovarajućim kvalifikacijama. Sve u svemu, anketa pokazuje da poslodavci nisu dobro informisani o ponudi pružaoca usluga stručnog obrazovanja i obuke, veštinama onih koji su završili programe stručnog obrazovanja i obuke, niti pripravnici iz relevantnih studijskih odn. programa obuke. Većina anketiranih preduzeća ne polaže nade u sisteme za obrazovanje i obuku zbog čega koriste obuku na radnom mestu za razvoj ljudskih resursa. Konačno, rezultati ankete ukazuju da poslodavci nemaju informacije o stepenu stručne spreme koja je potrebna za zapošljavanje radnika. Na ovo ukazuju varijacije u odgovorima koji su pruženi po pitanju stručne spreme koja se traži za jedno te isto zanimanje: neki poslodavci su odgovorili da je za vršenje poslova i zadataka na određenom radnom mestu potrebna visoka stručna sprema, neki srednja stručna sprema, dok su poslednji rekli da je potrebna samo obuka na radnom mestu.

Profesionalno usavršavanje radnika putem obuke na radnom mestu ukazuje da škole za stručno

¹ Kosovo se spominje u kontekstu Rezolucije Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija 1244 (1999).

obrazovanje i obuku moraju da smeste u preduzeća studente koji žele da steknu konkretne profesionalne veštine. Pored toga, postoji potreba za specijalizovanim pružaocima obuke za određena zanimanja i veštine koje su neophodne na tržištu rada.

Ukoliko se situacija posmatra iz ugla obrazovanja, čini se da se od zaposlenih na Kosovu očekuje da izvršavaju više poslova i zadataka nego što je definisano u Međunarodnoj standardnoj klasifikaciji zanimanja (ISCO-08). Ovo se povezuje sa postojanjem malih preduzeća koji traže da radnici raspolazu širokim dijapazonom konkretnih veština i kvalifikacija. Dakle, uzimajući u obzir postojeću strukturu preduzeća na Kosovu koja se sastoji uglavnom od nespecijalizovanih mikro i malih preduzeća, umesto što prate međunarodne standarde, planovi i programi za obuku i obrazovanje trebaju biti prilagođeni potrebama privatnog sektora na Kosovu.

Procena pokazuje da poslodavci zahtevaju od zaposlenih da poseduju kvalifikacije struke koje iziskuje radno mesto, kao i opšte kvalifikacije. U tom smislu, svaki plan i program obuke treba da povede računa da maturanti raspolazu sa neophodnim veštinama čitanja, pisanja, računanja, poznavanja rada na računaru, ali i da vladaju ostalim opštim veštinama kao što su: timski rad, komunikacija, kreativnost i inovacije, prilagođavanje novoj opremi i materijalima. Većina anketiranih preduzeća smatra da gore navedene veštine postaju sve značajne. Što se tiče sektora koji su atraktivni ženama i mladim, kao što je prerada hrane i informaciona tehnologija, preporučuje se pružanje odgovarajuće praktične nastave.

Utvrđeno je da su anketirana preduzeća inovativna jer je velika većina prijavila inovacije koje su uveli u poslednje dve godine, među koje ubrajamo i promenu odn. prilagođavanje radne prakse, proizvodna ili usluga ekološkim propisima i svesti. Ovo ujedno ukazuje da obrazovni sistemi trebaju da budu fleksibilni i da se prilagođavaju ovakvim promenama.

1. Uvod i metodologija

Nacionalna strategija razvoja za period između 2016. i 2021. godine² naglašava da uparivanje kvalifikacija stečenih tokom obrazovanja sa kvalifikacijama koje su potrebne na tržištu rada olakšava stvaranje novih radnih mesta i podstiče privredni rast. Kako bi se obezbedilo korektno uparivanje potrebno je razumeti potrebe poslodavaca. Iako par izveštaja objavljenih tokom par poslednjih godina³ utvrđuje kvalifikacije radne snage, takvi izveštaji su bili usmereni na manjak obrazovanih i kvalifikovanih radnika koje su okarakterisali kao prepreku za razvoj poslovanja. U principu, procene su pokazale da preduzeća na Kosovu smatraju da nedostatak kvalifikovanih radnika i maturanata specijalizovanih obrazovnih institucija predstavlja značajnu prepreku za razvoj poslovanja. Upravo zbog toga ovakve studije ukazuju na potrebu usklađivanja nastavnih planova i programa sa potrebama tržišta rada. Pošto se ova grupa studija primarno usmerila na razumevanje mišljenja preduzeća o kvalifikacijama radne snage, procena kvalifikacija koja je pred vama dublje zalazi u analizu radnih poslova i zadataka i opštih kvalifikacija i kvalifikacija struke koje su potrebne za obavljanje većine najtraženijih zanimanja u šest odabranih sektora na Kosovu.

Institucije na Kosovu su razvile par strateških dokumenata kako bi se ohrabrilo pružanje kvalitetnog obrazovanja i obuke. Pored Okvira nastavnih planova i programa na Kosovu za preduniverzitetsko obrazovanje na polju stručnog obrazovanja i obuke, institucije trenutno razvijaju Strateški plan obrazovanja na Kosovu (KESP) za period između 2017. i 2021. godine sa ciljem usklađivanja "stručnog obrazovanja i obuke sa zahtevima tržišta rada na Kosovu i u inostranstvu, kao i stvaranje otvorenog sistema za obrazovanje odraslih". Kako bi se rešio problem nedostatka stručne prakse i ograničenog kvaliteta tokom prakse maturanata programa za stručno obrazovanje i obuku, Strategija za stručnu praksu za period između 2013. i 2020. godine predlaže par intervencija kako bi se poslodavci motivisali da angažuju studente, kao i mehanizme kojima će se povesti računa da studenti dobiju kvalitetnu stručnu praksu. Konačno, Sektorska strategija za period između 2014. i 2020. godine Ministarstva rada i socijalne zaštite (MRSZ) pokušava da "poveća zapošljavanje žena i muškaraca, razvije kvalifikacije i bolje funkcionisanje tržišta rada". Dve mere koje se predlažu za postizanje ovog cilja uključuju pružanje stručne obuke čiji su programi usklađeni sa potrebama tržišta rada i akreditaciju programa stručne obuke.

Stručno obrazovanje i obuku na Kosovu regulišu zakoni i prosvetna politika.⁴ Sadašnji zakonski okvir koji se odnosi na stručno obrazovanje i obuku jasno propisuje da obrazovni sistem mora da usko sarađuje sa poslodavcima kako bi se ponuđena stručna obuka povezala sa zahtevima tržišta rada. Ovakva odredba stoji u Zakonu o stručnom obrazovanju i obuci čime se od MRSZ (kroz Biroe za zapošljavanje) i Ministarstva obrazovanja, nauke i tehnologije (MONT) (kroz Agenciju za stručno obrazovanje i obuku odraslih) zahteva da koriste informacije sa tržišta rada kako bi informisali kreiranje mera politike. Administrativno uputstvo br. 7/2014⁵ predviđa da će institucije za stručno obra-

2 Nacionalna strategija razvoja za period između 2016. i 2021. godine: http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/National_Development_Strategy_2016-2021_ENG.pdf (dokument na engleskom jeziku).

3 Profili sektora, MTI, 2014. god.; Izveštaj o stanju malih i srednjih preduzeća na Kosovu, KOSME, 2014. god.; Anketa preduzeća sa fokusom na poslovnu klimu, Riinvest, 2014. god.; Osnovne studije, GlZ, 2012. god.; Analiza tržišta informacione i komunikacione tehnologije na Kosovu pod pokroviteljstvom STIKK-a; Izveštaj o humanom razvoju na Kosovu, UNDP, 2012. god.; Poslovna klima na Kosovu: među regionalni vidici, studija koju je izveo Riinvest, itd.

4 Među osnovni pravni okvir ubrajamo sledeće: Zakon br.04/L-032 o preduniverzitetskom obrazovanju, Zakon br. 04/L-138 o stručnom obrazovanju i obuci, Zakon br. 04/L-143 o stručnom obrazovanju i obuci odraslih, Zakon br. 03/L-060 o državnim kvalifikacijama koje uspostavlja državni sistem kvalifikacija, i Zakon br. 03/L-068 o obrazovanju u opštinama.

5 Administrativno uputstvo br. 7/2014 o unapređivanju, autonomiji i funkcionisanju škola za stručno obrazovanje i obuku institucija, Član 4.

zovanje i obuku predložiti nove ili izmenjene programe i module stručne obuke koji se zasnivaju na analizi tržišta rada.

Kako bi se povelu računa da obrazovni planovi i programi odražavaju potražnju tržišta rada, pružaoci usluga stručnog obrazovanja i obuke moraju biti akreditovani, a profesionalni standardni moraju biti utvrđeni zakonom. Proces akreditacije javnih škola za stručno obrazovanje i obuku nije još počeo. Međutim, neki privatni centri za stručnu obuku, kao i oni koji deluju u okviru MRSZ su akreditovani. Profesionalni standardi predstavljaju važan mehanizam koji obezbeđuje da nastavni planovi i programi odražavaju potražnju tržišta rada. Profesionalni standardni moraju da ispune dva sledeća kriterijuma: moraju biti zasnovani na potražnji tržišta rada i moraju biti razvijeni u saradnji sa svim relevantnim zainteresovanim stranama.

Obrazovanje treba biti usklađeno sa potražnjom tržišta rada i takođe treba da ukaže na tela koja su odgovorna za obezbeđivanje takve usklađenosti. Međutim, glavne prepreke u sprovođenju zakona su i dalje prisutne u vidu nedostatka sistema za informisanje o tržištu rada, slabe saradnje između obrazovnog sistema i poslodavaca, kao i ograničenim raspoloživim finansijskim sredstvima za pravilno opremanje škola za stručno obrazovanje i obuku i centara za stručnu obuku.

Mreža zvaničnih i nezvaničnih pružalaca usluga stručnog obrazovanja i obuke na Kosovu se sastoji od:

- ✓ Pedeset i sedam javnih i privatnih škola za stručno obrazovanje i obuku koje nude napredno srednje stručno obrazovanje (od 10. do 12. razreda);
- ✓ Pet Centara nadležnosti koje predvodi novoosnovana Agencija za stručno obrazovanje i obuku i obrazovanje odraslih koji pružaju početno i napredno obrazovanje u školama za stručno obrazovanje i obuku za mlade i odrasle;
- ✓ Škola za stručno obrazovanje i obuku nakon srednje škole koja funkcioniše na principu koledža za studente koji su završili gornje srednjoškolsko obrazovanje;
- ✓ Osam centara za stručnu obuku koji deluju u okviru MRSZ;
- ✓ Druge javne i privatne institucije za stručno obrazovanje i obuku koje pružaju neformalno obrazovanje i obuku.

Trenutno nema redovnog sistema za prikupljanje podataka ili mehanizama za procenu i predviđanje potražnje tržišta rada na Kosovu. MRSZ putem Biroa za zapošljavanje prikuplja podatke o nezaposlenima i otvorenim radnim mestima. Što se tiče lica koje traže posao, Biroi za zapošljavanje evidentiraju podatke o obrazovanju, polju studija i zanimanjima te pružaju informacije o otvorenim radnim mestima, uključujući aktivnosti preduzeća i ponude za posao. Međutim, administrativni podaci ne pružaju precizne procene trenutne i buduće ponude i potražnje radne snage za određena zanimanja. Podaci o otvorenim radnim mestima su nepotpuni jer se informacije prikupljaju putem razgovora između savetnika Biroa za zapošljavanje i preduzeća na terenu. Utvrđuju se samo trenutne, ali ne i buduće kvalifikacije.

U godišnjima Anketama o radnoj snazi Agencija za statistiku Kosova (ASK) pruža informacije o zaposlenju prema privrednim aktivnostima po Nomenklaturi privrednih delatnosti u Evropskoj zajednici (NACE, Rev. 2) i zanimanjima kako se navode među Međunarodnim standardima klasifikacije zanimanja (ISCO-08). Poreska uprava Kosova (PUK) evidentira podatke o zvanično zaposlenim licima. Broj ovih lica je verovatno potcenjen s obzirom da se procenjuje da na sivu ekonomiju prosečno otpada jedna trećina ukupnog prometa preduzeća, a procena zaposlenja u okvirima sive ekonomije u zvaničnim preduzećima varira od 17,5% u sektoru obrazovanja do 70% u poljoprivredi (Riinvest, 2013. god.).

Zvaničnici MONT-a, MRSZ-a, škola za stručno obrazovanje i obuku i savetnici za zapošljavanje u Biroima za zapošljavanje prenose da redovno obavljaju studije o potražnji radne snage kako bi utvrdili najtraženija zanimanja, ali da ne vrše procenu zadataka i kvalifikacija koje zahtevaju poslodavci. Mišljenje poslodavaca o zadacima i kvalifikacijama zaposlenih se procenjuje samo kada se vrši razvoj profesionalnih standarda. Trenutno nema razvijenih profesionalnih standarda za zanimanja koja su analizirana u sklopu ovog istraživanja (razgovor vođen sa zvaničnikom MONT-a).

1.1 Metodologija

Pošto je cilj ovog istraživanja pružanje doprinosa reviziji nastavnog plana i programa škola za stručno obrazovanje i obuku, primenjuje se stručni pristup pitanjima koja se odnose na grupe zanimanja. Tokom radionica koje su organizovane za svaki sektor, poslodavci su odabrali do pet najzastupljenijih grupa zanimanja. Preduzeća su zamoljena da odaberu i navedu najčešće grupe zanimanja u upitniku.

Uzorak studije je izdvojen iz Statističkog registra preduzeća ASK. Ovaj registar sadrži samo aktivna preduzeća. Pod aktivnim preduzećima se smatraju ona preduzeća koja su tokom 2015. godine prijavila poreze ili jednog zaposlenog radnika. Pored toga, nakon predloga jednog poslodavca u sektoru turizma, kako bi se obezbedila potpunost uzorka, anketirano preduzeće je sastavilo spisak turoperatora i organizatora događaja za uzorkovanje.

Uzorak je zatim podeljen prema veličini preduzeća (između 2 i 9, 10 i 49, i više od 49 zaposlenih), kao i NACE Rev. 2. Minimalni prag veličine preduzeća je postavljen na 2 ili više zaposlenih. Razlog za isključivanje preduzeća sa samo jednim zaposlenim je da bi u takvim uslovima ispitanicima bilo teško da govore o potrebnim zadacima i kvalifikacijama bez uzimanja u obzir pojedinca koji obavlja takve poslove i zadatke. S obzirom da manje od jedan odsto preduzeća na Kosovu ima više od 49 zaposlenih (KOSME, 2014), cilj je bio obuhvaćanje svih preduzeća ove veličine u anketu. Osim toga, pošto je samo 4% preduzeća imalo između 9 i 49 zaposlenih, ova grupa preduzeća sadrži više preduzeća nego grupa preduzeća sa manje od devet zaposlenih. Anketa je obavljena sa 587 preduzeća kao što to i pokazuje Tabela 1 gde su preduzeća navedena prema sektorima.

Iako je grupa zanimanja (a ne sektor) glavna kategorija od interesa za anketu koja je definisala uzorak, aktivnosti svakog od sektora su uzeti u uzorkovanje. Ovakva klasifikacija je primenjena zbog toga što postojeći spisak poslodavaca ne pruža informacije o kategorijama zanimanja radne snage. Sektori zanimanja služe kao zamena za identifikovanje grupa zanimanja od interesa. Podaci o broju razgovora prema sektorima i pod sektorima su prikazani u Tabeli 1.

TABELA 1: Ekonomski sektor odabran za anketu poslodavaca

Sektor	Sektor (NACE, Rev. 2)	Madhësia e mostrës
Prerada hrane	10 - Proizvođač prehrambenih proizvoda	88
	11 - Proizvođač pića	
Informaciona tehnologija - izdvajanje poslovnih procesa i centri za korisničku podršku	61 - Telekomunikacije	70
	62 - Kompjutersko programiranje, konsultantske usluge i srodne aktivnosti	
	63 - Aktivnosti dokumentacionih sistema	
Obrada metala	24 - Proizvođač osnovnih metala	104
	25 - Proizvođač gotovih metalnih proizvoda, osim mašina i opreme	
Tekstil	13 - Proizvođač tekstila	112
	14 - Proizvođač odeće	
	15 - Proizvođač kože i srodnih proizvoda	
Turizam	55 - Smeštaj	114
	66 - Prehrambene usluge	
	79 - Turističke agencije, turoperator, usluge rezervisanja i srodne aktivnosti	
	91 - Biblioteke, arhive, muzeji i druge kulturne aktivnosti	
Drvena industrija	16 - Proizvođač drveta, drvnih i plutenih proizvoda, osim nameštaja, proizvođač predmeta od slame i materijala od pruća	99
	10 - Proizvođač proizvoda od drveta	

Tabela 2 navodi odabrane grupe zanimanja prema ISCO-08 za svaku industriju (ukupno 29) od kojih su preduzeća identifikovala najdominantniju grupu zanimanja.⁶

TABELA 2: Spisak glavnih zanimanja definisanih od strane predstavnika sektora

Sektor	Sektor (NACE, Rev. 2)	Kodovi prema ISCO-08
Prerada hrane	10,11	7514; 7513; 7515; 7511; 8160
Informaciona tehnologija - izdvajanje poslovnih procesa i centri za korisničku podršku	61,62,63	2512; 2513; 2521; 2522; 2523
Obrada metala	24,25	7212; 7213; 7222; 8122; 7214
Tekstil	13, 14, 15	7531; 7532; 8153; 8159; 7534
Turizam	55,66,79,91	5111; 5113; 3332; 5131; 5120
Drvena industrija	16,17	8172; 7522; 7521; 7317

Zanimanja koja su navedena najmanje 17 puta su odabrana za analizu. Za potrebe ove studije je analizirano ukupno 13 zanimanja (Tabela 3). Podaci su dostupni i za sva ostala zanimanja.

⁶ http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_172572.pdf (dokument na engleskom jeziku)

TABELA 3: Spisak zanimanja koja su analizirana za potrebe studije

Sektor	Zanimanja izabrana za analizu
Prerada hrane	7511 Mesari, ribari i drugi srodni pripremači hrane ⁷ 7512 Proizvođači mlečnih proizvoda 7514 Pripremač voća odn. povrća za konzerviranje
IT - izdvajanje poslovnih procesa i centri za korisničku podršku	2523 Stručnjaci za računarske mreže 2524 Izrađivači sofvera 2513 Stručnjaci za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja
Obrada metala	7212 Zavarivači i rezači plamenom
Tekstil	8153 Rukovaoci mašina za šivenje u industriji 7531 Krojači, krznari i šeširdžije 7532 Modelari, šabloneri i rezači odeće i srodni
Turizam	5131 Konobari 5120 Kuvari
Drvena industrija	7522 Stolari i srodna zanimanja

Kako bi se dobile informacije iz prve ruke o potrebama preduzeća za kvalifikovanim radnicima obavljeno je ukupno 71% razgovora sa vlasnicima i/ili direktorima preduzeća. Upravnici (4%) ili drugi radnici (25%) su odgovorili na anketu kada potonji nisu bili dostupni.

Ova studija je takođe ocenjivala da li obrazovni sistem nudi studijske programe za najtraženija zanimanja. Spisak studijskih programa za šest odabranih sektora je u Prilogu 2. Ovaj prilog takođe sadrži i opšta "pomoćna" zanimanja od značaja za većinu šest navedenih sektora. Državna uprava za kvalifikacije je dostavila informacije o verifikovanim profesionalnim standardima. Konačno, razgovori su vođeni i sa zvaničnicima MONT-a i MRSZ-a.

Upitnik

Upitnik (Prilog 1) je organizovan u četiri sledeća dela:

Modul 1 sadrži pitanja koja se odnose na karakteristike preduzeća (veličina, privredna delatnost, prodaja i obuka), uključujući informacije o odabranim zanimanjima (broj zaposlenih i njihova raspodela prema rodu, starosnoj dobi i stručnoj spremi). Od poslodavaca se tražilo da navedu da li vrše redovnu reviziju potreba za kvalifikacijama i obukom njihovih radnika, tako da ovaj modul sadrži deo o obuci i stručnoj spremi. Nadalje, poslodavci su zamoljeni da ukažu da li su, osim obuke na koju ih obavezuje zakon, njihovi radnici učestvovali u eksternim ili internim programima obuke tokom 2015. godine.

Modul 2 je usmeren na zadatke i kvalifikacije struke prema zanimanju. Pošto su pitanja iz upitnika otvorena, to je anketiranim preduzećima omogućilo da navedu do pet zadataka i odgovarajućih kvalifikacija struke potrebnih za izvršenje radnih poslova i zadataka. Ovde se navode mišljenja anketiranih preduzeća o tome da li odabrane kvalifikacije trebaju da se steknu u školi ili na radnom mestu, kao i o njihovom budućem značaju. Pored toga, prikupljene su informacije o potrebama za nove kvalifikacije i merama koje preduzeća preduzimaju za njihovo rešavanje.

⁷ Note that only butchers are included as the interviewed firms offer these services. Therefore, in the rest of the report this occupation is referred to as Butchers only.

Modul 3 pokriva značaj i pripremljenost radnika u ostvarenju opštih kvalifikacija, dok **Modul 4** istražuje pozadinu preduzeća po pitanju promena, inovacija i uticaja istih na odgovarajuće grupe zanimanja.

Napomena o standardizaciji odgovora na pitanja koja se odnose na zadatke struke
Pošto su pitanja o zadacima i kvalifikacijama struke napisana otvorenim stilom, odgovori su standardizovani i postavljeni u najbolju moguću ravan sa klasifikacijom ISCO-08. Odgovori koji se tiču zadataka struke nisu uvek pružili željeni nivo pojedinosti niti su pruženi u skladu sa očekivanjima odn. definicijama. Međutim, ova studija objavljuje takve odgovore kada su smatralo da bi takvi odgovori mogli biti od koristi za kreatore mera politike, obrazovne i institucije obuke ili buduće studente ili lica koja traže posao.

Na primer, neki put se navode zadaci određene struke koji nisu ni tipični ni konkretni u izvršenju zadataka date struke (muženje krava u sektoru proizvođača mlečnih proizvoda). Ili, drugi put, anketirana preduzeća ne bi navela dovoljno konkretne zadatke ("prerada mleka" ili "izrada finalnog proizvoda"). Ili, anketirana preduzeća bi umesto kvalifikacija (u slučaju veština u nastajanju naveli bi nove proizvode, profesionalizam, efikasnost, itd.), naveli zadatke, proizvode, itd. Učestalost standardnih zadataka svake struke se navode u originalu kako su navedeni od strane preduzeća, dok se među glavnim zadacima navode neophodne kvalifikacije odn. veštine sposobnosti odn. znanja koja su potrebna za izvršenje zadatka. Na primer, iako su samo dva preduzeća spomenula poznavanje standarda bezbednosti i higijene hrane kao neophodne u procesu razdvajanja mleka od masti, to ne znači da ovom zadatku treba pripasti manje značaja prilikom kreiranja programa za obrazovanje i obuku. Što se tiče svakog od konkretnih zadataka struke, preduzeća su navela glavne kvalifikacije koje su potrebne kako bi se zadatak adekvatno obavio. Pitanja koja se odnose na opšte kvalifikacije su otvorenog stila.

PRERADA I PAI

KOVANJE HRANE

2

Budući da 60% stanovnika Kosova živi u ruralnim područjima, poljoprivreda igra vrlo važnu ulogu u ekonomiji zemlje.⁸ Prerada i pakovanje hrane još uvek predstavlja mali pod sektor koji se 2015. godine sastojao od 2,3% ukupno aktivnih preduzeća i 3,07% ukupno zaposlenih (Tabela 4).

TABELA 4: Aktivna preduzeća i zaposlenost u preduzećima za preradu i pakovanje hrane (period između 2013. i 2015. god.)

Sektor (NACE, Rev. 2)	Aktivno preduzeće/broj zaposlenih	2013. god.	2014. god.	2015. god.
10,11 Proizvođač prehrambenih proizvoda i Proizvođač pića	Broj aktivnih preduzeća	1,428	1,632	1,845
	Učešće u ukupnom broju aktivnih preduzeća	2,34%	2,35%	2,33%
	Broj zaposlenih	6,462	7,031	7,702
	Učešće u ukupnom broju zaposlenih	2,75%	2,92%	3,07%

Izvor: PUK, 2016. god.

Mlečna industrija je vodeći pod sektor prema nivoima proizvodnje dok proizvodnja ne-šumskih proizvoda predstavlja jedan od par sektora sa pozitivnim trgovinskim bilansom.⁹ Međutim, u principu, preradu i pakovanje hrane karakteriše negativni trgovinski bilans. Iako ne postoji velika razlika u stručnoj spremi među rodovima, žene su manje zastupljene u redovima radne snage. U celini, zaposleni raspolažu srednjom stručnom spremom, a preduzeća veruju da im nedostaje maturanata koji su pogodni za rad u ovoj industriji.

2.1. Rezultati ankete: prerada i pakovanje hrane

Osnovni podaci o preduzećima

Svih 88 anketiranih preduzeća ovog sektora su u privatnom vlasništvu. Skoro tri četvrtine ovih preduzeća zapošljavaju devet ili manje radnika, 25% su mala preduzeća, a jedno je preduzeće srednje veličine. Prosečan broj radnika u anketiranim preduzećima iznosi 11 radnika. Oko tri četvrtine anketiranih preduzeća prodaje svoje proizvode na lokalnim ili obližnjim regionalnim tržištima, 20% na teritoriji Kosova kao celine, dok samo dva preduzeća izvoze svoje proizvode na tržišta Evropske unije. Najčešća zanimanja koja deluju u okviru tri pod sektora celokupnog sektora za preradu hrane se navode u sledećem delu studije onako kako su ih utvrdila anketirana preduzeća.

2.1.1 Mesni proizvodi: mesari

Ukupno je 43 anketiranih preduzeća je izjavilo da je zanimanje mesara najzastupljenije u njihovim preduzećima. Prosečan broj zaposlenih u ovim preduzećima iznosi 6 radnika.

Skoro 60% zaposlenih u anketiranim preduzećima rade kao mesari. Izgleda da je ovo zanimanje atraktivno mladima koji predstavljaju 40% ukupne radne snage. Uprkos tome, radnici starosne dobi između 30 i 49 godina čine polovinu zaposlenih mesara i srodnih radnika. Iako ovo zanimanje uglavnom obavljaju muškarci, šestinu mesara čine žene. To je svakako mali udeo, ali treba ga ubrojati među pozitivne pošto se zanimanje mesara tipično smatra "muškim" zanimanjem.

⁸Zeleni izveštaj za 2015. godinu, Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i ruralnog razvoja, Kosovo.

⁹ Ukoliko nije drugačije naznačeno, informacije koje se navode u opštem pregledu su uglavnom bazirane na Profilu sektora za preradu i pakovanje hrane, MTI, iz 2014. godine.

Prosečan broj zaposlenih mesara iznosi četiri radnika. Četrdeset i dva odsto preduzeća za preradu mesa smatraju da je formalna stručna sprema nerelevantna i da je obuka na radnom mestu dostatna za obavljanje ovog posla. Samo 14% preduzeća je izjavilo da srednje stručno obrazovanje predstavlja obaveznu stručnu spremu odn. vrstu stručne spreme, dok je jedna trećina izjavila da obrazovanje stečeno u gimnaziji predstavlja relevantnu vrstu stručne spreme koja je neophodna za obavljanje ovog posla (Tabela 5). Trenutno postoji samo jedna stručna škola u Prištini koja nudi stručno obrazovanje za buduće radnike u sektoru prerade mesa, dok MRSZ i drugi pružaoci usluga u školama za stručno obrazovanje i obuku ne nude programe obuke iz ovog polja rada.

Dok storo tri četvrtine preduzeća izjavljuju da redovno procenjuju veštine radnika, ogromna većina preduzeća ne ulaže u obuku.

TABELA 5: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja

Stručna sprema	Udeo
Niža stručna sprema	2%
Srednja opšta stručna sprema	33%
Srednja usmerena stručna sprema	14%
Visoka stručna sprema	9%
Obuka na radnom mestu (stručna sprema nije potrebna)	42%
Ukupno	43

Važno je da se zaključi da se oko polovina preduzeća susreće sa poteškoćama kod popunjavanja upražnjenih radnih mesta za ovo zanimanje zbog nedostatka adekvatno obučениh kandidata. Prosečno trajanje obuke u preduzećima iznosi skoro pet meseci.

i. Zadaci struke: mesari

Anketirana preduzeća su zamoljena da navedu glavne zadatke koje mesari obavljaju u izvršenju svog posla (Tabela 6). Tabela 6 takođe upoređuje odgovore preduzeća i opis radnog mesta prema klasifikaciji ISCO-08. Naime, od mesara koji rade na Kosovu se očekuje da izvršavaju više zadataka u poređenju sa "tipičnim" mesarima definisanim u klasifikaciji ISCO-08. Od mesara na Kosovu se takođe očekuje da održavaju mašine i opremu, pakuju meso i mesne proizvode, kao i da prate i testiraju kvalitet proizvoda. Moguće je da se od radnika mesara traži da raspoložu širim dijapazonom veština zbog toga što su preduzeća koja zapošljavaju ove radnike mala preduzeća.

TABELA 6: Zadaci mesara prema odgovorima poslodavaca i klasifikaciji ISCO-08

Zadaci	Udeo	ISCO-08
Podela mesa za različite namene odn. proizvode	67%	
Priprema sastojaka i pravljenje kobasica i sličnih proizvoda seckanjem, mešanjem i oblikovanjem mašina	60%	√
Odkošćavanje, seča i priprema mesa za prodaju	56%	√
Pakovanje mesa ili mesnih prerađevina	40%	
Obrada mesnih trupova	35%	√
Klanje životinja	33%	√
Sterilizovanje mašina i opreme	28%	
Skladištenje mesa ili mesnih prerađevina	26%	
Prodaja mesa kupcima	19%	√
Rukovanje opremom za dimljenje mesa	16%	√
Nadgledanje proizvodnje	9%	
Održavanje i podešavanje pribora za rezanje	5%	
Praćenje i testiranje kvaliteta proizvoda (prilagođavanje po potrebi)	5%	
Sušenje i kuvanje mesa (preduzeća nisu prijavila ovu aktivnost)		√

Tabela 7 prikazuje veštine koje su potrebne kako bi se uspešno obavili najčešći zadaci. Podaci pokazuju da se najčešće spominju poznavanje odn. pridržavanje standarda za bezbednost i higijenu hrane, kao i sposobnost procene kvaliteta mesa kao neophodni. Pored toga, Tabela 7 pruža informacije o mišljenju preduzeća da li je skup veština za obavljanje četiri najčešće odabrana zadatka treba steći u školi ili na radnom mestu. U principu, preduzeća veruju da se većina veština može steći na radnom mestu. Naime, poslodavci smatraju da su veštine koje su potrebne kako bi se obavilo odkošćavanje, seča i priprema mesa za prodaju mogu naučiti na radnom mestu. Jedno od objašnjenja za ovakav stav bi moglo biti da škole ne poseduju propisno opremljene radionice odn. prostorije za izvođenje relevantne praktične obuke studenata.

TABELA 7: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje četiri najčešća zadatka

Zadatak	Veština odn. znanje	Veštine neophodne za obavljanje ovog zadatka treba steći:	
		U školi	Na radnom mestu
Podela mesa za različite namene odn. proizvode	Poznavanje anatomije životinje	33%	67%
	Sposobnost procene kvaliteta mesa		
	Poznavanje uslova za sirovine odn. standarda različitih proizvoda		
	Sposobnost upravljanja mašinama i opremom za sečenje		
	Znanje odn. usklađenost sa standardima bezbednosti i higijene hrane		
Priprema sastojaka i pravljenje kobasica i sličnih proizvoda seckanjem, mešanjem i oblikovanjem	Sposobnost procene kvaliteta mesa	40%	60%
	Poznavanje uslova za sirovine odn. standarda različitih proizvoda		
	Sposobnost upravljanja mašinama za mlevenje mesa i priprema kobasica		
	Poznavanje recepata		
	Sposobnost kreiranja novih proizvoda		
	Znanje odn. usklađenost sa standardima bezbednosti i higijene hrane		
Odkošćavanje, seča i priprema mesa za prodaju	Sposobnost procene kvaliteta mesa	0	100%
	Poznavanje vrste opreme koja je potrebna za različite procese		
	Sposobnost upravljanja opremom za sečenje		
	Znanje odn. usklađenost sa standardima bezbednosti i higijene hrane		
Pakovanje mesa ili mesnih prerađevina	Sposobnost upravljanja opremom za pakovanje i označavanje	50%	50%
	Poznavanje pakovanja (kako bi se osiguralo proizvod nije oštećen tokom procesa ili kasnije)		
	Poznavanje čuvanja proizvoda (odgovarajuća temperatura)		
	Znanje odn. usklađenost sa standardima bezbednosti i higijene hrane		

Interesantno je da su preduzeća izjavila da znanje odn. usklađenost sa standardima bezbednosti i higijene hrane može da se nauči samo na radnom mestu. Ovo je veoma značajna veština koju studenti trebaju da steknu u školi i neprekidno ažuriraju obukom na radnom mestu. Moguće objašnjenje je da preduzeća obično zapošljavaju odn. traže maturante sa opštom stručnom spremom i često nemaju radnike sa stručnim obrazovanjem koje je potrebno za rad u sektoru. Dakle, obuka na radnom mestu predstavlja mehanizam koji poslodavci jeftino obezbeđuju.

ii. Veštine u nastajanju

Veštine razvijanja novih proizvoda odn. proizvodnih ideja, rukovanje odn. uvođenje nove tehnologije odn. tehnika rada i tehnologije za preradu hrane se nalaze među najčešćim novonastalim veštinama koje su navela anketirana preduzeća. Izbor prve tri veštine ukazuje na planove preduzeća da se angažuju u inovativnim praksama u budućnosti.

TABELA 8: Veštine u nastajanju

Veštine u nastajanju	Broj preduzeća
Razvijanje novih proizvoda odn. proizvodnih ideja	14
Rukovanje odn. uvođenje nove tehnologije odn. tehnika rada	14
Prehrambena tehnologija (prerada, konzervisanje, itd.)	11
Poznavanje rada na računaru	1
Prodajne veštine	1
Ukupno	41

Poslodavci koji su prijavili veštine u nastajanju su zamoljeni da objasne kako nameravaju da poboljšaju veštine zaposlenih: 88% preduzeća je odgovorilo da nameravaju da obuče radnike u smislu poboljšanja postojećih veština, 9% zapošljavanjem novih radnika i samo 2% internom reorganizacijom. Važno je zaključiti i da je 63% preduzeća izjavilo da se susreću sa poteškoćama u pronalaženju tečaja ili izvođača obuke za veštine u nastajanju, a 2% je izjavilo da im to nije problematično.¹⁰ Nadalje, među preduzećima koja su prijavila postojanje veština u nastajanju, 70% se susreću sa poteškoćama u zapošljavanju kadrova koji će da obavljaju nove veštine. Pošto nema ni tečajeva, ni izvođača obuke, ni kvalifikovane radne snage za veštine u nastajanju u sektoru, obuka na radnom mestu i dalje predstavlja glavni mehanizam razvoja veština radne snage.

iii. Pokretači promena

Devedeset i jedan odsto preduzeća je izjavilo da su uveli inovacije u poslednje dve godine i to uglavnom pokretanjem novih proizvoda i usluga ili poboljšanjem postojećih (26% u svakoj kategoriji). Preduzeća čije se inovativne aktivnosti nalaze u kategorijama prodaje i marketinga predstavljaju 21% ukupnog broja anketiranih preduzeća, nakon kojih slede 19% preduzeća usmerenih na promene u organizaciji rada i 9% preduzeća koja se nisu upuštala niti u jednu inovativnu aktivnost. Razvoj stručnih i opštih kvalifikacija radne snage predstavlja ključni preduslov kako bi se videla neka korist od ovih promena.

Podaci istraživanja pokazuju da se preduzeća koja su prijavila inovacije i promene neznatno razlikuju u smislu uticaja promena odn. inovacija na zadatke koje obavljaju mesari (Tabela 9).

¹⁰ Preostalih 12% preduzeća je izjavilo da im nije poznato da li je to problem.

TABELA 9: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke mesara

Uticaj promena odn. inovacija	Udeo
Procesi (proizvodnja dobara ili pružanje usluga)	32%
Roba ili usluge	26%
Metode prodaje i marketinga	24%
Organizacija rada	18%
Bez promena odn. inovacija	0%
Ukupno	38

Anketirana preduzeća su zamoljena da odgovore da li su promenili odn. prilagodili praksu, proizvode ili usluge u toku poslednje sve godine u smislu ekološke svesti ili propisa. Ogromna većina (77%) je odgovorila potvrdno, a 23% negativno. Pored toga, preduzeća koja su potvrdno odgovorila na ekološku svesnost ili propise su izjavila da je proces prilagođavanja imao uticaja na radne poslove i zadatke mesara.

Osamdeset jedan odsto preduzeća je izjavilo da od svih vrsta zanimanja koja su predstavljena u radnom telu tih preduzeća, mesari trenutno predstavljaju grupu koja je najpogođenija promenama u radnim zadacima i kvalifikacijama. Naime, kada su zamoljeni da navedu grupu zanimanja koja prolazi kroz najveće promene, dve petine preduzeća je navelo prodaju odn. marketing (Tabela 10). Ovaj zaključak je zanimljiv s obzirom da je samo jedno preduzeće navelo prodaju kao novonastalu veštinu (Tabela 10).

TABELA 10: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene

Zanimanja odn. poslovi i zadaci	Udeo
Prodaja odn. marketing	40%
Mesari	31%
Tehnolozi odn. prerađivači	23%
Laboratorije	3%
Uprava	3%
Ukupno	35

iv. Opšte veštine

- Čitanje, pisanje, računanje i poznavanje rada na računaru

Iako se od veštine čitanja očekuje da postane značajnija u budućnosti, polovina preduzeća je izjavila da obrazovni sistem neadekvatno priprema zaposlene ovom veštinom (Tabela 11). Mesari bi trebali da mogu da izvode jednostavne proračune i pišu jednostavne tekstove, popune formulare i pripreme kratke izveštaje. Međutim, iako su preduzeća zadovoljnija kvalitetom računanja i pisanja nego čitanja, poboljšanja su moguća (Tabela 11). Polovina preduzeća je izjavila da mesari ne moraju

da poznaju rad na računaru, a oko 40% je izjavilo da je mesarima potrebno osnovno ili umereno poznavanje rada na računaru. Ova druga grupa je prilično zadovoljna veštinama koje je mesarima na tom polju preneo obrazovni sistem.

TABELA 11: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru

		Broj	Udeo	Povećanje budućeg značaja	Vrlo dobro pripremljeni i adekvatno pripremljeni radnici dolaze direktno iz škola odn. univerziteta
Potrebna obuka iz čitanja na radnom mestu	Posao ne zahteva čitanje	10	23%	67%	50%
	Čitanje jednostavnih instrukcija, uputa i tekstova	16	37%		
	Čitanje tekstova struke sa umerenim tehničkim sadržajima	11	26%		
	Čitanje i razumevanje složenih tekstova značajnih za obavljanje posla	5	12%		
	Čitanje složenih tekstova iz šireg konteksta	1	2%		
Potrebna obuka iz pisanja na radnom mestu	Posao ne zahteva pisanje	12	28%	65%	65%
	Pisanje jednostavnih tekstova, popunjavanje formulara, samostalno izveštavanje o aktivnostima	17	40%		
	Pisanje tekstova koji opisuju poznate sadržaje struke	10	23%		
	Pisanje složenih tekstova iz struke	4	9%		
	Pisanje analiza, izveštaja koji procenjuju širi kontekst poslovanja	0	0%		
Korišćenje i razumevanje numeričkih ili statističkih informacija	Nema potrebe za poznavanje ove veštine	6	14%	57%	57%
	Izvršavanje jednostavnih proračuna (sabiranje, deljenje, množenje)	26	60%		
	Obračun proseka, udela, procenata, itd.	9	21%		
	Poznavanje više matematike, statističkih metoda, itd.	2	5%		
	Razvijanje modela, pokazatelja poslovanja, složeno računanje	0	0%		

Rad na računaru	Poznavanje rada na računaru	22	51%	57%	82%
	Osnovno (unos podataka, slanje i primanje elektronske pošte, štampanje)	10	23%		
	Umereno (obrada teksta ili tabela)	8	19%		
	Složeno (analiza informacija ili dizajna, korišćenje alata kompjuterske tehnologije kod dizajniranja, korišćenje paketa za obrađivanje statističkih analiza)	1	2%		
	Napredno (programiranje softvera, upravljanje računarskim mrežama)	2	5%		

Ostale opšte veštine

Poslodavci smatraju da mesari takođe trebaju da poseduju veštine rešavanja problema, kreativnosti odn. inovacije, spretnost ruku, timski rad, nezavisnost (autonomija), kao i prilagođavanje novoj opremi ili materijalima. Očekuje se da će ove veštine da budu značajne i u budućnosti (Tabela 12). Važno je zaključiti da preduzeća smatraju da mesari trebaju da ovladaju veštinom davanja instrukcija. Ovo se može odnositi na prethodni zaključak da većina preduzeća koristi obuku na radnom mestu kao ključni mehanizam razvijanja radne snage. Takođe može biti rezultat male veličine preduzeća i ograničenih resursa za plaćanje obuke van radnog mesta. Iako od manje važnosti treba spomenuti i da preduzeća trenutno predviđaju da će osnovno poznavanje stranog jezika, veštine komunikacije i resursi za budžetiranje postati važnije u budućnosti.

TABELA 12: Nivo važnosti ostalih opštih veština

Veština	Nivo važnosti		
	Veoma ili prilično važna	Nevažna ili neprimenjiva	Povećanje budućeg značaja
Rešavanje složenih problema	100%	2%	81%
Komuniciranje na stranom jeziku	49%	51%	65%
Spretnost ruku	98%	2%	95%
Komunikacija	60%	40%	89%
Timski rad	98%	2%	100%
Prodaja	84%	16%	94%
Kreativnost odn. inovacije	98%	2%	93%
Prilagođavanje novoj opremi ili materijalima	95%	5%	98%
Podučavanje odn. davanje instrukcija	88%	12%	90%
Zaštita životne sredine	100%	0%	91%
Autonomija	98%	2%	82%
Planiranje resursa	67%	33%	91%

Što se tiče poznavanja stranog jezika, dve petine anketiranih preduzeća veruju da su zaposleni koji dolaze direktno iz škole odn. univerziteta adekvatno pripremljeni, isti procenat preduzeća (27%) smatra da su vrlo dobro pripremljeni ili nisu pripremljeni, dok samo 7% veruje da nisu uopšte pripremljeni.

- Radni uslovi i potrebna fizička spremnost zaposlenih

Što se tiče mesara i drugih srodnih pripremača mesa, 86% preduzeća je izjavilo da se njihovi poslovi uglavnom obavljaju u radnim prostorijama, dok preostala preduzeća izjavljuju da se njihov posao obavlja i u radnim prostorijama i van radnih prostorija.

Hladno okruženje (odn. okruženje sa promenjivom temperaturom) i veštačko osvetljenje prostorija spadaju među glavne opise radnih uslova. Fizička spremnost je važna. Većina anketiranih preduzeća izjavljuje da radnici moraju imati dobru koordinaciju ruku i vida, fizičke sposobnosti stajanja, hodanja, klečanja ili ležanja, kao i da moraju raspolagati priličnom fizičkom snagom.

Preporuke

- MONT i MRSZ trebaju da razmotre pružanje programa obrazovanja i obuke sektoru prerade mesa;
- Programi obrazovanja i obuke trebaju da obezbede da su veštine zaposlenih (Tabela 3) koje poslodavci očekuju da studenti steknu u obrazovnim programima ugrađene u nastavne planove i programe;
- Pošto poslodavci na Kosovu očekuju da njihovi radnici obavljaju više zadataka, ti zadaci bi trebali da budu odraženi u nastavnim planovima i programima na Kosovu. Odnosno, MONT i MRSZ mogu da identifikuju netipična područja u nastavim planovima i programima škola za stručno obrazovanje i obuku, pa da oblikuju program obuke koji će da ponudi MRSZ i drugi pružaoci ovih usluga. Sistemi za obrazovanje i obuku trebaju da opreme studente odn. polaznike sa opštim veštinama, među kojima ubrajamo i veštinu čitanja tekstova iz struke sa određenim tehničkim sadržajem, pisanje tekstova sa konkretnim sadržajem iz struke, osnovnim veštinama računanja, veštinama komunikacije, poznavanje jezika, kreativnosti u timskom radu, kao i kompetencije u raspoređivanju resursa;
- Poznavanje odn. usklađenost standarda bezbednosti i higijene hrane moraju biti snažno usađeni u svaki nastavni plan i program obrazovanja i obuke prehrambenog sektora i sektora pakovanja hrane;
- Savetovanje o karijeri i obrazovanju treba započeti u ranom uzrastu, posebno kod žena, pa ih treba organizovati u srodnim poljima studija;
- Škole koje nude strukovne studije za sektor prerade mesa trebaju da uspostave veze sa preduzećima i da prilagode tekuće nastavne planove i programe sa potrebama preduzeća.

2.1.2 Mlečni proizvodi: proizvođači mlečnih proizvoda

Dvadeset i pet preduzeća koja su prijavila proizvodnju mlečnih proizvoda kao dominantno zanimanje u proseku zapošljavaju devet radnika.

Više od polovine svih zaposlenih (57%) u anketiranim preduzećima, od kojih 42% žena, rade kao proizvođači mlečnih proizvoda. Jedna trećina su mlađi od 30 godina, 61% imaju između 30 i 49 godina, dok je samo 8% starije od 50 godina.

Tabela 13 prikazuje da skoro polovina anketiranih poslodavaca smatra je viša stručna sprema najčešće tražena stručna sprema radnika, zatim srednje stručno obrazovanje (16%), i osnovno školsko obrazovanje (16%) što može da znači da su ova preduzeća angažovana u proizvodnim procesima sa malom dodatnom vrednošću. Dvanaest odsto preduzeća smatra da stručna sprema radnika uopšte nije relevantna za obavljanje ovog zanimanja, nego da je radnicima dovoljna obuka na radnom mestu. Ovakav pristup može da ima dve posledice: prva je da škole za stručno obrazovanje i obuku škole na Kosovu koje pružaju studijske programe od značaja za proizvođače mlečnih proizvoda ne služe i ne doprinose sektoru, i druga je da preduzeća koja prave mlečne proizvode troše oskudne resurse na obuku zaposlenih.

Skoro 65% proizvođača mlečnih proizvoda vrši redovnu reviziju veština i potreba za obukom radnika, 12% vrši reviziju za određene grupe radnika, dok preostalih 24% ne vrše nikakve procene. Iako većina preduzeća vrši reviziju potreba za obukom i veštinama, samo su dva preduzeća izjavila da su njihovi radnici pohađali obuke (jedna obuka na radnom mestu i jedna eksterna obuka tokom 2015. godine).

TABELA 13: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja

Stručna sprema	Udeo
Niža stručna sprema	16%
Srednja opšta stručna sprema	12%
Srednja usmerena stručna sprema	16%
Visoka stručna sprema	44%
Obuka na radnom mestu (stručna sprema nije potrebna)	12%
Ukupno	25

Četrdeset i četiri odsto anketiranih preduzeća koja imaju otvorena radna mesta za položaj proizvođača mlečnih proizvoda izjavljuju da se susreću sa poteškoćama u pronalaženju radnika sa odgovarajućim kvalifikacijama. Kako bi nadoknadili pojavu nekvalifikovanih novih radnika, preduzeća prosečno pružaju pet meseci obuke na radnom mestu.

Preduzeća se suočavaju sa poteškoćama u pronalaženju adekvatnih kvalifikovanih radnika: 40% preduzeća traže da radnici imaju nižu ili neodređenu stručnu sprema, te u takvim preduzećima nema puno obuke. Ovakav nizak nivo stručne sprema i obuke može omesti razvoj ovog sektora na Kosovu.

i. Zadaci struke: proizvođač mlečnih proizvoda

Anketirana preduzeća su zamoljena da navedu najčešće zadatke koje radnici izvršavaju za postizanje očekivanih rezultata. Tabela 14 prikazuje zadatke koje su naveli poslodavci i zadatke proizvođača mlečnih proizvoda prema klasifikaciji ISCO-08. U izvesnoj meri, proizvođači mlečnih proizvoda na Kosovu obavljaju više zadataka nego što je to navedeno u klasifikaciji ISCO-08. Iznenaduje podatak da 12% preduzeća traži od proizvođača mlečnih proizvoda da muzu krave. S druge strane, proizvođači mlečnih proizvoda nisu obavezni da evidentiraju količine sastojaka koje koriste, testiraju rezultate i vremenske cikluse. Ovo može objasniti nizak nivo veština računanja i statističkih veština koje preduzeća očekuju od radnika. Međutim, nijedno preduzeće nije navelo da od radnika očekuje da

postavljaju i kreću kolutove sira na policama tokom procesa zrenja (zadatak naveden u klasifikaciji ISCO-08) iako se to može očekivati u okviru podzadataka navedenih među drugim zadacima koji se redovno obavljaju.

TABELA 14: Zadaci proizvođača mlečnih proizvoda prema odgovorima poslodavaca i klasifikacije ISCO-08

Zadaci:	Udeo	ISCO-08
Odvajanje kajmaka sa mleka ili ostale klasifikacije sirovina	84%	√
Praćenje i testiranje kvaliteta proizvoda (prilagođavanje po potrebi)	64%	√
(Praćenje) pakovanja i obeležavanja, kao i skladištenje proizvoda	48%	
Zgrušavanje mleka ili obavljanje drugih procesa proizvodnje sira	44%	√
Kuvanje ili pasterizacija mleka	16%	√
Dodavanje izmerene količine maja i drugih sastojaka mleku	16%	√
Sanitacija opreme i/ili ambalaže za pakovanje	16%	
Obrada odn. proizvodnja finalnog proizvoda	16%	
Muža krava	12%	
Soljenje sira	4%	√
Evidentiranje količina korišćenih sastojaka, testiranje rezultata i vremenskih ciklusa (preduzeća nisu prijavila ovu aktivnost)		√
Postavljanje i okretanje kolutova sira na policama tokom procesa zrenja (preduzeća nisu prijavila ovu aktivnost)		√

Nadalje, preduzeća su zamoljena da ukažu na veštine i znanja koja su potrebna radnicima kako bi adekvatno obavili četiri najčešća zadatka. Poznavanje odn. usklađenost standarda bezbednosti i higijene hrane koju prati sposobnost procene svojstava proizvoda (npr. koliko je proizvod tvrd) su među najčešće spomenutim veštinama (Tabela 15).

Nadalje, preduzeća su ukazala da su obrazovanje i obuka na radnom mestu skoro jednako važni kako bi se radnici opremili neophodnim veštinama odn. znanjima potrebnim za izvršenje prva tri zadatka. Međutim, većina preduzeća je izjavila da su veštine odn. znanja potrebna za obavljanje poslednjeg zadatka može naučiti pre svega tokom obuke na radnom mestu.

TABELA 15: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje četiri najčešća zadatka

Zadatak	Veština odn. znanje	Veštine neophodne za obavljanje ovog zadatka treba steći:	
		U školi	Na radnom mestu
Odvajanje kajmaka sa mleka ili ostale klasifikacije sirovina	Poznavanje (bioloških ili hemijskih osobina) ili sadržaja mleka odn. proizvoda	56%	44%
	Poznavanje daljeg korišćenja mleka odn. proizvoda		
	Znanje odn. usklađenost sa standardima bezbednosti i higijene hrane		
Praćenje i testiranje kvaliteta proizvoda (prilagođavanje po potrebi)	Sposobnost definisanja prehrambenih, bezbednosnih i higijenskih standarda	56%	44%
	Znanje odn. usklađenost sa standardima bezbednosti i higijene hrane		
	Poznavanje standardnih uslova za sadržaj odn. karakteristike proizvoda (sadržaj masti, PH vrednost, bakteriološki test, test kiselosti, itd.)		
	Sposobnost rada na opremi za testiranja i interpretacije rezultata analize		
	Sposobnost procene svojstava proizvoda (npr. koliko je proizvod tvrd)		
	Sposobnost izmene proizvoda po potrebi (smanjenje ili povećanja sadržaja masti)		
(Praćenje) pakovanja i obeležavanja, kao i skladištenje proizvoda	Poznavanje pakovanja (kako bi se osiguralo proizvod nije oštećen tokom procesa ili kasnije)	50%	50%
	Poznavanje čuvanja proizvoda (odgovarajuća temperatura)		
	Znanje odn. usklađenost sa standardima bezbednosti i higijene hrane		
Zgrušavanje mleka ili obavljanje drugih procesa tokom procesa proizvodnje sira	Sposobnost vršenja procesa fermentacije odn. zakiseljavanja	16%	84%
	Sposobnost procene svojstava proizvoda (npr. koliko je proizvod tvrd)		
	Znanje odn. usklađenost sa standardima bezbednosti i higijene hrane		

ii. Veštine u nastajanju

Preduzeća očekuju da će veštine koje se odnose na razvijanje novih proizvoda odn. proizvodnih ideja i rukovanje odn. uvođenje nove tehnologije i/ili tehnika rada postati vrlo značajne za budući razvoj poslovanja (Tabela 16). Neka preduzeća takođe očekuju da će veštine uvođenja novih proizvodnih linija takođe postati značajne u budućnosti.

TABELA 16: Veštine u nastajanju

Veštine u nastajanju	Broj preduzeća
Razvijanje novih proizvoda odn. proizvodnih ideja	13
Rukovanje odn. uvođenje nove tehnologije odn. tehnika rada	7
Uvođenje novih proizvodnih linija	5
Poznavanje rada na računaru	1
Ukupno	26

Preduzeća koja su prijavila veštine u nastajanju su zamoljena da se izjasne o aktivnostima na unapređenju veština zaposlenih. Više od 80% je izjavilo da će obukom pripremiti zaposlene za veštine u nastajanju, 8% će to učiniti internom reorganizacijom, a isti broj preduzeća će zaposliti nove radnike. Šezdeset odsto preduzeća je izjavilo da imaju poteškoće u zapošljavanju radnika za obavljanje veština u nastajanju. Međutim, obuka se osporava jer 60% preduzeća ima poteškoće u pronalaženju tečajeva ili pružaoca obuke za takve veštine.

iii. Pokretači promena

Utvrđeno je da su preduzeća inovativna. Polovina anketiranih preduzeća je plasirala nove proizvode ili usluge ili značajno poboljšala postojeće proizvode i usluge. Skoro jedna četvrtina preduzeća (24%) je poboljšala procese proizvodnje odn. pružanja usluga, 12% je promenilo odn. poboljšalo metode prodaje i marketinga, dok su preostala preduzeća izjavila da su promenili odn. prilagodili rad organizacije.

Kada su zamoljeni da navedu inovacije koje su imale uticaja na zadatke koje izvode proizvođači mlečnih proizvoda, dve petine anketiranih preduzeća je navelo inovacije na polju procesa proizvodnje odn. pružanja usluga gde su promenjeni zadaci radnika (Tabela 17).

TABELA 17: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke proizvođača mlečnih proizvoda

Uticaj promena odn. inovacija	Udeo
Procesi (proizvodnja dobara ili pružanje usluga)	40%
Metode prodaje i marketinga	28%
Roba ili usluge	20%
Organizacija rada	12%
Ukupno	25

Preduzeća su se pokazala odgovornim po pitanju ekoloških propisa: 72% je izjavilo da su prilagodili radnu praksu, proizvode i usluge u poslednje dve godine.

Devedeset i četiri odsto preduzeća koja su izjavila da su se prilagodili ekološkoj svesti i propisima su takođe izjavila da su takve korekcije imale uticaj na zadatke proizvođača mlečnih proizvoda. Skoro isti broj preduzeća (92%) je izjavio da je ova grupa zanimanja trenutno najpogođenija promenama u radnim zadacima i veštinama. Rezultati ankete ukazuju da zadaci prodaje odn. marketinga i zadaci tehnologija odn. prerađivača prolaze kroz najveće promene (Tabela 18).

TABELA 18: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene

Zanimanja odn. poslovi i zadaci	Udeo
Prodaja odn. marketing	47%
Tehnolozi odn. prerađivači	41%
Agroekonomista	6%
Laboratorije	6%
Ukupno	17

iv. Opšte veštine

- Čitanje, pisanje, računanje i poznavanje rada na računaru

Tabela 19 pokazuje da oko jedna polovina poslodavaca zahteva od proizvođača mlečnih proizvoda da čitaju jednostavne instrukcije, smernice i tekstove dok preostala polovina preduzeća zahteva da čitaju složene tekstove struke sa tehničkim sadržajem. Očekuje se da će veštine čitanja da postanu važnije u budućnosti. Ipak, jedna trećina poslodavaca je izjavila da obrazovni sistem neadekvatno priprema maturante sa takvim veštinama.

Pisanje jednostavnih tekstova, popunjavanje formulara, pisanje kratkih izveštaja se navode kao najčešći zadaci na polju pisanja koje izvode proizvođači mlečnih proizvoda. Prema mišljenju većine preduzeća, veštine pisanja će takođe da postanu važnije u budućnosti, ali je potrebno i poboljšanje obrazovnog sistema: jedna četvrtina preduzeća je izjavila da obrazovni sistem neadekvatno priprema maturante sa neophodnim veštinama pisanja.

Što se tiče veština računanja i statističkim veštinama, polovina preduzeća zahteva da proizvođači mlečnih proizvoda izvode jednostavne proračune, dok oko 30% zahteva naprednije veštine (Tabela 19). Isto tako, većina preduzeća očekuje da će veštine računanja da postanu relevantnije u budućnosti, dok 40% preduzeća nije zadovoljno postojećim znanjima maturanata.

Skoro 40% preduzeća je izjavilo da radnici ne moraju da poseduju veštine poznavanja rada na računaru, 28% očekuje umerene veštine, jedna petina traži osnovne veštine poznavanja rada na računaru, a veoma mali broj preduzeća traži da proizvođači mlečnih proizvoda poseduju napredne veštine poznavanja rada na računaru. Očekuje se da će se potreba poznavanja rada na računaru povećati u budućnosti. U tom smislu, poslodavci su zadovoljni trenutnim veštinama poznavanja rada na računaru maturanata.

TABELA 19: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru

		Broj	Udeo	Povećanje budućeg značaja	Vrlo dobro pripremljeni i adekvatno pripremljeni radnici dolaze direk- tno iz škola odn. univer- ziteta
Nivo veština čitanja koji se očekuje od radnika u obavljanju njihovih poslova i zadataka	Posao ne zahteva čitanje	0	0%	76%	68%
	Čitanje jednostavnih instrukcija, uputa i tekstova	12	48%		
	Čitanje tekstova struke sa umerenim tehničkim sadržajima	6	24%		
	Čitanje i razumevanje složenih tekstova značajnih za obavljanje posla	7	28%		
	Čitanje složenih tekstova iz šireg konteksta	0	0%		
Nivo veština pisanja koji se očekuje od radnika u obavljanju njihovih poslova i zadataka	Posao ne zahteva pisanje	0	0%	80%	75%
	Pisanje jednostavnih tekstova, popunjavanje formulara, pisanje kratkih izveštaja	12	48%		
	Pisanje tekstova koji opisuju poznate sadržaje struke	5	20%		
	Pisanje složenih tekstova iz struke	8	32%		
	Pisanje analiza, izveštaja koji procenjuju širi kontekst poslovanja	0	0%		
Korišćenje i razumevanje numeričkih ili statističkih informacija	Nema potrebe za poznavanje ove veštine	1	4%	83%	60%
	Izvršavanje jednostavnih proračuna (sabiranje, deljenje, množenje)	13	52%		
	Obračun proseka, udela, procenata, itd.	7	28%		
	Poznavanje više matematike, statističkih metoda, itd.	4	16%		
	Razvijanje modela, pokazatelja poslovanja, složeno računanje	0	0%		

Rad na računaru	Bez promena odn. inovacija	9	36%	75%	92%
	Osnovno (unos podataka, slanje i primanje elektronske pošte, štampanje)	5	20%		
	Umereno (obrada teksta ili tabela)	7	28%		
	Složeno (analiza informacija ili dizajna, korišćenje alata kompjuterske tehnologije kod dizajniranja, korišćenje paketa za obrađivanje statističkih analiza)	0	0%		
	Napredno (programiranje softvera, upravljanje računarskim mrežama)	4	16%		

Ostale opšte veštine

Pored konkretnih veština struke, velika većina preduzeća smatra da proizvođači mlečnih proizvoda trebaju da budu kreativni odn. inovativni, da podučavaju i daju instrukcije drugima, da obezbeđuju zaštitu životne sredine, rešavaju složene probleme, imaju spretno ruke, poseduju veštine timskog rada, nezavisno izvršavaju poslove i zadatke (autonomija) i da budu prilagodljivi u korišćenju nove opreme i materijala. Preduzeća očekuju da će relevantne buduće veštine da uključuju komunikacije, prodaju i reagovanje na ekološke propise (Tabela 20). Veliki deo preduzeća očekuje da će raspodela sredstava i komunikacija na stranim jezicima postati značajne u budućnosti.

TABELA 20: Nivo važnosti ostalih opštih veština

Veština	Nivo važnosti		
	Veoma ili prilično važna	Nevažna ili neprimenjiva	Povećanje budućeg značaja
Rešavanje složenih problema	96%	4%	84%
Komuniciranje na stranom jeziku	52%	48%	92%
Spretnost ruku	96%	4%	88%
Komunikacija	60%	40%	100%
Timski rad	96%	4%	96%
Prodaja	76%	24%	100%
Kreativnost odn. inovacije	100%	0%	96%
Prilagođavanje novoj opremi ili materijalima	96%	4%	92%
Podučavanje odn. davanje instrukcija	100%	0%	88%
Zaštita životne sredine	100%	0%	100%
Autonomija	92%	8%	87%
Planiranje resursa	72%	28%	95%

Polovina anketiranih preduzeća je izjavila da su radnici koji dolaze direktno iz škole odn. univerziteta vrlo dobro pripremljeni da komuniciraju na stranom jeziku, jedna trećina (33%) smatra da su maturanti adekvatno pripremljeni, a isti broj smatra da nisu dobro pripremljeni odn. da nisu uopšte pripremljeni da komuniciraju na stranom jeziku (8% za svaku od kategorija).

- Radni uslovi i potrebna fizička spremnost zaposlenih

Oko 90% anketiranih preduzeća izjavljuje da proizvođači mlečnih proizvoda rade uglavnom u radnim prostorijama. Hladno okruženje (odn. okruženje sa promenljivom temperaturom) i veštačko osvetljenje prostorija spadaju među glavne opise radnih uslova.

Što se tiče fizičke spremnosti, radnici moraju da stoje, hodaju, kleče ili leže i imaju dobru koordinaciju na liniji očiju i udova. Sposobnost sedenja duže periode vremena i fizička snaga se smatraju manje važnima.

Preporuke

- Poslodavci trebaju da se obaveste o dostupnosti škola za stručno obrazovanje i obuku, programima i stepenu znanja i veština relevantnih studijskih programa koje maturanti škola za stručno obrazovanje i obuku poseduju. To bi pridonelo promeni u potražnji poslodavaca za slabo obrazovanim radnicima i visoko obrazovanim radnicima u smislu potražnje za adekvatno obrazovanim radnicima. Ukoliko pretpostavimo da će poslodavci biti zainteresovani da zaposle maturante škola za stručno obrazovanje i obuku, saradnja sa školama za stručno obrazovanje i obuku bi mogla biti ojačana što takođe može da doprinese povećanim prilikama za stažiranje i usklađivanje nastavnih planova i programa škola za stručno obrazovanje i obuku sa potražnjom na tržištu rada;
- Profesionalni standardi trebaju da se razvijaju za ovo zanimanje;
- Uzevši u obzir postojeću strukturu preduzeća na Kosovu (nisu preterano specijalizovana i veličine su od mikro do malih preduzeća), oblikovanje nastavnih planova i programa za obrazovanje i obuku treba da se bazira na konkretnim zaključcima za Kosovo (Tabela 14), radije nego na osnovu međunarodno definisanih standarda;
- Kako bi se studenti adekvatno opremili sa veštinama struke, škole i MONT moraju da povedu računa da studenti prođu kvalitetan pripravnički staž na radnom mestu;
- Kako bi se olakšalo da preduzeća koja se bave mlečnim proizvodima ostvare koristi od novih razvoja tehnologije, škole za stručno obrazovanje i obuku trebaju da povedu računa da nastavni planovi i programi uključe module koji će pripremiti studente za razvijanje novih proizvoda i primenu novih tehnika rada;
- Potvrđujući ograničeni budžet kojima raspolažu škole za stručno obrazovanje i obuku i kasnije prepreke po pitanju potpune opremljenosti ovih škola najnovijim tehnologijama, smeštanje studenata u preduzeća koja koriste moderne tehnologije bi bilo veoma važno. Uspostavljanje centara za obuku u preduzećima bi moglo da postane dobar model kojim bi se osiguralo da studenti postanu vešti u korišćenju najnovijih tehnologija. Druga mogućnost je da polaznici škola za stručno obrazovanje i obuku učestvuju u praksi u Centrima za stručnost ili centrima za stručnu obuku;
- Studente i polaznike tečajeva treba obrazovati o neophodnosti adaptiranja ekološkoj svesti i propisima koji mnogo utiču na ukus i ponašanje preduzeća i potrošača;

- Što se tiče opštih veština, proizvođači mlečnih proizvoda trebaju da budu kompetentni u čitanju tekstova iz struke i složenih tekstova sa tehničkim sadržajima, da pišu jednostavne tekstove, popunjavaju formulare, pišu kratke izveštaje i da budu spremni da vrše jednostavne obračune. Obrazovni sistem treba da radi na poboljšanju veština čitanja, pisanja i računanja proizvođača mlečnih proizvoda. Većina ovih veština se stiče u osnovnoj školi, a tamo gde osnovne škole nisu adekvatno pripremile studente ovim opštim veštinama, trebaju škole za stručno obrazovanje i obuku škole da povedu računa da maturanti raspolažu ovim veštinama;
- Druge opšte veštine koje se smatraju važnim za proizvođače mlečnih proizvoda uključuju: kreativnost odn. inovacija, rešavanje složenih problema, veštine komunikacije, veštine prodaje, sposobnost prilagođavanja ekološkoj svesti i propisima, timski rad i prilagođavanje radu sa novom opremom i materijalima;
- Na kraju, čini se da postoji potreba da se postojeće obuke obogate učestvovanjem specijalizovanih pružaoca obuke odn. stručnjaka za proizvodnju mlečnih proizvoda kako bi se zadovoljila lokalna potražnja.

2.1.3 Prerada voća i povrća: pripremač voća odn. povrća za konzerviranje

Dvadeset preduzeća je izjavilo da je najdominantnije zanimanje u njihovim preduzećima zanimanje pripremača voća odn. povrća za konzerviranje. Prosečan broj zaposlenih u ovim preduzećima je 21 radnik.

Pripremači voća odn. povrća za konzerviranje predstavljaju većinu zaposlenih u anketiranim preduzećima (58%). Žene predstavljaju 65% ukupnog broja zaposlenih. Ovaj posao je atraktivan za mlađe od 30 godina koji čine skoro 40% ukupne radne snage, 55% radnika imaju između 30 i 49 godina, dok je preostalih 8% starije od 50 godina.

Tabela 21 prikazuje da dve trećine anketiranih preduzeća smatra da je formalna stručna sprema neophodna za obavljanje ovog posla, dok preostala preduzeća smatra da je potrebna samo obuka na radnom mestu.

Tri petine anketiranih preduzeća tvrdi da redovno procenjuju veštine i potrebe za obukom radnika, 15% vrši reviziju veština i potreba za obukom samo za odabrane grupe radnika, dok preostalih 25% preduzeća uopšte ne vrši takve revizije.

TABELA 21: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja

Stručna sprema	Udeo
Niža stručna sprema	20%
Srednja opšta stručna sprema	5%
Srednja usmerena stručna sprema	20%
Visoka stručna sprema	20%
Obuka na radnom mestu (stručna sprema nije potrebna)	35%
Ukupno	20

Samo 10% preduzeća je izjavilo da imaju slobodna radna mesta gde se susreću sa poteškoćama u pronalaženju odgovarajućih kvalifikovanih radnika. Kako bi pripremili ove radnike, poslodavci u proseku pružaju tri meseca početne obuke.

i. Zadaci struke: pripremači voća odn. povrća za konzerviranje

Anketirana preduzeća tvrde da se od radnika najčešće očekuje da obavljaju sledeće zadatke: prebacivanje konzervisane hrane u sterilne tegle, flaše ili druge posude, priprema voća i povrća (pranje, ljuštenje, uklanjanje stabljika, rezanje, itd.), kuvanje ili sušenje voća, povrća i slične hrane, kao i žetva voća i povrća (Tabela 22).

Tabela 22 prikazuje zadatke zanimanja pripremača voća odn. povrća za konzerviranje koje su prijavili poslodavci na Kosovu i onih koji se navode u klasifikaciji ISCO-08. Radnici koji rade na poslovima pripremača voća odn. povrća za konzerviranje u anketiranim preduzećima obavljaju širok spektar manje specijalizovanih poslova uglavnom opšte prirode od onih koji se navode u klasifikaciji ISCO-08. Na primer, od pripremača voća odn. povrća za konzerviranje se očekuje da sade i vrše žetvu voća ili povrća, ali se ne očekuje da kuvaju, sole ili suše voće, povrće i srodnu hranu ili da izdvajaju sokove iz raznog voća. Ovo bi moglo biti posledica specijalizacije procesa u preduzećima pod sektora na Kosovu.

TABELA 22: Zadaci pripremača voća odn. povrća za konzerviranje prema tvrdnjama poslodavaca i prema klasifikaciji ISCO-08

Zadaci:	Udeo	ISCO-08
Prebacivanje konzervisane hrane u sterilne tegle, flaše ili druge posude	65%	√
Priprema voća i povrća (pranje, ljuštenje, uklanjanje stabljika, rezanje, itd.)	60%	
Kuvanje ili sušenje voća, povrća i slične hrane	55%	√
Žetva voća i povrća ¹¹	55%	
Razvrstavanje voća i povrća za različite namene	50%	
Mešanje i dodavanje sastojaka kako bi se pomoglo u konzervisanju i unapredila tekstura, izgled i ukus	50%	√
Označavanje upakovanih proizvoda	45%	
Sterilizacija tegli i drugih posuda za pakovanje	30%	
Sadnja voća ili povrća	20%	
Izdvajanje sokova iz raznog voća		√
Izdvajanje ulja iz raznog uljanog semena, orašastih plodova ili voća		√
Kuvanje, soljenje ili sušenje voća, povrća i slične hrane		√

Preduzeća su takođe zamoljena da navedu konkretne veštine i znanja koja su potrebna pripremačima voća odn. povrća za konzerviranje kako bi adekvatno obavili četiri najčešća zadatka. Tabela 23 pokazuje da je poznavanje odn. usklađenost sa standardima bezbednosti i higijene hrane najčešća veština odn. znanje koja je potrebna za izvršenje tri prijavljena zadatka. Polovina poslodavaca je odgovorila da veštine sortiranja voća i povrća za različite namene treba da se nauči u školi, dok su

¹¹ Sadnja voća i povrća ne spada među aktivnosti obrade, međutim neka preduzeća zahtevaju obavljanje tog posla.

preostali rekli da je to veština koja treba da se nauči na radnom mestu. Što se tiče ostalih veština (Tabela 23), preduzeća smatraju da bi se trebale steći na radnom mestu. Što se tiče poslodavaca, znanje odn. usklađenost za standardima bezbednosti i higijene hrane predstavlja veoma zahtevnu veštinu, što može da ukaže da je ovo slabo područje rada zaposlenih i/ili da je ovaj aspekt rada vrlo bitan u čitavom pod sektoru. Preduzeća su navela da su veštine bezbednosti hrane jedine veštine koje su potrebne kako bi se prebacila konzervisana hrana u sterilizovane tegle ili flaše i kako bi se voće ili povrće pripremila (pranje, ljuštenje, uklanjanje stabljika, rezanje, itd.). Ovakav zaključak je moguće objasniti time da preduzeća možda nisu svesna da škole za stručno obrazovanje i obuku škole nude ovako obrazovanje, pa zbog toga se oslanjaju na pripremu radne snage u preduzećima.

TABELA 23: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje četiri najčešća zadatka

Zadatak	Veština odn. znanje	Veštine neophodne za obavljanje ovog zadatka treba steći:	
		U školi	Na radnom mestu
Prebacivanje konzervisane hrane u sterilne tegle, flaše ili druge posude	Znanje odn. usklađenost sa standardima bezbednosti i higijene hrane	0%	100%
Priprema voća i povrća (pranje, ljuštenje, uklanjanje stabljika, rezanje, itd.)	Znanje odn. usklađenost za standardima bezbednosti i higijene hrane	0%	100%
Kuvanje ili sušenje voća, povrća i slične hrane	Sposobnost procenjivanja odgovarajućeg nivoa kivanosti odn. sušenosti proizvoda	0%	100%
Žetva voća i povrća	Sposobnost odabira odgovarajućeg voća odn. povrća za preradu	0%	100%
	Sposobnost korišćenja opreme		
Razvrstavanje voća i povrća za različite namene	Sposobnost odabira odgovarajućeg voća odn. povrća za preradu na osnovu kvaliteta, veličine, boje, itd.	50%	50%
Mešanje i dodavanje sastojaka kako bi se pomoglo u konzervisanju i unapredila tekstura, izgled i ukus	Poznavanje procesa konzervacije i recepata	0%	100%
	Znanje odn. usklađenost za standardima bezbednosti i higijene hrane		

ii. Veštine u nastajanju

Anketirana preduzeća su takođe zamoljena da navedu veštine za koje veruju da će biti važne za obavljanje ovog posla u budućnosti. Pored inovativnih sposobnosti kao što je razvijanje novih proizvoda odn. proizvodnih ideja i rukovanje odn. uvođenje nove tehnologije odn. tehnika rada, anketirana preduzeća su izjavila da će veštine tehnologije prerade hrane i veštine upravljanja takođe postati važne u budućnosti (Tabela 24).

TABELA 24: Veštine u nastajanju

Veštine u nastajanju	Broj preduzeća
Razvijanje novih proizvoda odn. proizvodnih ideja	8
Principi, procesi, itd. prehrambene tehnologije	5
Rukovanje odn. uvođenje nove tehnologije odn. tehnika rada	4
Upravljanje i nadziranje procesa proizvodnje	2
Ukupno	19

Kada su preduzeća zamoljena da objasne kako nameravaju da promovišu veštine u nastajanju, većina (85%) je navela obuku radnika, dok je 15% izjavilo da nameravaju da promovišu veštine u nastajanju zapošljavanjem novih radnika. Moguće je da ovakav zaključak ukazuje da preduzeća ne očekuju da će sistemi obrazovanja i obuke moći adekvatno da pripreme radnu snagu na njihove poslovne potrebe. Obuka na radnom mestu je i dalje jedini mehanizam obuke jer 85% preduzeća kaže da su se susreli sa poteškoćama u pronalaženju tečajeva odn. pružaoca obuke za veštine u nastajanju, dok je 75% preduzeća izjavilo da su se susreli sa poteškoćama u zapošljavanju radnika za obavljanje veština u nastajanju.

iii. Pokretači promena

Sva anketirana preduzeća su izjavila da su uključena u inovativne aktivnosti u protekle dve godine. Inovacije su uvedene u nove ili značajno poboljšanje proizvode i usluge i u unapređenje proizvodnih procesa odn. procesa za pružanje usluga (30% za svaku od kategorija). Preostala preduzeća su izjavila da su promenila odn. poboljšala metode prodaje i marketinga i rad organizacije (25% i 15% za svaku). Pored toga, anketirana preduzeća su zamoljena da ukažu na promene i inovacije koje su imale uticaja na zadatke koje obavljaju pripremači voća odn. povrća za konzerviranje. Tabela 25 pokazuje da su skoro dve trećine preduzeća navele da su inovacije u robama i uslugama i proizvodnim procesima odn. procesima za pružanje usluga imale najveći uticaj.

TABELA 25: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke koje obavljaju pripremači voća odn. povrća za konzerviranje

Uticaj promena odn. inovacija	Udeo
Roba ili usluge	35%
Procesi (proizvodnja dobara ili pružanje usluga)	30%
Organizacija rada	25%
Metode prodaje i marketinga	10%
Ukupno	25

Pored toga, dve petine anketiranih preduzeća su izjavila da su promenili odn. prilagodili praksu, proizvode ili usluge u roku poslednje dve godine u odgovoru na ekološku svesnost ili propise. Ova preduzeća su takođe navela da su ove promene imale uticaj na zadatke koje obavljaju pripremači voća odn. povrća za konzerviranje.

Preduzeća su navela da poslovi koje obavljaju pripremači voća odn. povrća za konzerviranje predstavlja jednu od grupa koje su najpogođenije promenama u zadacima i veštinama od svih drugih profila zanimanja koje njihovo preduzeće zapošljava.

Konačno, profesionalna grupa tehničara je navedena kao profesionalna grupa koja prolazi kroz najveće promene (Tabela 26).

TABELA 26: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene

Zanimanja odn. poslovi i zadaci	Udeo
Tehničar	43%
Pripremači povrća za konzerviranje	21%
Prodaja odn. marketing	14%
Pripremači voća za konzerviranje	7%
Radnici na sađenju povrća	7%
Laboratorije	7%
Ukupno	14

iv. Opšte veštine

- Čitanje, pisanje, računanje i poznavanje rada na računaru

Velika većina poslodavaca je izjavila da poznavanje rada na računaru nije relevantno za obavljanje ovog zanimanja. Više od tri četvrtine poslodavaca je izjavilo da pripremači voća odn. povrća za konzerviranje trebaju da imaju skromne veštine čitanja, pisanja i računanja (Tabela 27). Tačnije, prema navodima preduzeća, pripremači voća odn. povrća za konzerviranje trebaju da mogu da čitaju jednostavne instrukcije, upute i tekstove, pišu jednostavne tekstove, popunjavaju formulare, pišu kratke izveštaje i izvode jednostavne proračune (sabiranje, deljenje, množenje). Veliki broj anketiranih preduzeća je izjavio da predviđaju da će ove veštine da postanu sve značajnije. U principu, osim sa veštinama računanja, preduzeća su prilično zadovoljna sa stepenom pripremljenosti i znanjem stečenim u školama, posebno veštinama radnika iz poznavanja rada na računaru.

TABELA 27: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru

		Broj	Udeo	Povećanje budućeg značaja	Vrlo dobro pripremljeni i adekvatno pripremljeni radnici dolaze direktno iz škola odn. univerziteta
Nivo veština čitanja koji se očekuje od radnika u obavljanju njihovih poslova i zadataka	Čitanje nije potrebno	1	5%	53%	70%
	Čitanje jednostavnih instrukcija, uputa i tekstova	16	80%		
	Čitanje tekstova struke sa umerenim tehničkim sadržajima	0	0%		
	Čitanje i razumevanje složenih tekstova značajnih za obavljanje posla	3	15%		
	Čitanje složenih tekstova iz šireg konteksta	0	0%		
Nivo veština pisanja koji se očekuje od radnika u obavljanju njihovih poslova i zadataka	Pisanje nije potrebno	1	5%	42%	75%
	Pisanje jednostavnih tekstove, popunjavanje formulara, pisanje kratkih izveštaja	16	80%		
	Pisanje tekstova koji opisuju poznate sadržaje struke	0	0%		
	Pisanje složenih tekstova iz struke	3	15%		
	Pisanje analiza, izveštaja koji procenjuju širi kontekst poslovanja	0	0%		
Korišćenje i razumevanje numeričkih ili statističkih informacija	Nema potrebe za poznavanje ove veštine	1	5%	58%	50%
	Izvršavanje jednostavnih proračuna (sabiranje, deljenje, množenje)	15	75%		
	Obračun proseka, udela, procenta, itd.	2	10%		
	Poznavanje više matematike, statističkih metoda, itd.	2	10%		
	Razvijanje modela, pokazatelja poslovanja, složeno računanje	0	0%		

Rad na računaru	Bez promena odn. inovacija	17	85%	100%	100%
	Osnovno (unos podataka, slanje i primanje elektronske pošte, štampanje)	0	0%		
	Umereno (obrada teksta ili tabela)	0	0%		
	Složeno (analiza informacija ili dizajna, korišćenje alata kompjuterske tehnologije kod dizajniranja, korišćenje paketa za obrađivanje statističkih analiza)	0	0%		
	Napredno (programiranje softvera, upravljanje računarskim mrežama)	3	15%		

- Ostale opšte veštine

Prema navodima anketiranih poslodavaca, postoji i širok spektar drugih opštih veština koje pripremači voća odn. povrća za konzerviranje trebaju da poseduju. Trenutno najtraženije veštine uključuju: veštine timskog rada, spretnost ruku, veštine kreativnosti odn. inovacije i zaštite okoliša, podučavanje i davanje instrukcija, kao i autonomija (Tabela 28). Ogromna većina preduzeća je izjavila će veštine komunikacije, timskog rada, raspoređivanja resursa, zaštite životne sredine, kreativnosti odn. inovacije i prodajne veštine dobiti na značaju u budućnosti (Tabela 28).

Konačno, sposobnost komunikacije na stranim jezicima se smatra nerelevantnom za pripremače voća odn. povrća za konzerviranje.

Tabela 28: Nivo važnosti ostalih opštih veština

Veština	Nivo važnosti		
	Veoma ili prilično važna	Nevažna ili neprimenjiva	Povećanje budućeg značaja
Rešavanje složenih problema	90%	10%	53%
Komuniciranje na stranom jeziku	45%	55%	40%
Spretnost ruku	100%	0%	95%
Komunikacija	65%	35%	100%
Timski rad	100%	0%	100%
Prodaja	85%	15%	94%
Kreativnost odn. inovacije	95%	5%	95%
Prilagođavanje novoj opremi ili materijalima	75%	25%	87%
Podučavanje odn. davanje instrukcija	95%	5%	79%
Zaštita životne sredine	100%	0%	95%
Autonomija	95%	5%	63%
Planiranje resursa	85%	15%	94%

- Radni uslovi i potrebna fizička spremnost zaposlenih

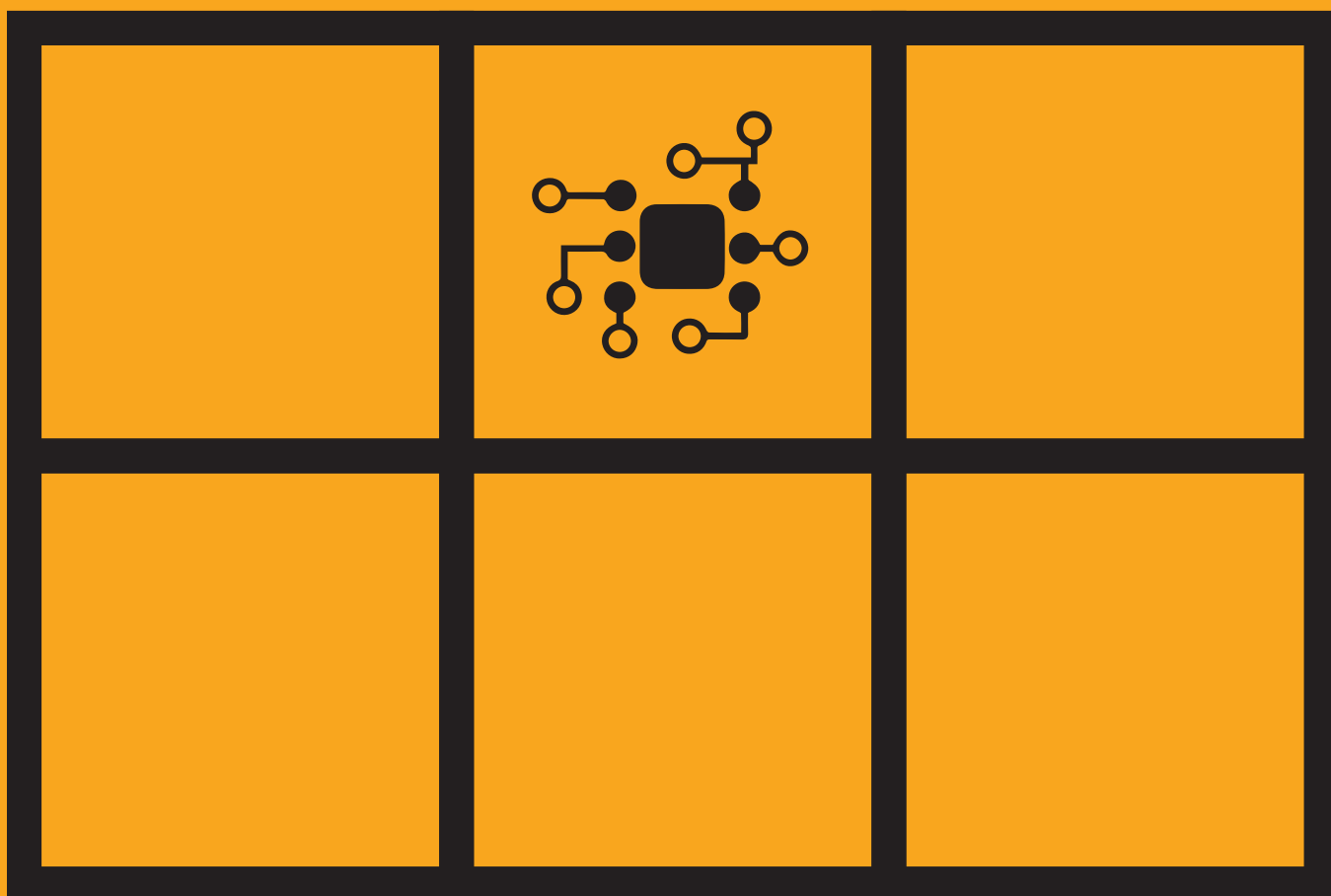
Pripremači voća odn. povrća za konzerviranje većinom obavljaju svoje zadatke i van i unutar prostorija (65% preduzeća). U skoro trećini preduzeća posao se obavlja u zatvorenom prostoru. Radnici obično rade pod promenjivim temperaturama (ili hladnim) i pod veštačkim osvetljenjem.

Većina anketiranih preduzeća izjavljuje da radnici moraju imati dobru koordinaciju ruku i vida, fizičke sposobnosti stajanja, hodanja, klečanja ili ležanja. Sposobnost sedenja duže periode vremena i fizička snaga se smatraju manje važnima.

Preporuke

- Prilikom oblikovanja nastavnog plana i programa, odgovore iz ove ankete treba posmatrati u liniji sa relevantnim nastavnim planovima i programima iz drugih zemalja. Poslodavci na Kosovu bi trebali biti uključeni u taj proces kako bi se napravili relevantni nastavni planovi i programi. Po određivanju jasnog programa zanimanja za pripremače voća odn. povrća za konzerviranje, nastavni plan i program obrazovanja i obuke mora povesti računa da se osnovne veštine čitanja, pisanja i računanja prenesu na radnike iz ove grupe zanimanja. Obrazovni sistemi moraju da poboljšaju veštine računanja jer neki poslodavci traže radnike sa poznavanjem više matematike i statističkih metoda;
- Presentacija nastavnog plana i programa i pravilno informisanje o sposobnostima maturanata škola za stručno obrazovanje i obuku iz grupe pripremača voća odn. povrća za konzerviranje, treba da se obezbedi preduzećima koja deluju u okviru ovog pod sektora;
- Druge opšte veštine koje su relevantne za pripremače voća odn. povrća za konzerviranje, uključuju: veštine timskog rada, veštine kreativnosti odn. inovacije i zaštita životne sredine, podučavanje i davanje instrukcija, autonomija, veštine komunikacije, raspoređivanje resursa, zaštita životne sredine, veštine kreativnosti odn. inovacije i prodajne veštine;
- Svaki obrazovni odn. nastavni plan i program obuke treba da uključi obuku iz poznavanja odn. usklađenosti sa standardima bezbednosti i higijene hrane;
- Bilo bi od velike koristi kada bi se pažljivo analizirali procesi i dodata vrednost u ovom pod sektoru pošto su bili van okvira ove studije.

INFORMACIONA TEHNOLOGIJA - IZDVAJANJE POSLOVNIH

PROCESA I CENTRI ZA KORISNIČKU PODRŠKU

3

Sektor informacione tehnologije je važan sektor za Kosovo, posebno za mlade koji predstavljaju 52% ukupnog broja stanovnika na Kosovu.¹² Doprinos ovog sektora ukupnom bruto domaćem proizvodu zemlje u poslednjih šest godina je varirao između 8% i 11%,¹³ a tri najveća preduzeća na ovom tržištu koja dominiraju sektorom su Pošta i telekomunikacije Kosova, IPKO iz Slovenije, podružnica Telekom Slovenije, i Kujtesa, lokalno preduzeće koje nudi internet i digitalne usluge.¹⁴ Prema podacima PAK-a, sektor informacione tehnologije - izdvajanje poslovnih procesa i centri za korisničku podršku karakteriše postepeno širenje tokom poslednje tri godine. Tabela 29, pokazuje da je tokom 2015. godine ovaj sektor činilo 1,46% ukupno aktivnih preduzeća i 1,60% zaposlenih.

Ovim sektorom dominiraju mikro preduzeća, a proizvodi i usluge se plasiraju uglavnom na Kosovu. Većina preduzeća za informacionu i komunikacionu tehnologiju pružaju proizvode ili usluge vezane za telekomunikacije, konsultantske usluge po pitanjima hardvera, konsultantske usluge po pitanju programske opreme i snabdevanje, ali su uključeni i u druge srodne računarske delatnosti.

TABELA 29: Aktivna preduzeća i zaposlenost u preduzećima za informacionu tehnologiju - izdvajanje poslovnih procesa i centri za korisničku podršku (period između 2013. i 2015. god.)

Sektor (NACE, Rev. 2)	Aktivno preduzeće/broj zaposlenih	2013. god.	2014. god.	2015. god.
61, 62, 63 Telekomunikacije, kompjutersko programiranje, konsultantske i srodne aktivnosti i aktivnosti pružanja dokumentacionih sistema	Broj aktivnih preduzeća	853	1,000	1,154
	Učešće u ukupnom broju aktivnih preduzeća	1,40%	1,44%	1,46%
	Broj zaposlenih	2,934	3,414	4,016
	Učešće u ukupnom broju zaposlenih	1,25%	1,42%	1,60%

Izvor: PUK, 2016. god.

Iako žene koje rade u ovom sektoru imaju višu stručnu spremu, ipak su nedovoljno zastupljene. Za razliku od ostalih anketiranih preduzeća, preduzeća iz sektora informacione tehnologije smatraju da radnici poseduju zadovoljavajuću profesionalnu spremu, ali da im nedostaje opštih veština, kao što su veštine prodaje.

3.1. Rezultati ankete: informaciona tehnologija - izdvajanje poslovnih procesa i centri za korisničku podršku

Osnovni podaci o preduzećima

Osim Pošte i telekomunikacija Kosova, 70 anketiranih preduzeća su u privatnom vlasništvu, 39% preduzeća su mala, dok srednja i velika preduzeća čine po 6% ukupnog broja preduzeća. Prosečan broj zaposlenih u anketiranim preduzećima iznosi 67 radnika.¹⁵ Preduzeća prodaju usluge uglavnom na Kosovu, a 14% preduzeća izvozi usluge u zemlje Evropske unije.

¹² Udeo stanovnika starosne dobi između 0 i 27 godina iz Popisa stanovništva iz 2011. godine, ASK

¹³ Digitalna agenda za period između 2013. i 2020. godine za strategiju sektora za elektronske komunikacije na Kosovu

¹⁴ Ukoliko nije drugačije naznačeno, informacije koje se navode u opštem pregledu su uglavnom bazirane na Profilu sektora za Informacionu tehnologiju - izdvajanje poslovnih procesa i centri za korisničku podršku, MTI, iz 2014. godine.

¹⁵ Osim Pošta i telekomunikacije Kosova, prosečan broj iznosi 30.

Slede informacije o najčešćim zanimanjima koje su navela preduzeća koja posluju u ovom sektoru.

3.1.1 Stručnjaci za računarske mreže

Ukupno 22 preduzeća su izjavila da je prevladavajuće zanimanje u njihovim preduzećima zanimanje stručnjaka za računarske mreže. Ukupan broj zaposlenih je 496 osoba od kojih 11% čine žene. Prosečan broj zaposlenih u ovim preduzećima su 22 radnika.

Stručnjaci za računarske mreže predstavljaju 18% ukupnog broja zaposlenih u anketiranim preduzećima. Oko dve trećine stručnjaka za računarske mreže su mlađi od 30 godina, dok preostala trećina ima između 30 i 49 godina. Skoro svi stručnjaci za računarske mreže su muškarci, samo 2% su žene. Anketirana preduzeća u proseku zapošljavaju četiri stručnjaka za računarske mreže.

Stručna sprema koja se traži za ovo radno mesto je viša stručna sprema koju traži polovina preduzeća iz sektora za informacionu tehnologiju, 41% preduzeća je izjavilo da traže srednju usmerenu stručnu sprema, dok 9% preduzeća smatra da je adekvatna obuka na radnom mestu neophodna za obavljanje ovog posla (Tabela 30). Mnoge škole nude tečajeve iz informacione i komunikacione tehnologije (Prilog 2), 6 od 9 centara za stručnu obuku pružaju obuku iz područja informacione i komunikacione tehnologije, a Državna uprava za kvalifikacije je overila profesionalne standarde jednog od tečajeva.

Ogromna većina preduzeća (91%) je izjavila da redovno procenjuju sposobnosti i potrebe za obukom zaposlenih, dok je polovina izjavila da su tokom 2015. godine njihovi radnici učestvovali u obuci od kojih je 60% učestvovalo u obuci na radnom mestu.

TABELA 30: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja

Stručna sprema	Udeo
Niža stručna sprema	0%
Srednja opšta stručna sprema	0%
Srednja usmerena stručna sprema	41%
Visoka stručna sprema	50%
Obuka na radnom mestu (stručna sprema nije potrebna)	9%
Ukupno	22

Među preduzećima koja imaju otvorena radna mesta za radno mesto stručnjaka za računarske mreže, samo 14% je izjavilo da se susreću sa poteškoćama u pronalaženju kvalifikovanih radnika. Iako zapošljavanje kvalifikovanih radnika nije problematično, anketirana preduzeća pružaju petomesečnu obuku na radnom mestu za novo zaposlene radnike.

i. Zadaci struke: stručnjak za računarske mreže

Tabela 31 sadrži glavne zadatke struke koje stručnjaci za računarske mreže trebaju da obavljaju prema navodima anketiranih preduzeća.

Tabela 31 takođe pruža zadatke koje su prijavili poslodavci i one koje se nalaze na spisku klasifikacije ISCO-08 za stručnjaka za računarske mreže. Poslodavci zahtevaju da stručnjak za računarske mreže na Kosovu obavlja vrlo slične zadatke koji se navode u klasifikaciji ISCO-08. Jedini zadatak koji se ne traži od stručnjaka za računarske mreže na Kosovu je "priprema i praćenje procedura i dokumentacije za inventar mreže i evidentiranje dijagnostike i rešavanje kvarova na mreži, poboljšanje i izmena mreža i uputstava za održavanje".

Važno je napomenuti da poslodavci na Kosovu očekuju da ove zadatke izvršavaju maturanti instituta za više obrazovanje, a ne oni koji dolaze iz škola za stručno obrazovanje i obuku sistema. Trenutno postoji veliki broj škola za stručno obrazovanje i obuku koje pružaju studijske programe koji su relevantni za obavljanje poslova iz domena informacione tehnologije, međutim ti studijski programi su opšti što može da objasni orijentaciju poslodavaca na maturante instituta za više obrazovanje. Trenutno su na ponudi sledeći programi: 28 škola za stručno obrazovanje i obuku nude studijske programe iz informatike, jedan za IT tehničara, jedan iz usluga informacione tehnologije, 14 iz telekomunikacija, i tri iz poštanskog telekoma. Šest od osam centara za stručnu obuku MRSZ nude tečajeve informacione tehnologije (Uroševac, Gnjilane, Đakovica, Kosovska Mitrovica, Peć i Priština).

TABELA 31: Zadaci stručnjaka za računarske mreže prema odgovorima poslodavaca i klasifikaciji ISCO-08

Zadaci:	Udeo	ISCO-08
Analiza, razvoj, tumačenje i procena dizajna kompleksnih sistema i specifikacije arhitekture, modela podataka i dijagrama kod razvoja, konfiguracije i integracije kompjuterskih sistema	44%	√
Istraživanje, analiziranje, procena, praćenje mrežne infrastrukture kako bi se povelu računara da su mreže konfigurisane za optimalno obavljanje poslova	17%	√
Primena stručnih veština u podršci i rešavanju problema mreže i hitnim slučajevima	14%	√
Praćenje mrežnog saobraćaja i aktivnosti, kapaciteta i korišćenja kako bi se obezbedio kontinuirani integritet i optimalno obavljanje poslova	11%	√
Instaliranje, konfigurisanje, testiranje, održavanje i upravljanje novim i ažuriranim mrežama, aplikacijama iz baze podataka softvera, servera i radnih stanica	9%	√
Komuniciranje sa korisnicima	6%	
Procena i preporučivanje poboljšanja u delovanju mreže i integrisanog hardvera, softvera, komunikacija i operativnog sistema	1%	√
Koordinacija rada sa drugim stručnjacima	1%	
Priprema i praćenje procedura i dokumentacije za inventar mreže i evidencija dijagnostike i rešavanje kvarova na mreži, poboljšanje i izmena mreža i uputstava za održavanje		√

Poznavanje kompjuterskih sistema i specifikacija mreže se navodi kao najneophodnija veština stručnjaka za računarske mreže kako bi uspešno obavljali tri najčešća zadatka (Tabela 32).

Kao odgovor na pitanje gde trebaju da se nauče veštine za tri najčešća zadatka, anketirana preduzeća su izjavila da se prve dve veštine mogu naučiti uglavnom obrazovanjem, dok je za poslednji zadatak malo veći broj preduzeća izjavio da se neophodne veštine mogu naučiti tokom obuke na radnom mestu (Tabela 32).

TABELA 32: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje tri najčešća zadatka

Zadatak	Veštine	Veštine neophodne za obavljanje ovog zadatka treba steći:	
		U školi	Na radnom mestu
Analiza, razvoj, tumačenje i procena dizajna kompleksnih sistema i specifikacije arhitekture, modela podataka i dijagrama kod razvoja, konfiguracije i integracije kompjuterskih sistema	Poznavanje programiranja (programski jezici)	79%	21%
	Poznavanje kompjuterskih sistema i specifikacija mreže		
	Sposobnost analiziranja potreba klijenata i predlaganje i razvijanje mreže shodno tome		
	Sposobnost sprovođenja modelovanja podataka i dizajniranja baza podataka (nepovredivost podataka)		
Istraživanje, analiziranje, procena, praćenje mrežne infrastrukture kako bi se povelu računara da su mreže konfigurisane za optimalno obavljanje poslova	Pobrinuti se da su aplikacije ažurirane i dostupne 24 sata dnevno	87%	13%
	Osigurati dostupnost podataka u svakom trenutku korišćenjem administrativne taktike neremećenja		
	Poznavanje kompjuterskih sistema i specifikacija mreže		
Primena stručnih veština u podršci i rešavanju problema mreže i hitnim slučajevima	Opšte veštine informacione tehnologije računarske mreže	44%	56%

ii. Veštine u nastajanju

Oko 75% anketiranih preduzeća je izjavilo da će redovna obuka stručnjaka za računarske mreže iz veština i tehnologije postati vrlo značajna u budućnosti (Tabela 33). Nekoliko preduzeća je izjavilo da će konfiguracija kompjuterskih sistema i veštine programiranje postati vrlo značajne u budućnosti.

TABELA 33: Veštine u nastajanju

Veštine u nastajanju	Broj preduzeća
Kontinuirana modernizacija veština odn. tehnologije*	8
Konfiguracija računarskih sistema	2
Programiranje	1
Ukupno	11

*Dva preduzeća su konkretno spomenula tranziciju na sisteme FTTH

Preduzeća koja su navela veštine u nastajanju su zamoljena da obrazlože svoj pristup obezbeđivanju kvalifikovane radne snage za obavljanje takvih veština. Osamdeset i šest odsto preduzeća je izjavilo da to postižu obukom, 9% internom reorganizacijom i 5% zapošljavanjem novih radnika. Skoro 60% preduzeća je izjavilo da se suočava sa poteškoćama u pronalaženju tečajeva ili pružaoca obuke za novonastale veštine, a skoro 80% preduzeća koje je prijavilo veštine u nastajanju se suočilo sa poteškoćama u pronalaženju radnika koji su sposobni za obavljanje ovih veština.

iii. Pokretači promena

Sva anketirana preduzeća su izjavila da su uveli inovativne aktivnosti u poslednje dve godine: trećina je prijavila uvođenje novih ili značajno poboljšanih procesa marketinga i prodaje, trećina preduzeća je navela ažuriranje proizvoda odn. procesa za pružanje usluga, 23% preduzeća je navelo inovacije u organizaciji rada, dok je preostalih 9% lansiralo nove ili poboljšane proizvode i usluge.

Skoro polovina preduzeća je navela da su inovacije uključivale procese prodaje i marketinga koji su bili predvodnici promena u zadacima koje obavljaju stručnjaci za računarske mreže (Tabela 34).

TABELA 34: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke stručnjaka za računarske mreže

Uticaj promena odn. inovacija	Udeo
Organizacija rada	45%
Roba ili usluge	32%
Metode prodaje i marketinga	18%
Procesi (proizvodnja dobara ili pružanje usluga)	5%
Poznavanje rada na računaru	0%
Ukupno	22

Četrdeset pet odsto preduzeća je izjavilo da menjaju odn. prilagođavaju praksu, proizvode i usluge prema ekološkoj svesti ili propisima u poslednje dve godine, a sva preduzeća su izjavila da su ova prilagođavanja imala uticaja na poslove i zadatke koje obavljaju stručnjaci za računarske mreže.

Trideset i dva odsto anketiranih preduzeća je izjavilo da su stručnjaci za računarske mreže najpogođeniji promenama u zanimanjima, zadacima i veštinama, 23% preduzeća je reklo da to nije tako, dok za 45% preduzeća takve informacije nisu bile poznate. Nadalje, kada su zamoljeni da navedu grupu zanimanja koje prolazi kroz najveće promene, 30% preduzeća je izjavilo da sve grupe zanimanja sektora prolaze kroz promene (Tabela 35).

TABELA 35: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene

Zanimanja odn. poslovi i zadaci	Udeo
Svi	30%
Upravnik	20%
Tim na terenu	10%
Informatičari	10%
Radnici na održavanju mreže	10%
Tehnička podrška	10%
Prodavači	10%
Ukupno	10

iv. Opšte veštine

- Čitanje, pisanje, računanje i poznavanje rada na računaru

Anketirana preduzeća su zamoljena da odrede nivo veština čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru koji je potreban za obavljanje poslova stručnjaka za računarske mreže. Tabela 36 pokazuje da je većina poslodavaca izjavila da stručnjaci za računarske mreže trebaju da poseduju složene veštine čitanja i pisanja (59% je izjavilo da je čitanje i razumevanje složenih tekstova bitno za obavljanje poslova, 27% pisanje složenih tekstova iz struke, i 27% pisanje analiza i izveštaja koji procenjuju širi kontekst poslovanja). Dalje, iako preduzeća očekuju da će veštine čitanja i pisanja postati značajnije u budućnosti (59% i 42%), oko 70% preduzeća je izrazilo zadovoljstvo veštinama radnika koji su došli direktno iz škole odn. univerziteta.

Što se tiče računanja i statističkih veština, više od polovine preduzeća je izjavilo da stručnjaci za računarske mreže moraju znati da obavljaju jednostavne proračune, dok 30% zahteva složene matematičke veštine kao što je poznavanje više matematike, statističkih metoda, kao i razvijanje modela, pokazatelja učinka i složene proračune. Oko 30% anketiranih preduzeća traže poznavanje veština izračunavanja proseka, udela, procenata, itd. Nešto više od jedne trećine preduzeća očekuje da će veštine računanja da postanu važnije u budućnosti (36%). Slično kao i kod čitanja i pisanja, većina preduzeća (63%) je ukazala da obrazovni sistem adekvatno priprema radnike ovim veštinama.

Kao što se i očekivalo, većina preduzeća (77%) je izjavila da zaposleni na ovom položaju trebaju da poseduju napredno poznavanje rada na računaru, kao što je programiranje softvera i upravljanje kompjuterskim mrežama. Sličan broj preduzeća (68%) očekuje da će rad na računaru postati sve važniji u budućnosti, a 80% smatra da su radnici koji dolaze direktno iz škola odn. univerziteta adekvatno pripremljeni ovim veštinama.

TABELA 36: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru

		Broj	Udeo	Povećanje budućeg značaja	Vrlo dobro pripremljeni i adekvatno pripremljeni radnici dolaze direktno iz škole odn. univerziteta
Nivo veština čitanja koji se očekuje od radnika u obavljanju njihovih poslova i zadataka	Posao ne zahteva čitanje	0	0%	59%	69%
	Čitanje jednostavnih instrukcija, uputa i tekstova	1	5%		
	Čitanje tekstova struke sa umerenim tehničkim sadržajima	6	27%		
	Čitanje i razumevanje složenih tekstova značajnih za obavljanje posla	13	59%		
	Čitanje složenih tekstova iz šireg konteksta	2	9%		
Nivo veština pisanja koji se očekuje od radnika u obavljanju njihovih poslova i zadataka	Posao ne zahteva pisanje	1	5%	43%	67%
	Pisanje jednostavnih tekstove, popunjavanje formulara, pisanje kratkih izveštaja	1	5%		
	Pisanje tekstova koji opisuju poznate sadržaje struke	8	36%		
	Pisanje složenih tekstova iz struke	6	27%		
	Pisanje analiza, izveštaja koji procenjuju širi kontekst poslovanja	6	27%		
Korišćenje i razumevanje numeričkih ili statističkih informacija	Nema potrebe za poznavanje ove veštine	0	41%	36%	63%
	Izvršavanje jednostavnih proračuna (sabiranje, deljenje, množenje)	9	27%		
	Obračun proseka, udela, procenta, itd.	6	9%		
	Poznavanje više matematike, statističkih metoda, itd.	2	23%		
	Razvijanje modela, pokazatelja poslovanja, složeno računanje	5	41%		

Rad na računaru	Poznavanje rada na računaru	0	0%	68%	80%
	Osnovno (unos podataka, slanje i primanje elektronske pošte, štampanje)	0	0%		
	Umereno (obrada teksta ili tabela)	2	9%		
	Složeno (analiza informacija ili dizajna, korišćenje alata kompjuterske tehnologije kod dizajniranja, korišćenje paketa za obrađivanje statističkih analiza)	3	14%		
	Napredno (programiranje softvera, upravljanje računarskim mrežama)	17	77%		

- Ostale opšte veštine

Tabela 37 prikazuje brojne ostale opšte veštine koje stručnjaci za računarske mreže trebaju da poseduju prema tvrdnjama poslodavaca. Osim veštine u raspoređivanju resursa (koju oko dve trećine preduzeća smatra važnom), većina preduzeća smatra sve ostale veštine relevantnim. Sva preduzeća su prijavila da su važni: veštine rešavanja složenih problema, poznavanje stranog jezika, timski rad i inovativne veštine (kreativnost odn. inovacije i prilagođavanje korišćenju nove opreme i materijala).

Preduzeća su bila istog mišljenja i po pitanju veština koje će postati važne u budućnosti (Tabela 37). Očekuje se da će veština komunikacije na stranom jeziku imati isti značaj i u budućnosti. Što se tiče ostalih veština, većina preduzeća je izjavila da će se njihov značaj povećati u budućnosti.

TABELA 37: Nivo važnosti ostalih opštih veština

Veština	Nivo važnosti		
	Veoma ili prilično važna	Nevažna ili neprimenjiva	Povećanje budućeg značaja
Rešavanje složenih problema	100%	0%	86%
Komuniciranje na stranom jeziku	100%	0%	50%
Spretnost ruku	77%	23%	74%
Komunikacija	100%	0%	82%
Timski rad	100%	0%	95%
Prodaja	82%	18%	74%
Kreativnost odn. inovacije	100%	0%	86%
Prilagođavanje novoj opremi ili materijalima	100%	0%	95%
Podučavanje odn. davanje instrukcija	91%	9%	71%
Zaštita životne sredine	77%	23%	88%
Autonomija	95%	5%	83%
Planiranje resursa	64%	36%	88%

Što se tiče komuniciranja na stranim jezicima, velika većina preduzeća (82%) smatra da su radnici koji dolaze direktno iz škole odn. univerziteta dobro ili adekvatno pripremljeni.

- Radni uslovi i potrebna fizička spremnost zaposlenih

Većina anketiranih preduzeća (73) izjavljuje da stručnjaci za računarske mreže obično rade u radnim prostorijama, dok su ostali izjavili da rade i van radnih prostorija. Okruženje sa promenjivom temperaturom i veštačko osvetljenje prostorija spadaju među glavne opise radnih uslova.

Što se tiče fizičke spremnosti, 95% preduzeća je izjavilo da radnici moraju da sede duže periode vremena.

Preporuke

- Sadašnji studijski programi i programi obuke škola za stručno obrazovanje i obuku su previše uopšteni i moraju se specijalizovati kako bi zadovoljili potražnju tržišta rada;
- Treba promovisati zanimanje stručnjaka za računarske mreže među devojkicama;
- Zaključci pokazuju da preduzeća ne traže maturante škola za stručno obrazovanje i obuku sa tržišta rada. Ovo ili ukazuje na nedostatak informisanosti među poslodavcima po pitanju ponude škola za stručno obrazovanje i obuku ili može da znači da preduzeća nisu zadovoljna sa kvalitetom škola za stručno obrazovanje i obuku i skupom veština sa kojima raspolažu maturanti škola za stručno obrazovanje i obuku. Ipak, škole za stručno obrazovanje i obuku trebaju da blisko sarađuju sa preduzećima iz sektora kako bi uskladili svoje nastavne programe i planove sa potražnjom na tržištu rada;
- Ukoliko stručne škole za obrazovanje stručnjaka za računarske mreže žele da pripreme studente za ovo zanimanje, onda nastavni plan i program mora da osigura da maturanti steknu veštine koje se navode u ovom izveštaju. Međutim, pošto usluge stručnjaka za računarske mreže mogu lako da se dobiju iz drugih izvora, nastavni plan i program treba barem da osigura da stručnjaci za računarske mreže na Kosovu mogu da obave zadatke definisane klasifikacijom ISCO-08;
- Povesti računa da predavači adekvatno i potpuno sprovode nastavni plan i program;
- Opšte veštine su važne za ovo zanimanje. Naime, stručnjaci za računarske mreže trebaju da mogu da čitaju i razumeju složene tekstove koji su važni za obavljanje njihovih poslova, pišu složene tekstove iz struke i vrše umerene radnje računanja i statistike;
- Sledeće veštine trebaju biti uključene u stručne nastavne planove i programe kod svih preduzeća u sektoru; rešavanje složenih problema, strani jezici, komunikacija, timski rad, kreativnost odn. inovativnost i sposobnost prilagođavanja na novu opremu i materijale;
- Škole za stručno obrazovanje i obuku i centri za stručnu obuku trebaju jasno da odrede koja zanimanja obrazuju odn. obučavaju studente i polaznike i da ukažu na sektore gde maturanti odn. polaznici mogu da pronađu posao.

3.1.2 Razvijajući softvera

Sedamnaest preduzeća je izjavilo da je zanimanje razvijачa softvera glavno zanimanje u njihovom preduzeću. Ova preduzeća zapošljavaju ukupno 2,975 radnika od kojih 38% žena. Prosečan broj zaposlenih u preduzeću je 175 radnika što se smanjuje na 23 ukoliko isključimo broj zaposlenih radnika u Poštama i telekomunikacijama Kosova.

Razvijajući softvera čine 22% radne snage svih preduzeća od kojih 26% žena. Većina zaposlenih ima manje od 30 godina starosti (66%), nešto više od jedne četvrtine radnika ima između 30 i 49 godina, dok je preostalih 8% starije od 50 godina. Prosečan broj zaposlenih razvijajući softvera u anketiranim preduzećima je 38 radnika.

Tabela 38 pokazuje da 94% anketiranih preduzeća smatra da je viša stručna sprema neophodna za obavljanje ovog zanimanja, dok stručna sprema nije važna za preostalih 6% preduzeća.

Na pitanje o veštinama koje su potrebne za obavljanje ovog posla, skoro dve trećine poslodavaca je izjavilo da redovno procenjuju potrebe za kvalifikacijama i obukom radnika, dok su ostali izjavili da obavljaju ovakve procene za odabrane grupe radnika. Većina preduzeća (82%) je izjavila da su njihovi radnici učestvovali u obukama tokom 2015. godine: 56% obuka je održano u sklopu obuke na radnom mestu, 43% su bile eksterne obuke, a preostalih 14% su bile interne obuke.¹⁶

TABELA 38: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja

Stručna sprema	Udeo
Niža stručna sprema	0%
Srednja opšta stručna sprema	0%
Srednja usmerena stručna sprema	0%
Visoka stručna sprema	94%
Obuka na radnom mestu (stručna sprema nije potrebna)	6%
Ukupno	17

Pronalaženje adekvatno kvalifikovanih razvijajući softvera nije problematično: samo dva od anketiranih 17 preduzeća su se susretala sa poteškoćama po tom pitanju. Međutim, kako bi se radnici pripremili za obavljanje svojih poslova, anketirana preduzeća tvrde da pružaju u proseku tri meseca obuke na radnom mestu. Trenutno na području Kosova deluje veliki broj škola za stručno obrazovanje i obuku, koje, kao i većina centara za stručnu obuku, pružaju studijske i programe obuke na polju informacione tehnologije iako prilično uopštene i neadekvatne za zadatke koje obavljaju razvijajući softvera na svom radnom mestu.

i. Zadaci struke: razvijajući softvera

Tabela 39 sadrži spisak zadataka koje bi razvijajući softvera trebali da obavljaju kako bi postigli očekivane radne rezultate. Ova tabela takođe prikazuje zadatke koje su prijavili poslodavci i zadatke koji se nalaze na spisku klasifikacije ISCO-08 u opisu radnog mesta razvijajući softvera. Podaci pokazuju da razvijajući softvera koji rade u preduzećima na Kosovu obavljaju drugačije od "tipičnih" zadataka koji su navedeni u klasifikaciji ISCO-08. Na primer, u nekim preduzećima na Kosovu, razvijajući softvera takođe trebaju da dizajniraju i razvijaju internet stranice i pružaju obuku drugim programerima. Od njih se ne očekuje da se konsultuju sa inženjerskim kadrom kod procene interfejsa između hardvera i softvera niti sa klijentima po pitanju održavanja sistema softvera. Moguće je da se očekuje da razvijajući softvera na Kosovu obavljaju potonje zadatke, ali ih anketirana preduzeća smatraju razumljivim, tako da ih nisu ni spomenuli.

¹⁶ Ova suma prelazi 100% jer su neka preduzeća pružala više od jedne vrste obuke.

TABELA 39: Zadaci razvijaa softvera prema odgovorima poslodavaca i klasifikaciji ISCO-08

Zadaci:	Udeo	ISCO-08
Istraživanje, projektovanje i razvijanje kompjuterskih softverskih sistema	94%	√
(Razvijanje i usmeravanje) procedura za testiranje i potvrđivanje softvera	88%	√
Istraživanje, analiziranje i procena uslova za postavljanje softverskih aplikacija	53%	√
Modifikovanje postojećeg softvera kako bi se ispravile greške, kako bi se prilagodili novim hardverima ili kako bi se izvršila nadogradnja interfejsa za poboljšanje učinkovitosti	41%	√
Procenjivanje, razvijanje, nadogradnja i dokumentovanje procedura održavanja za komunikaciona okruženja i softver aplikacija	35%	√
Veb dizajn i razvoj	12%	
Usmeravanje programiranja softvera	6%	√
Obučavanje drugih programera	6%	
Konsultovanje sa inženjerskim kadrovima u cilju procene interfejsa između softvera i hardvera		√
Konsultovanje sa klijentima po pitanju održavanja softverskog sistema		√

Tabela 40 pruža informacije o najvažnijim veštinama odn. znanjima koje razvijaači softvera trebaju da poseduju kako bi adekvatno obavljali četiri najčešća radna zadatka.

Osim toga, kada su upitani gde se trebaju steći te veštine, u školi ili na radnom mestu, preko 80% preduzeća je odgovorilo da većina veština (osim prve) može da se steknu tokom obuke na radnom mestu (Tabela 40). Ovo može da znači da ovom sektoru trebaju radnici sa višom stručnom spremom koji mogu da postanu specijalizovani za razvijanje softvera tokom obuke na radnom mestu.

TABELA 40: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje četiri najčešća zadatka

Zadatak	Veštine	Veštine neophodne za obavljanje ovog zadatka treba steći:	
		U školi	Na radnom mestu
Istraživanje, projektovanje i razvijanje kompjuterskih softverskih sistema	Poznavanje kompjuterskih sistema	58%	42%
	Poznavanje programiranja (programski jezici)		
	Sposobnost analiziranja potreba klijenata i predlaganje i razvijanje mreže shodno tome		
	Opšte veštine		
	Poznavanje propisa o zaštiti podataka		
(Razvijanje i usmeravanje) procedura za testiranje i potvrđivanje softvera	Poznavanje kompjuterskih sistema	12%	88%
	Prosečno poznavanje programiranja (programski jezici)		
	Sposobnost analiziranja i identifikovanja problema u softveru (kao i shodno modifikovanje)		
Istraživanje, analiziranje i procena uslova za postavljanje softverskih aplikacija	Poznavanje analize sistema	7%	93%
	Poznavanje programiranja (programski jezici)		
	Sposobnost da klijentima objasni koje usluge preduzeće nudi		
	Sposobnost analiziranja i tumačenja potreba klijenata i davanje svrsishodnih predloga		
Modifikovanje postojećeg softvera kako bi se ispravile greške, kako bi se prilagodili novim hardverima ili kako bi se izvršila nadogradnja interfejsa za poboljšanje učinkovitosti	Poznavanje programiranja (programski jezici)	8%	92%
	Opšte veštine informacione tehnologije		

ii. Veštine u nastajanju

Preduzeća su takođe zamoljena da se izjasne o veštinama razvijaača softvera u nastajanju koje se smatraju značajnim za budući razvoj njihovog preduzeća. Više od polovine preduzeća je navelo kontinuirane obuke iz veština i tehnologije, dok je jedna trećina navela poznavanje programskih jezika. Samo jedno preduzeće smatra da izvođenje projekata i opšte poznavanje informacione tehnologije predstavljaju veštine u nastajanju (Tabela 41).

TABELA 41: Veštine u nastajanju

Veštine u nastajanju	Broj preduzeća
Kontinuirana modernizacija veština odn. tehnologije*	6
Poznavanje programskih jezika*	4
Izvođenje projekata	1
Opšte poznavanje IT	1
Ukupno	11

*Jedno preduzeće je spomenulo kreiranje animacija i multimedijalnih sadržaja

Među preduzećima koje su prijavile veštine u nastajanju, 76% je izjavilo da obučavaju radnike, dok je preostalih 24% izjavilo da zapošljavaju nove radnike kako bi odgovorili na novonastale potrebe. Nadalje, kada su upitani da li je bilo teško pronaći tečajeve ili pružaoce obuke za veštine u nastajanju, preduzeća su dala jednak broj pozitivnih i negativnih odgovora (47%). Ovo iznenađuje s obzirom da postoji par pružaoaca obuke na Kosovu koji nude tečajeve iz navedenih veština u nastajanju. Pronalaženje tečajeva ne bi trebalo da predstavlja problem ovom sektoru.

Samo jedna trećina poslodavaca je prijavila poteškoće u zapošljavanju kadrova za veštine u nastajanju. To znači da su poslodavci zadovoljni sa kvalitetom maturanata visokih škola.

iii. Pokretači promena

Skoro sva anketirana preduzeća (94%) su prijavila inovativne aktivnosti u poslednje dve godine. Promena u organizaciji rada i procesima prodaje i marketinga predstavljaju dominantne inovativne aktivnosti preduzeća (41% i 35%) dok je preostalih 18% preduzeća izjavilo da su uveli inovacije u proizvodne procese odn. procese pružanja usluga.

Nadalje, polovina preduzeća koja je prijavila inovacije i promene je izjavila da su inovacije u robi i uslugama predvodile promene u zadacima koje obavljaju razvijaači softvera (Tabela 42).

TABELA 42: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke na razvijanje softvera

Uticaj promena odn. inovacija	Udeo
Roba ili usluge	50%
Procesi (proizvodnja dobara ili pružanje usluga)	19%
Metode prodaje i marketinga	19%
Organizacija rada	13%
Poznavanje rada na računaru	0%
Ukupno	16

Kada su zamoljeni da odgovore koje su korake preduzeli kako bi odgovorili na ekološku svest i propise, oko jedne trećine preduzeća je izjavilo da su promenili odn. prilagodili praksu. Oko 40% preduzeća je izjavilo da su ova prilagođavanja imale uticaj na zadatke koje obavljaju razvijanje softvera.¹⁷

Skoro polovina poslodavaca je izjavila da od svih zanimanja koje zapošljavaju u preduzeću, zadaci razvijanje softvera su trenutno najpogođeniji promenama u radnim poslovima i zadacima, kao i veštinama. Ovo može biti potvrđeno činjenicom da je jedna trećina preduzeća navela razvijanje softvera kao grupu zanimanja koja prolazi kroz najveće promene (Tabela 43). Druga dva zanimanja koja prolaze najveće promene su prodavači poslovanja odn. razvijanja koje je navela jedna četvrtina preduzeća i programeri multimedija koje je prijavilo 8% preduzeća.

TABELA 43: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene

Zanimanja odn. poslovi i zadaci	Udeo
Izrađivači softvera	33%
Prodavači poslovanja odn. razvijanja	25%
Programeri multimedijских sadržaja	8%
Izrađivači internet stranica	8%
Softverski inženjeri u odeljenju za kartice	8%
Infrastrukturni tim	8%
Upravnik	8%
Ukupno	12

iv. Opšte veštine

- Čitanje, pisanje, računanje i poznavanje rada na računaru

Osim zadataka struke preduzeća su zamoljena da navedu stepen čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru koji se očekuje od razvijanja softvera (Tabela 44). Prema navodima poslodavaca, razvijanje softvera moraju imati napredne veštine čitanja tekstova iz struke. Oko dve trećine

¹⁷ Treba imati na umu da 12% preduzeća nije znalo da li je to problem.

preduzeća je izjavilo da su veštine čitanja i razumevanja složenih tekstova neophodne, dok je jedna trećina izjavila da razvijajući softvera trebaju da mogu da čitaju složene sadržaje iz šireg konteksta. Isto je zaključeno i u pogledu pisanja: 76% preduzeća smatra da je pisanje složenih tekstova iz struke važno, sledi 12% preduzeća koji su naveli da razvijajući softvera moraju imati napredne veštine pisanja. Na pitanje o budućem značaju ovih veština, većina poslodavaca (76%) je izjavila da očekuju da će veštine čitanja postati sve značajnije u budućnosti, a skoro 60% preduzeća deli ista očekivanja u pogledu veština pisanja. U principu, samo polovina preduzeća je izjavila da su zadovoljni sa veštinama čitanja i pisanja koje je preneo obrazovni sistem.

Preduzeća su izjavila da razvijajući softvera trebaju da poseduju napredne i složene veštine računanja i statistike (47% i 29%). Oko 60% poslodavaca je izjavilo da se očekuje da će veštine računanja postati značajne u budućnosti. Slično tome, polovina preduzeća smatra da radnici koji dolaze direktno iz škola odn. univerziteta poseduju adekvatne veštine računanja i statistike.

Kao što se očekivalo, skoro sva preduzeća (94%) su izjavila da radnici moraju imati napredne veštine korišćenja računara kao što su programiranje softvera i upravljanje računarskim mrežama (Tabela 44). Isto tako, ogroman broj preduzeća (88%) očekuje da će veština poznavanja rada na računaru dobiti na značaju u budućnosti. Većina preduzeća (80%) smatra da su radnici koji dolaze direktno iz škola i univerziteta adekvatno pripremljeni ovim veštinama.

TABELA 44: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru

		Broj	Udeo	Povećanje budućeg značaja	Vrlo dobro pripremljeni i adekvatno pripremljeni radnici dolaze direktno iz škola odn. univerziteta
Nivo veština čitanja koji se očekuje od radnika u obavljanju njihovih poslova i zadataka	Posao ne zahteva čitanje	0	0%	76%	46%
	Čitanje jednostavnih instrukcija, uputa i tekstova	0	0%		
	Čitanje tekstova struke sa umerenim tehničkim sadržajima	1	6%		
	Čitanje i razumevanje složenih tekstova značajnih za obavljanje posla	11	65%		
	Čitanje složenih tekstova iz šireg konteksta	5	29%		

Nivo veština pisanja koji se očekuje od radnika u obavljanju njihovih poslova i zadataka	Posao ne zahteva pisanje	0	0%	59%	50%
	Pisanje jednostavnih tekstove, popunjavanje formulara, pisanje kratkih izveštaja	1	6%		
	Pisanje tekstova koji opisuju poznate sadržaje struke	1	6%		
	Pisanje složenih tekstova iz struke	13	76%		
	Pisanje analiza, izveštaja koji procenjuju širi kontekst poslovanja	2	12%		
Korišćenje i razumevanje numeričkih ili statističkih informacija	Nema potrebe za poznavanje ove veštine	0	0%	59%	50%
	Izvršavanje jednostavnih proračuna (sabiranje, deljenje, množenje)	1	6%		
	Obračun proseka, udela, procenta, itd.	3	18%		
	Poznavanje više matematike, statističkih metoda, itd.	8	47%		
	Razvijanje modela, pokazatelja poslovanja, složeno računanje	5	29%		
Rad na računaru	Poznavanje rada na računaru	0	0%	88%	81%
	Osnovno (unos podataka, slanje i primanje elektronske pošte, štampanje)	0	0%		
	Umereno (obrada teksta ili tabela)	0	0%		
	Složeno (analiza informacija ili dizajna, korišćenje alata kompjuterske tehnologije kod dizajniranja, korišćenje paketa za obrađivanje statističkih analiza)	1	6%		
	Napredno (programiranje softvera, upravljanje računarskim mrežama)	16	94%		

- Ostale opšte veštine

Tabela 45 pokazuje da bi razvijaci softvera takođe trebali da mogu da: komuniciraju na stranom jeziku, da budu kreativni i inovativni, da rade u timu i da se prilagođavaju novoj opremi i materijalima. Iako anketirana preduzeća ne smatraju da je izuzetno važno, podaci pokazuju da razvijaci softvera takođe trebaju da poseduju veštine rešavanja složenih problema, da rade nezavisno, da poseduju dobre veštine komunikacije, da podučavaju odn. pružaju instrukcije drugima i da imaju veštine u raspodeli resursa. Ogromna većina preduzeća (90%) je izrazila zadovoljstvo što razvijaci softvera koji dolaze direktno iz škole i univerziteta govore strane jezike.

Podaci o tome šta će biti značajno u budućnosti (Tabela 45) pokazuju da se ne očekuje se da će druge veštine postati važne u budućnosti, osim kreativnosti odn. inovacija i spretnosti ruku.

TABELA 45: Nivo važnosti ostalih opštih veština

Veština	Nivo važnosti		
	Veoma ili prilično važna	Nevažna ili neprimenjiva	Povećanje budućeg značaja
Rešavanje složenih problema	94%	6%	65%
Komuniciranje na stranom jeziku	100%	0%	59%
Spretnost ruku	18%	82%	40%
Komunikacija	88%	12%	41%
Timski rad	100%	0%	65%
Prodaja	41%	59%	50%
Kreativnost odn. inovacije	100%	0%	82%
Prilagođavanje novoj opremi ili materijalima	100%	0%	82%
Podučavanje odn. davanje instrukcija	71%	29%	50%
Zaštita životne sredine	29%	71%	25%
Autonomija	94%	6%	25%
Planiranje resursa	71%	29%	40%

- Radni uslovi i potrebna fizička spremnost zaposlenih

Anketirana preduzeća su izjavila da se posao koji obavljaju razvijajući softvera odvija uglavnom u radnim prostorijama. Mali broj preduzeća je izjavio da se njihov posao obavlja i van objekta. Rad pod veštačkim osvetljenjem i u toploj sredini spada u uobičajene radne uslove.

Sposobnost radnika da sede duže periode vremena smatra bitnim 96% anketiranih preduzeća, zatim dobra koordinacija na liniji vid i ruke (12% preduzeća), kao i sposobnost stajanja, hodanja, klečanja ili ležanja (6% preduzeća).

Preporuke

- S obzirom da se spisak veština koje se očekuje od razvijача softvera čini prilično opširnim i naprednim, škole za stručno obrazovanje i obuku i pružaoci obuke mogu da pripreme studente za neke od ovih zadataka primenom modularnog pristupa i konkretnih programa obuke koje bi mogli da nude centri za stručnu obuku. Na primer, poslodavci su izjavili da za izvršenje zadataka kao što su modifikovanje postojećeg softvera kako bi se ispravile greške, adaptiranje novom hardveru ili nadogradnja interfejsa i poboljšanje učinkovitosti, radnicima treba poznavanje programskih jezika i opštih veštine informacione tehnologije što bi moglo da se nauče u školama za stručno obrazovanje i obuku;
- Sistem škola za stručno obrazovanje i obuku treba da povede računa da nastavni plan i program odražava potražnju izvoznih potencijalnih razvijача softvera, jer ovaj sektor ima ogromne prilike za izdvajanje poslova;

- Veštine čitanja, pisanja i računanja se smatraju veoma važnim za razvijanje softvera. Dakle, škole za stručno obrazovanje i obuku i programi obuke za razvijanje softvera trebaju da proberu najsposobnije studente odn. polaznike;
- Skoro sva anketirana preduzeća - skoro jedna petina - je uvela inovacije u pružanju usluga. Obrazovni sistem treba da bude fleksibilan i da se prilagodi ovim promenama u sektoru;
- Obuka na radnom mestu je veoma važna kako bi se adekvatno pripremila radna snaga. Dakle, postavljanje studenata u preduzeća treba da bude preduslov za pripremanje razvijanja softvera.

3.1.3 Stručnjaci za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja

Sedamnaest preduzeća su izjavili da zanimanje stručnjaka za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja predstavlja najčešće zanimanje u njihovim preduzećima. Ukupan broj zaposlenih iznosi 173 radnika, odnosno prosečno 10 radnika koje zapošljava svako od anketiranih preduzeća. Žene čine oko jedne četvrtine ukupne radne snage u ovom području rada.

Stručnjaci za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja predstavljaju 35% ukupnog broja radnika koje zapošljavaju anketirana preduzeća. Prosečan broj multimedijalnih programera po preduzeću iznosi četiri radnika od kojih jednu trećinu čine žene. Ovaj posao je atraktivan za mlađe od 30 godina koji čine skoro 59% ukupne radne snage, dok 41% radnika imaju između 30 i 49 godina života.

Tabela 46 pokazuje da veći broj preduzeća traži višu stručnu spremu, dok jedna četvrtina preduzeća smatra da je bitna obuka na radnom mestu. Iako trenutno postoji veliki broj škola za stručno obrazovanje i obuku koje nude studijske programe za sektor informacione tehnologije - izdvajanje poslovnih procesa, podaci pokazuju da preduzeća ne traže maturante centara za stručnu obuku kako bi popunili upražnjena radna mesta. Pored toga tečajevе iz informacione tehnologije nudi šest od osam centara za stručnu obuku pod pokroviteljstvom MRSZ, ali nijedno anketirano preduzeće ih nije spomenulo kao pružaoce veština.

Skoro 60% anketiranih preduzeća tvrdi da redovno procenjuju veštine i potrebe za obukom radnika, 29% vrše reviziju veština i potreba za obukom samo za odabrane grupe radnika, dok preostalih 12% preduzeća uopšte ne vrše takve revizije. Nešto više od polovine anketiranih preduzeća je izjavilo da su njihovi radnici učestvovali u obuci tokom 2015. godine: 56% ovakve obuke je vođeno na radnom mestu, jedna trećina interne obuke, dok je preostalih 11% eksterne obuke.

TABELA 46: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja

Stručna sprema	Udeo
Niža stručna sprema	0%
Srednja opšta stručna sprema	0%
Srednja usmerena stručna sprema	6%
Visoka stručna sprema	71%
Obuka na radnom mestu (stručna sprema nije potrebna)	24%
Ukupno	17

Oko jedne petine preduzeća koja imaju otvorena radna mesta za stručnjake za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja izjavljuju da su se susretali sa poteškoćama u zapošljavanju kvalifikovanih radnika. Preduzeća tvrde da nude tromesečnu početnu obuku za nove radnike.

i. Zadaci struke: stručnjaci za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja

Tabela 47 pokazuje najčešće navođene zadatke za izvođenje ove struke, zadatke koje su prijavili poslodavci, kao i zadatke koji su navedeni u klasifikaciji ISCO-08. Kada uporedimo ove rezultate, vidimo da stručnjaci za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja na Kosovu izvode manje zadataka struke nego što to stoji na opisu klasifikacije ISCO-08. Međutim, od radnika na Kosovu se očekuje da izvode sledeće opšte zadatke, među kojima se nalaze: sastanci sa klijentima, analiza njihovih zahteva, dizajniranje koncepta i radnog plana, upravljanje razvojem i implementacijom multimedijalnog sadržaja.

TABELA 47: Zadaci stručnjaka za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja prema odgovorima poslodavaca i klasifikaciji ISCO-08

Zadaci:	Udeo	ISCO-08
Projektovanje i razvijanje digitalnih animacija, slika, prezentacija, igara, audio i video snimaka, i internet aplikacija korišćenjem multimedijalnog softvera, alata, usluga, interaktivne grafike i programskih jezika	100%	√
Održavanje sastanaka sa klijentima, analiziranje njihovih zahteva, dizajniranje koncepta i plana rada	88%	
Testiranje, učitavanje i modifikovanje internet stranice ili veb aplikacija	82%	√
Analiziranje, projektovanje, razvijanje internet stranica korišćenjem umetničkih i kreativnih veština sa softverskim programiranjem, jezicima i interfejsima operativnih okruženja	24%	√
Komuniciranje sa stručnjacima za mrežu po pitanju problematike vezane za veb, kao što su bezbednost i internet stranice koje nude usluge domaćina	12%	√
Upravljanje razvojem i implementacijom multimedijalnih sadržaja	6%	
Projektovanje, razvijanje i integracija kompjuterskih kodova sa drugim specijalizovanim početnim informacijama, kao što su slikovne i audio datoteke i programski jezici kako bi se napravile, održavale i podržavale internet stranice		√
Pružanje pomoći kod analize, imenovanja i razvijanja internet strategija, internet metodologija i razvojnih planova		√

Preduzeća su takođe zamoljena da navedu konkretne veštine i znanja koja su potrebna stručnjacima za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja kako bi adekvatno obavili tri odabrana zadatka (Tabela 48).

Tabela 48 pokazuje da su preduzeća ukazala da je obuka na radnom mestu značajnija za razvijanje potrebnih veština kako bi se adekvatno obavili najčešći zadaci struke.

TABELA 48: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje tri najčešća zadatka

Zadatak	Veština odn. znanje	Veštine neophodne za obavljanje ovog zadatka treba steći:	
		U školi	Na radnom mestu
Projektovanje i razvijanje digitalnih animacija, slika, prezentacija, igara, audio i video snimaka, i internet aplikacija korišćenjem multimedijalnog softvera, alata, usluga, interaktivne grafike i programskih jezika	Sposobnost analiziranja potreba klijenata i predlaganje i razvijanje (koncepta za) softver	44%	56%
	Poznavanje veb dizajna i programiranja (dizajn i razvoj digitalne grafike, animacije, zvuka i video materijala, fotografija, itd.)		
	Sposobnost razvijanja koncepta za internet aplikacije		
	Poznavanje multimedijjskih softvera, alata, interaktivne grafike i programskih jezika		
	Poznavanje raznih softverskih i programskih jezika, kao i sposobnost odabiranja odgovarajućih za konkretne proizvode odn. projekte		
	Poznavanje propisa o zaštiti podataka		
	Veštine dizajniranja		
Opšte veštine			
Održavanje sastanaka sa klijentima, analiziranje njihovih zahteva, dizajniranje koncepta i plana rada	Sposobnost analiziranja potreba klijenata i predlaganje (koncepta za) proizvod	27%	73%
	Poznavanje programiranja i dizajniranja		
	Sposobnost analiziranja potreba klijenata i predlaganje i razvijanje softvera		
	Poznavanje multimedijjskih alata		
	Poznavanje raznih softverskih i programskih jezika, kao i sposobnost odabiranja odgovarajućih za konkretne proizvode odn. projekte		
Sposobnost analiziranja tržišta			
Testiranje (i učitavanje) internet stranica ili veb aplikacija i shodno modifikovanje	Poznavanje veb programiranja	15%	85%
	Poznavanje skriptovnih jezika		
	Sposobnost poboljšavanje internet stranica odn. multimedijjskih sadržaja kada su problemi identifikovani		

ii. Veštine u nastajanju

Anketirana preduzeća su takođe zamoljena da navedu veštine za koje veruju da će postati vrlo bitne u budućnosti za stručnjake za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja. Kontinuirana nadogradnja veština i tehnologije su prijavljeni kao najbitnije veštine u nastajanju, zatim internet programiranje i instalacija kamera (Tabela 49).

TABELA 49: Veštine u nastajanju

Veštine u nastajanju	Broj preduzeća
Kontinuirana modernizacija veština odn. tehnologije*	6
Veb programiranje	3
Ugradnja kamera	2
Marketing, odnosi sa javnošću i korišćenje društvenih medija	1
IPTV sistemi	1
Kreiranje animacija	1
Ukupno	14

*Jedno preduzeće je konkretno spomenulo tranziciju na sisteme FTTH

Kada su preduzeća zamoljena da objasne kako nameravaju da odgovore na potrebe veština u nastajanju, skoro 60% je odgovorilo obukom radnika, 24% zapošljavanjem novog osoblja, a 12% internom reorganizacijom. Nadalje, kada su preduzeća zamoljena da se izjasne da li se suočavaju sa poteškoćama u pronalaženju tečajeva ili pružaoca obuke za veštine u nastajanju, preduzeća su odgovorila podjednako potvrdo i negativno (47%), dok ostala nisu odgovorila na pitanje. Četrdeset i jedan odsto preduzeća je izjavilo da se susreću sa poteškoćama kod zapošljavanja radnika sa veštinama u nastajanju.

iii. Pokretači promena

Sva anketirana preduzeća su izjavila da su uključena u inovativne aktivnosti u protekle dve godine. Inovacije su ostvarene u pokretanju novih usluga ili poboljšanju postojećih, kao i u unapređenju tehnika prodaje i marketinga (35%). Preostala preduzeća su promenila odn. poboljšala rad organizacije i procese proizvodnje odn. pružanja usluga (18% i 12%).

Pored toga, anketirana preduzeća su zamoljena da ukažu na promene i inovacije koje su imale uticaja na zadatke koje obavljaju radnici. Tabela 50 pokazuje da su inovacije na polju roba i usluga i organizacije rada imale najveći uticaj.

TABELA 50: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke stručnjaka za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja

Uticaj promena odn. inovacija	Udeo
Roba ili usluge	47%
Organizacija rada	47%
Procesi (proizvodnja dobara ili pružanje usluga)	6%
Metode prodaje i marketinga	0%
Ukupno	17

Kada su zamoljeni da se izjasne o aktivnostima koje su preuzeli u odgovoru na ekološku svest i propise u poslednje dve godine, samo 12% preduzeća je izjavilo da su bili angažovani u promenama odn. adaptiranju prakse, proizvoda ili usluga. Sva preduzeća koja su odgovorila na pitanje o ekološkoj svesti ili propisima su izjavila da su izmene imale uticaja na zadatke zanimanja.

Preduzeća su odgovorila da je grupa zanimanja stručnjaci za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja jedna od grupa zanimanja koje su najpogođenije promenama po pitanju radnih zadataka i veština. U principu, stručnjaci za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja, zajedno sa odeljenjem za prodaju, čine grupe zanimanja koje prolaze kroz najveće promene (Tabela 51).

TABELA 51: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene

Zanimanja odn. poslovi i zadaci	Udeo
Internet programeri	22%
Programeri multimedijalnih sadržaja	22%
Prodaja	22%
Dizajneri	11%
Kreatori animacija	11%
Voditelj projekta	11%
Ukupno	9

iv. Opšte veštine

- Čitanje, pisanje, računanje i poznavanje rada na računaru

Anketirana preduzeća su zamoljena da odrede nivo čitanja, pisanja i računanja koji se traži od stručnjaka za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja. Tabela 52 pokazuje da više od 80% poslodavaca smatra da se od stručnjaka za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja očekuje da imaju napredne veštine čitanja i pisanja materijala iz struke. Pored toga, iako preduzeća očekuju da će veštine pisanja i čitanja postati važnije u budućnosti, više od polovine takvih preduzeća je ukazalo da obrazovni sistem ne priprema adekvatno radnike takvim veštinama.

Preduzeća su izjavila da stručnjaci za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja trebaju da poseduju između srednje i napredne stručnosti u statističkim i veštinama računanja. U konkretnom smislu, ovakvi radnici moraju da računaju proseke, procenite, poznaju višu matematiku, statističke metode, razvijaju modele, pokazatelje učinkovitosti i obavljaju složene proračune. Više od polovine preduzeća očekuju da će veštine računanja postati važnije u budućnosti. Sedamdeset procenata ovakvih preduzeća nije zadovoljno stručnostima radnika koji dolaze direktno iz škole odn. univerziteta u ovim veštinama.

Preduzeća su izjavila da traže složeno i napredno poznavanje rada na računaru (18% i 76%). Većina preduzeća (91%) očekuje da će rad na računaru sve više preuzimati i postajati sve važniji u budućnosti, dok 71% smatra da su radnici koji dolaze direktno iz škola odn. univerziteta adekvatno pripremljeni ovim veštinama.

TABELA 52: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru

		Broj	Udeo	Povećanje budućeg značaja	Vrlo dobro pripremljeni i adekvatno pripremljeni radnici dolaze direktno iz škola odn. univerziteta univerziteta
Nivo veština čitanja koji se očekuje od radnika u obavljanju njihovih poslova i zadataka	Posao ne zahteva čitanje	0	0%	76%	54%
	Čitanje jednostavnih instrukcija, uputa i tekstova	3	18%		
	Čitanje tekstova struke sa umerenim tehničkim sadržajima	0	0%		
	Čitanje i razumevanje složenih tekstova značajnih za obavljanje posla	12	71%		
	Čitanje složenih tekstova iz šireg konteksta	2	12%		
Nivo veština pisanja koji se očekuje od radnika u obavljanju njihovih poslova i zadataka	Posao ne zahteva pisanje	0	0%	76%	69%
	Pisanje jednostavnih tekstove, popunjavanje formulara, pisanje kratkih izveštaja	1	6%		
	Pisanje tekstova koji opisuju poznate sadržaje struke	2	12%		
	Pisanje složenih tekstova iz struke	9	53%		
	Pisanje analiza, izveštaja koji procenjuju širi kontekst poslovanja	5	29%		
Korišćenje i razumevanje numeričkih ili statističkih informacija	Nema potrebe za poznavanje ove veštine	0	0%	59%	30%
	Izvršavanje jednostavnih proračuna (sabiranje, deljenje, množenje)	3	18%		
	Obračun proseka, udela, procenata, itd.	5	29%		
	Poznavanje više matematike, statističkih metoda, itd.	5	29%		
	Razvijanje modela, pokazatelja poslovanja, složeno računanje	4	24%		

Rad na računaru	Poznavanje rada na računaru	0	0%	94%	71%
	Osnovno (unos podataka, slanje i primanje elektronske pošte, štampanje)	0	0%		
	Umereno (obrada teksta ili tabela)	1	6%		
	Složeno (analiza informacija ili dizajna, korišćenje alata kompjuterske tehnologije kod dizajniranja, korišćenje paketa za obrađivanje statističkih analiza)	3	18%		
	Napredno (programiranje softvera, upravljanje računarskim mrežama)	13	76%		

- Ostale opšte veštine

Anketirana preduzeća su izjavila da komuniciranje na stranom jeziku, veštine timskog rada i kreativnost i inovacije predstavljaju najrelevantnije opšte veštine koje su očekuju od stručnjaka za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja (Tabela 53). Pored toga, većina preduzeća očekuje da će ove veštine zadobiti veći značaj u budućnosti.

Više od polovine anketiranih preduzeća smatra da će autonomija, prilagođavanje novoj opremi ili materijalima, kao i veštine komuniciranja postajati sve važnije u budućnosti.

Anketirana preduzeća imaju iste stavove po pitanju trenutnog i budućeg značaja raspodele sredstava, podučavanja i davanja instrukcija drugima, kao i prodajnim veštinama. Preduzeća takođe očekuju da će spretnost ruku i zaštita životne okoline postati znatno važnije u budućnosti (Tabela 53).

TABELA 53: Nivo važnosti ostalih opštih veština

Veština	Nivo važnosti		
	Veoma ili prilično važna	Nevažna ili neprimenjiva	Povećanje budućeg značaja
Rešavanje složenih problema	82%	18%	53%
Komuniciranje na stranom jeziku	100%	0%	94%
Spretnost ruku	29%	71%	57%
Komunikacija	82%	18%	73%
Timski rad	94%	6%	71%
Prodaja	65%	35%	64%
Kreativnost odn. inovacije	94%	6%	88%
Prilagođavanje novoj opremi ili materijalima	88%	12%	69%
Podučavanje odn. davanje instrukcija	71%	29%	62%
Zaštita životne sredine	18%	82%	56%
Autonomija	88%	12%	50%
Planiranje resursa	59%	41%	60%

Radni uslovi i potrebna fizička spremnost zaposlenih

Ukupno 94% anketiranih preduzeća je izjavilo da se posao stručnjaka za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja uglavnom obavlja u radnim prostorijama. Povišena temperatura i rad pod veštačkim osvetljenjem se navode kao prevladavajući uslovi rada.

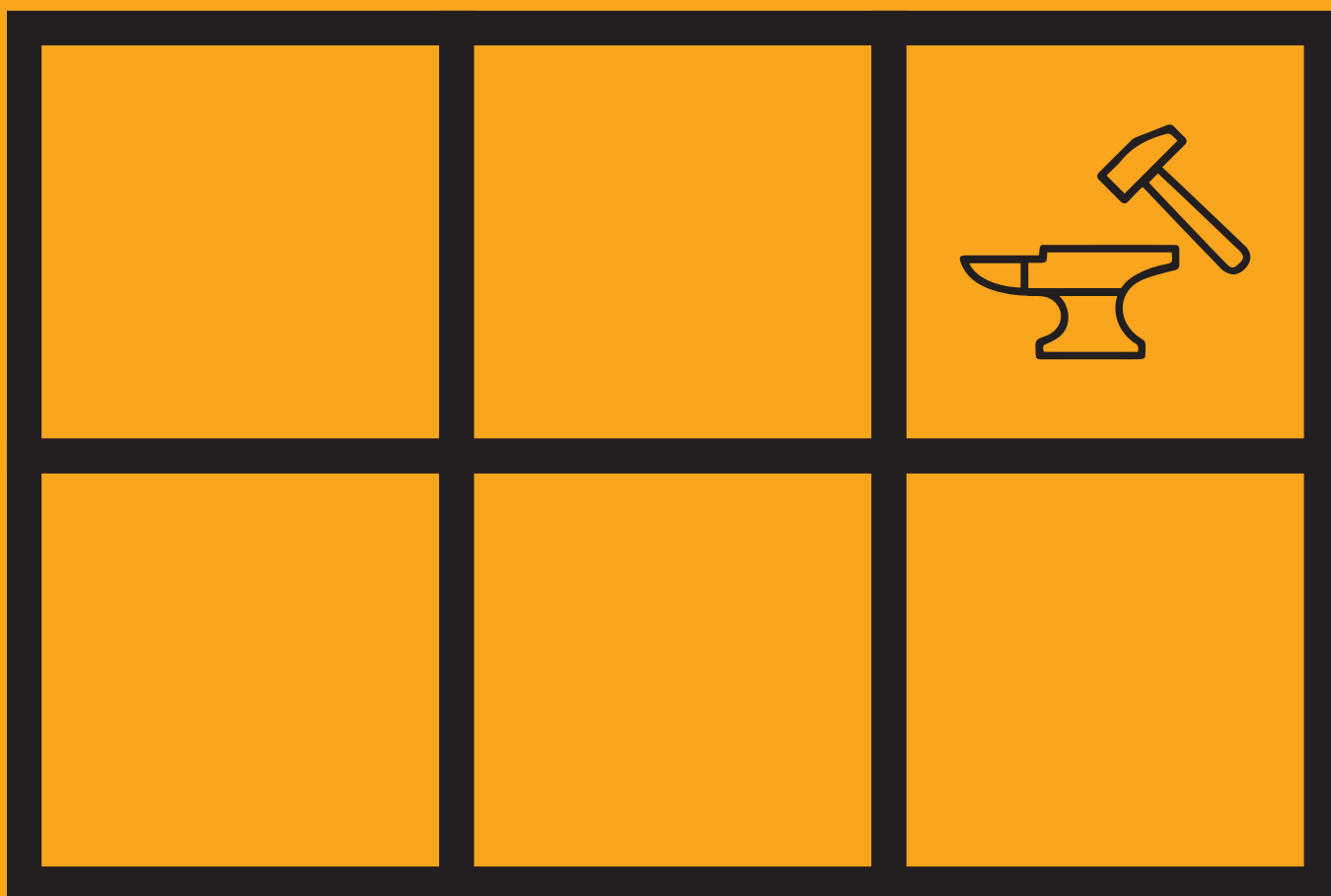
Ukupno 82% anketiranih preduzeća je izjavilo da je potrebna fizička spremnost radnika da sede duže periode vremena, kao i da imaju koordinisane pokrete (18 preduzeća).

Preporuke

- Čini se da preduzeća informacione tehnologije ne zapošljavaju maturante škola za stručno obrazovanje i obuku što može da se objasni uopštenijem kontekstom studijskih programa koji se nude u školama za stručno obrazovanje i obuku. MONT treba da proceni i uskladi postojeće programe sa potražnjom poslodavaca;
- Ukoliko škole za stručno obrazovanje i obuku škole počnu da nude studijske programe za obuku stručnjaka za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja, potreban je i određen broj visokokvalifikovanog nastavnog osoblja koje može pravilno da pripremi maturante ovih škola za zadatke koje trebaju da obavljaju za lokalne i međunarodne poslodavce;
- MRSZ takođe treba da izvrši reviziju postojeće obuke koja se nudi na polju informacione tehnologije, proceni zaposlenost polaznika postojećih programa obuke i razmotri mogućnost pružanja naprednije obuke, uključujući i obuku za stručnjake za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja. Iako preduzeća na Kosovu trenutno ne traže da stručnjaci za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja obavljaju određene zadatke struke koje se navode u klasifikaciji ISCO-08, nastavni planovi i programi moraju da povedu računa da radnici mogu da obave ove zadatke. Ovo je od posebnog značaja jer postoji velika potražnja za uslugama informacione tehnologije na međunarodnom tržištu;

- Čini se da su mladi poprilično zainteresovani za sektor informacione tehnologije, a pošto su takva zanimanja prisutna u svim sektorima rada, pružanje kvalitetnog obrazovanja će pomoći kod zapošljavanja mladih na Kosovu jer će moći da obavljaju vanjske usluge;
- Obavljanje ove profesije zahteva posedovanje opštih veština. Dakle, sistem škola za stručno obrazovanje i obuku treba da zaposli bolje pripremljene studente i polaznike;
- Poznavanje stranih jezika, spretnost ruku, veštine timskog rada, kreativnost odn. inovacije, autonomija, prilagođavanje novoj opremi ili materijalima i veštine komunikacije su neophodni za obavljanje posla stručnjaka za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja i trebaju biti uključeni u nastavni plani program škola za stručno obrazovanje i obuku;
- Sektor informacione tehnologije je dinamičan, što znači da sistemi za obrazovanje i obuku trebaju biti fleksibilni i prilagodljivi promenama;
- Navodi se da je obuka na radnom mestu vrlo bitna za zanimanje koje obavljaju stručnjaci za razvoj internetskih aplikacija i multimedijalnih sadržaja, što znači da škole za stručno obrazovanje i obuku i poslodavci trebaju blisko da sarađuju.

OB

RADA METALA

4

U toku par poslednjih godina metalna industrija je prolazila kroz ogromne promene, posebno sa privatizacijom preduzeća u društvenom vlasništvu, kao i razvojem srednjih, malih, pa čak i mikro preduzeća u odgovoru na građevinski procvat koji je usledio nakon sukoba.¹⁸

Iako su mikro preduzeća najčešća u ovom sektoru, postoji i par velikih preduzeća kao što su Newco Ferronikeli, NewCo Llamkos – Galvasteel, NewCo IMK PipeFactory, NewCo Jugoterm i Trepča koji zajednički najviše proizvode, izvoze i zapošljavaju.¹⁹ Mikro preduzeća prodaju svoje proizvode uglavnom na domaćem tržištu. Ova velika preduzeća uglavnom izvoze feronikl, proizvode crne metalurgije, koji se uglavnom prodaju drugim preduzećima za dalju obradu.

Prema podacima PAK-a, metaloprerađivačka preduzeća su tokom 2015. godine zauzimala 1,30% ukupno aktivnih preduzeća i 0,93% ukupnog broja zaposlenih na Kosovu (Tabela 54).

TABELA 54: Aktivna preduzeća i zaposlenost u metaloprerađivačkim preduzećima (period između 2013. i 2015. god.)

Sektor (NACE, Rev. 2)	Aktivno preduzeće/broj zaposlenih	2013. god.	2014. god.	2015. god.
24, 25 Proizvođač osnovnih metala i Proizvođač gotovih metalnih proizvoda, osim mašina i opreme	Broj aktivnih preduzeća	863	936	1,024
	Učešće u ukupnom broju aktivnih preduzeća	1,41%	1,35%	1,30%
	Broj zaposlenih	2,672	2,278	2,333
	Učešće u ukupnom broju zaposlenih	1,14%	0,94%	0,93%

Izvor: PUK, 2016. god.

Treba primetiti da u ovom sektoru radi i par žena.

Većina zaposlenih raspolaže srednjom stručnom spremom. U principu, preduzeća koja rade na preradi metala nisu zadovoljna kvalitetom radne snage. Većina preduzeća pripisuje ovaj problem ograničenom broju maturanata stručnih škola.

4.1 Rezultati ankete: obrada metala

Osnovni podaci o preduzećima

Obavljen je razgovor sa 104 preduzeća koji rade u sektoru obrade metala. Sva anketirana preduzeća su u privatnom vlasništvu: dve trećine mikro preduzeća, jedna trećina malih preduzeća i 5% srednjih preduzeća. Ova preduzeća u proseku zapošljavaju 12 radnika.

Roba se uglavnom prodaje na lokalnim i obližnjim tržištima (62%), kao i 20% ostalih tržišta na Kosovu; 11% preduzeća tvrde da izvoze proizvode u zemlje Evropske unije, a 6% preduzeća izvozi u druge zemlje.

¹⁸ Industrijska politika, MTI, 2014. god.

¹⁹ Ukoliko nije drugačije naznačeno, informacije koje se navode u opštem pregledu su uglavnom bazirane na Profilu metaloprerađivačkog sektora, MTI, iz 2014. godine.

Najčešće zanimanje koje su navela preduzeća ovog sektora je zanimanje zavarivača.

4.1.1 Zavarivači

Anketirana preduzeća koja su prijavile da je zanimanje zavarivača najčešće u njihovim preduzećima zapošljavaju ukupno 666 radnika od kojih samo 4% žena. Prosečan broj zaposlenih u ovim preduzećima iznosi 10 radnika.

Zavarivači predstavljaju većinu zaposlenih u ovom sektoru (58%) i svi su muškarci. Oko 45% zavarivača su mlađi od 30 godina, 48% imaju između 30 i 50 godina, dok je samo 7% starije od 50 godina.

Srednje opšte obrazovanje (gimnazija) je najtraženije za obavljanje ove struke, dok samo 16% preduzeća traži maturante srednjih stručnih škola (Tabela 55). Skoro 40% preduzeća je izjavilo da je obuka na radnom mestu mehanizam pripremanja zavarivača za obavljanje njihovog posla. Nizak broj preduzeća koja traže stručnu obuku može da ukaže da metaloprerađivačka preduzeća nisu informisana o studijskim programima škola za stručno obrazovanje i obuku na Kosovu (12 škola za stručno obrazovanje i obuku nude studijske programe za zavarivače, pet za kovače i jedna za obrađivače metala) ili nisu zadovoljni sa veštinama maturanata. Budući da ta pitanja nisu spadala u okvir ove studije, nije jasno koja od dve izjave objašnjava nisku relevantnost škola za stručno obrazovanje i obuku u metaloprerađivačkom sektoru. Međutim, skoro sve studije koje su merile zadovoljstvo poslodavaca školama za stručno obrazovanje i obuku potvrđuju da vlada opšte nezadovoljstvo kvalitetom škola za stručno obrazovanje i obuku.²⁰

Na pitanje o proceni veština radnika i potreba za obukom, 44% preduzeća je izjavilo da redovno provode procenu kvalifikacija radnika, 7% to radi za određene grupe zaposlenih, dok skoro polovina preduzeća uopšte ne izvodi takve procene. Podaci pokazuju da anketirana preduzeća ulažu u razvoj radne snage: skoro 40% je izjavilo da su zavarivači iz njihovih preduzeća učestvovali u obukama: 88% obuka na radnom mestu i 15% eksternih obuka tokom 2015. godine.²¹

Isto tako, čini se da metaloprerađivačka preduzeća nisu upoznata sa činjenicom da sedam od osam centara za stručnu obuku MRSZ pruža obuku za zavarivače. Ovaj podatak potkrepljuje nedavno završena studije u kojoj 80% od 259 anketiranih preduzeća sa Kosova izjavljuje da ne znaju za postojanje programa stručne obuke na Kosovu (INDEP, 2016. god.). Obuku za zavarivače nude centri za stručnu obuku iz Uroševca, Kosovske Mitrovice, Doljana, Gnjilana, Đakovice, Prizrena i Peći, ali centri za stručnu obuku iz Prištine ne nude takve obuke. Državna uprava za kvalifikacije je odobrila stručne standarde za kovače i tako odobreni tečajevi se nalaze na ponudi gore navedenih sedam centara za stručnu obuku.

²⁰ Gashi, A. i Serhati, J., 2013. god., Mapping of VET educational policies and practices for social inclusion and social cohesion in the Western Balkans, Turkey and Israel: country report for Kosovo, istraživanje sprovedeno pod pokroviteljstvom Evropske fondacije za obuku.

²¹ Treba imati na umu da navedena suma iznosi više od 100% jer su dva preduzeća pružala više od jedne vrste obuke.

TABELA 55: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja

Stručna sprema	Udeo
Niža stručna sprema	1%
Srednja opšta stručna sprema	47%
Srednja usmerena stručna sprema	16%
Visoka stručna sprema	0%
Obuka na radnom mestu (stručna sprema nije potrebna)	36%
Ukupno	70

Jedna četvrtina anketiranih preduzeća koja ima otvorena radna mesta za zavarivače su izjavili da se susreću sa poteškoćama u pronalaženju odgovarajućih radnika. Kako bi prevazišli ovaj problem, preduzeća izjavljuju da pružaju šestomesečnu početnu obuku na radnom mestu za nove radnike.

i. Zadaci struke: zavarivači

Anketirana preduzeća su zamoljena da navedu glavne zadatke koje zavarivači obavljaju u izvršenju svojih radnih zadataka (Tabela 56). Ova tabela pruža poređenje između zadataka koje su prijavili poslodavci zavarivača i opise njihovih zadataka prema klasifikaciji ISCO-08. Naime, zadaci zavarivača na Kosovu se razlikuju od tipičnih zadataka zavarivača sadržanih u klasifikaciji ISCO-08. Zavarivači na Kosovu ne obavljaju dva zadatka koja se navode u klasifikaciji ISCO-08, ali obavljaju druge zadatke koji se ne navode u opisu zadataka klasifikacije ISCO-08. Od zavarivača na Kosovu se očekuje da upravljaju i održavaju CNC mašine, kao i druge zadatke čije se izvršenje očekuje od pomoćnih radnika. Međutim, ovi dodatni zadaci koji se očekuju od zavarivača se obavljaju u malom broju preduzeća.

TABELA 56: Zadaci zavarivača prema odgovorima poslodavaca i klasifikaciji ISCO-08

Zadaci:	Udeo	ISCO-08
Zavarivanje gasnim plamenom, električnim lukom, termičkim jedinjenjima ili drugim metodama*	100%	√
Merenje, obeležavanje i seča metalnih delova odn. limenih ploča korišćenjem gasnog plamena ili električnih lukova	100%	√
Traženje nedostataka u radnim delovima i merenje izrađenih predmeta sa ravnim ivicama ili šablonima kako bi se utvrdila usaglašenost sa specifikacijama	76%	√
Lemljenje	17%	√
Podešavanje, upravljanje i održavanje konvencionalnih i CNC alatnih mašina za rezanje, okretanje, ravnjanje, bušenje, boranje, mlevenje ili drugačije oblikovanje radnih komada prema propisanim dimenzijama i finalnoj obradi	17%	
Klasifikacija sirovina koje će biti korišćene u proizvodnji	13%	√
Ugradnja i montaža delova kako bi se napravio finalni proizvod	10%	√
Farbanje gotovih proizvoda	10%	
Upravljanje i praćenje opreme za čišćenje metalnih delova	9%	
Čitanje i tumačenje inženjerskih skica i specifikacija za proizvode	9%	√

Upravljanje i praćenje opreme koja se koristi za prskanje istopljenog metala ili drugih supstanci na metalne proizvode kako bi se stavio zaštitni ili dekorativni sloj ili izgradile ishabane ili oštećene površine	9%	
Čišćenje finalnih proizvoda	6%	
Organizovanje rada drugih zavarivača**	4%	
Praćenje procesa podešavanja i zavarivanja	3%	√
Upravljanje mašinama za otporno zavarivanje		√
Korišćenje let-lampe u pravljenju i popravci olovne obloge, cevi, podova i ostalih glavnih delova		√

*Obično uključuje maketiranje delova.

**Ovaj zadatak obično obavljaju poslovođe odn. supervizori.

Anketirana preduzeća su takođe zamoljena da navedu veštine i znanja koja su neophodna kako bi zavarivači uspešno obavili četiri najčešća zadatka (Tabela 57).

U principu, kao što to pokazuje i tabela koja sledi, preduzeća veruju da se većina neophodnih veština odn. znanja za zavarivače stiče na radnom mestu. Ovo potvrđuje ranije spomenuti zaključak da je obuka na radnom mestu ključni mehanizam pripreme zavarivača.

TABELA 57: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje četiri najčešća zadatka

Zadatak	Veštine	Veštine neophodne za obavljanje ovog zadatka treba steći:	
		U školi	Na radnom mestu
Zavarivanje gasnim plamenom, električnim lukom, termičkim jedinjenjima ili drugim metodama	Odabir i postavljanje metalnih delova za zavarivanje	17%	83%
	Poznavanje svojstava osnovnih metala		
	Sposobnost korišćenja opreme i alata (elektrozavarivač)		
	Poznavanje odgovarajuće temperature plamenog gasa ili elektrode koja se koristi u procesu		
	Poznavanje tehnika zavarivanja (ravno, horizontalno, vertikalno, pokrivački i drugi uglovi)		
	Poznavanje procesa hlađenja nakon zavarivanja		
	Poznavanje procesa brušenja finalnog proizvoda		
	Čišćenje opreme pre upotrebe		
Poznavanje sigurnosnih procedura kod zavarivanja (korišćenje zaštitne opreme)			

Merenje, obeležavanje i seča metalnih delova odn. limenih ploča korišćenjem gasnog plamene ili elektrozavarivača	Sposobnost korišćenja opreme i alata (elektrozavarivač i rezač plamena)	27%	73%
	Poznavanje sigurnosnih procedura kod zavarivanja (korišćenje zaštitne opreme)		
Traženje nedostataka u radnim delovima i merenje izrađenih predmeta sa ravnim ivicama ili šablonima kako bi se utvrdila usaglašenost sa specifikacijama	Sposobnost korišćenja mikro metra, pomičnih merila i drugih instrumenata za merenje	39%	61%
	Sposobnost pregledanja i analize karakteristika finalnog proizvoda kako bi se osiguralo da odgovara specifikacijama		
	Sposobnost korigovanja kvarova		
	Sposobnost pisanja radnog dnevnika		

ii. Veštine u nastajanju

Zavarivanje čelika i rukovođenje novom tehnologijom se navode kao najčešće veštine od budućeg značaja za zavarivače (Tabela 58). Rad na CNC mašinama se navodi kao veština koja će biti tražena u budućnosti. Neka preduzeća takođe očekuju da će veštine koje se odnose na inovaciju proizvoda i optimizaciju sirovina postati vrlo značajne za budući razvoj njihovih preduzeća.

TABELA 58: Veštine u nastajanju

Veštine u nastajanju	Broj preduzeća
Zavarivanje čelika	19*
Rad na novoj tehnologiji	14
Uvođenje novih inovativnih proizvoda (proizvodne linije, šabloni, dekoracije, itd.)	9
Optimizacija korišćenja sirovina	7
Nove tehnike i metode zavarivanja	4
Zavarivanje drugih materijala (inoks, argon, kobalt)	3
Organizacija odn. upravljanje timom	2
Upravljanje bezbednošću	1
Ispitivanje (prelaznih i finalnih) proizvoda za defekte	1
Ukupno	60

*Od ovog broja, pet preduzeća je konkretno navelo rad na CNC mašinama odn. automatsko zavarivanje i sečenje metala.

Preduzeća koja su spomenula veštine u nastajanju su zamoljena da objasne stručni razvoj radnika: skoro tri četvrtine tvrdi da pružaju obuku za osoblje, 14% internu reorganizaciju, a preostalih 11% zapošljavanje novih radnika. Ipak, više od polovine preduzeća (53%) je izjavilo da se susreću sa poteškoćama kod pronalaženja tečajeva ili pružaoca obuke. Ovaj zaključak podržava pretpostavku da metaloprerađivačka preduzeća nisu obaveštena o dostupnim tečajevima u centrima za stručnu

obuku koja se nude u sedam regiona na Kosovu. Pronalaženje adekvatno kvalifikovanih radnika za veštine u nastajanju (Tabela 59) se doživljava izazovnim u 57% preduzeća.

iii. Pokretači promena

Osim samo jednog preduzeća koje je izjavilo da nisu uveli inovacije tokom poslednje dve godine, sva ostala metaloprerađivačka preduzeća su prijavila inovacije. Nove ili znatno poboljšane robe i usluge, kao i promene u organizaciji rada su spomenute jednako kao i glavni načini inovacije (27%). Promene u procesima prodaje i marketinga su se dogodile u jednoj četvrtini preduzeća, dok su inovacije u procesima proizvodne odn. pružanju usluge nastupile u preostaloj jednoj petini preduzeća.

Tabela 59 pokazuje da se promene odn. inovacije u organizaciji rada navode kao glavni uzorci promene u poslovima i zadacima zavarivača.

TABELA 59: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke zavarivača

Uticaj promena odn. inovacija	Udeo
Organizacija rada	35%
Roba ili usluge	25%
Procesi (proizvodnja dobara ili pružanje usluga)	22%
Metode prodaje i marketinga	19%
Poznavanje rada na računaru	0%
Ukupno	69

Kada su zamoljeni da objasne aktivnosti na polju ekološke svesti i propisa, oko 40% preduzeća je spomenulo promene ili prilagođavanje prakse, proizvoda ili usluga, a skoro sva preduzeća (93%) su izjavila da su ovakva prilagođavanja imala uticaja na zadatke koje izvršavaju zavarivači.

Oko 70% anketiranih preduzeća je izjavilo da zanimanje zavarivača trenutno predstavlja zanimanje koje je najpogođenije promenama u radnim zadacima i veštinama od svih ostalih radnih profila. Tabela 60 takođe pokazuje da polovina preduzeća koja je navela zavarivače i rezače plamena kao grupu zanimanja koja prolazi kroz najveće promene, nakon kojih slede prodaja odn. marketing i rukovaoci mašina odn. računarima (13%).

TABELA 60: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene

Zanimanja odn. poslovi i zadaci	Udeo
Zavarivači i rezači plamenom	50%
Prodaja odn. marketing	21%
Rukovaoci mašina odn. računarima	13%
Alatničari	4%
Mašinski inženjer	4%
Limari	4%
Galvanizacija	4%
Ukupno	24

iv. Opšte veštine

- Čitanje, pisanje, računanje i poznavanje rada na računaru

Osim zadataka struke preduzeća su zamoljena da navedu nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru koji se očekuje od zavarivača (Tabela 61). Oko tri četvrtine poslodavaca su ukazali da veštine čitanja i pisanja nisu neophodne za obavljanje ovog posla (71% i 75%). Međutim, skoro jedna trećina preduzeća je izjavila da zavarivači moraju da ovladavaju sposobnostima čitanja konkretnih tekstova iz struke sa određenim tehničkim sadržajem, a dve trećine je izjavilo da radnici trebaju da raspolažu skromnim sposobnostima pisanja.

Što se tiče budućih veština potrebnih za obavljanje ove struke, nešto više od polovine preduzeća očekuje da će veštine čitanja i pisanja postati značajnije u budućnosti. U principu, preduzeća su prijavila da obrazovni sistem adekvatno priprema radnike sa veštinama čitanja i pisanja.

Što se tiče statističkih i veština računanja, 84% preduzeća je izjavilo da zavarivači trebaju da obavljaju jednostavne proračune. Ostatak preduzeća je naveo da zavarivači trebaju da poseduju veštine računanja proseka, udela, procenata, itd. Oko dve petine poslodavaca smatra da će veštine računanja postati značajnije u budućnosti, a približno isti broj preduzeća je izrazio zadovoljstvo načinom kako obrazovni sistem priprema radnike sa ovim veštinama.

Trenutno, polovina preduzeća smatra da je poznavanje rada na računaru nerelevantno za obavljanje ove struke, dok ostatak smatra da je neophodno posedovati osnovne veštine rada na računaru. Jedna trećina preduzeća smatra da će značaj poznavanja rada na računaru da poraste u budućnosti. Što se tiče sadašnje stručnosti zavarivača u poznavanju rada na računaru, jedna četvrtina preduzeća je izjavila da su radnici koji dolaze direktno iz škola odn. univerziteta adekvatno obučeni.

TABELA 61: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru

		Broj	Udeo	Povećanje budućeg značaja	Vrlo dobro pri- premljeni i adek- vatno pripremlje- ni radnici dolaze direktno iz škola odn. univerziteta
Nivo veština čitanja koji se očekuje od radnika u obavljanju njihovih poslova i zadataka	Posao ne zahteva čitanje	29	41%	54%	59%
	Čitanje jednostavnih instrukcija, uputa i tekstova	16	23%		
	Čitanje tekstova struke sa umerenim tehničkim sadržajima	24	34%		
	Čitanje i razumevanje složenih tekstova značajnih za obavljanje posla	1	1%		
	Čitanje složenih tekstova iz šireg konteksta	0	0%		
Nivo veština pisanja koji se očekuje od radnika u obavljanju njihovih poslova i zadataka	Posao ne zahteva pisanje	30	43%	56%	70%
	Pisanje jednostavnih tekstove, popunjavanje formulara, pisanje kratkih izveštaja	28	40%		
	Pisanje tekstova koji opisuju poznate sadržaje struke	11	16%		
	Pisanje složenih tekstova iz struke	0	0%		
	Pisanje analiza, izveštaja koji pro- cenjuju širi kontekst poslovanja	1	1%		
Korišćenje i razumevan- je nu- meričkih ili statističkih informacija	Nema potrebe za poznavanje ove veštine	0	0%	41%	38%
	Izvršavanje jednostavnih proračuna (sabiranje, deljenje, množenje)	59	84%		
	Obračun proseka, udela, procenata, itd.	11	16%		
	Poznavanje više matematike, statis- tičkih metoda, itd.	0	0%		
	Razvijanje modela, pokazatelja poslovanja, složeno računanje	0	0%		

Rad na računaru	Poznavanje rada na računaru	34	49%	33%	25%
	Osnovno (unos podataka, slanje i primanje elektronske pošte, štampanje)	35	50%		
	Umereno (obrada teksta ili tabela)	1	1%		
	Složeno (analiza informacija ili dizajna, korišćenje alata kompjuterske tehnologije kod dizajniranja, korišćenje paketa za obrađivanje statističkih analiza)	0	0%		
	Napredno (programiranje softvera, upravljanje računarskim mrežama)	0	0%		

- Ostale opšte veštine

Kako prenose anketirana preduzeća, veštine timskog rada, zaštita okoliša, spretnost ruku i nezavisnost u radu (autonomija) spadaju među najvažnije opšte veštine koje su potrebne zavarivačima (Tabela 62). Pored toga, većina preduzeća očekuje da će ove veštine zadobiti veći značaj u budućnosti.

Veštine kojima se promovišu inovacije (kreativnost odn. inovacije i prilagođavanje novoj opremi i materijalima), veštine podučavanja i davanja instrukcija, kao i veštine rešavanja složenih problema se takođe smatraju važnima i očekuje se da će postati značajnije u budućnosti.

Nadalje, iako se trenutno ne smatraju vrlo relevantnim, preduzeća su navela da će sposobnosti vođenja razgovora na stranom jeziku, spretnost ruku, komunikacije, prodaja i raspodela sredstava postati značajni u budućnosti (Tabela 62). Što se tiče komuniciranja na stranim jezicima, polovina preduzeća smatra da su radnici koji dolaze direktno iz škole odn. univerziteta dobro ili adekvatno pripremljeni.

TABELA 62: Nivo važnosti ostalih opštih veština

Veština	Nivo važnosti		
	Veoma ili prilično važna	Nevažna ili neprimenjiva	Povećanje budućeg značaja
Rešavanje složenih problema	96%	4%	78%
Komuniciranje na stranom jeziku	20%	80%	63%
Spretnost ruku	100%	0%	79%
Komunikacija	31%	69%	54%
Timski rad	100%	0%	89%
Prodaja	49%	51%	73%
Kreativnost odn. inovacije	99%	1%	83%
Prilagođavanje novoj opremi ili materijalima	99%	1%	87%
Podučavanje odn. davanje instrukcija	96%	4%	85%
Zaštita životne sredine	100%	0%	93%
Autonomija	100%	0%	64%
Planiranje resursa	50%	50%	69%

- Radni uslovi i potrebna fizička spremnost zaposlenih

Skoro 80% anketiranih preduzeća je izjavilo da zavarivači obavljaju svoje poslove i na otvorenim i u zatvorenim prostorijama. Radno okruženje karakteriše promena temperature, buka i rad pod veštačkim osvetljenjem, dok su vrela, hladna ili vetrovita radna sredina retke.

Sposobnost radnika da sede, hodaju, kleče ili leže duže periode vremena smatraju bitnim sva anketirana preduzeća, zatim posedovanje znatne fizičke snage (84%) i dobra koordinacije na liniji vida i ruke (13% preduzeća).

Preporuke

- Veštine koje se navode u Tabeli 57 trebaju da posluže MONT-u kao smernice za razvijanje standarda struke za zavarivače i trebaju da počnu da se nude u školama za stručno obrazovanje i obuku;
- Poštocentri za stručnu obuku takođe služe za profesionalni razvoj veština radnika, metaloprerađivačka preduzeća trebaju da se informišu o sadržajima obuke i trenutnom ponudom takve obuke. Centri za stručnu obuku se uglavnom koriste za obučavanje nezaposlenih, ali ne i za profesionalni razvoj radnika. Centri za stručnu obuku trebaju da informišu poslodavce o dostupnoj obuci;
- Trenutno, škole za stručno obrazovanje i obuku nude četiri profesionalna programa za metaloprerađivački sektor. Pošto je jedan od zaključaka ove studije da je zanimanje zavarivača jedno od najtraženijih, MONT treba da razmotri pružanje obuke samo za ovo zanimanje i da uključi zadatke i veštine drugih studijskih programa. Time bi standardi struke za zavarivače informisali škole za stručno obrazovanje i obuku;
- Studijski i programi obuke škola za stručno obrazovanje i obuku trebaju da povedu računa da su zavarivači kompetentni u čitanju tekstova struke sa određenim tehničkim sadržajem, pisanju jednostavnih tekstova, popunjavanju formulara, pisanju izveštaja, tekstova koji opisuju predmet struke, jednostavna računanja i da poseduju osnovne veštine rada na računaru;
- Komunikacija, timske veštine, poznavanje stranih jezika, prodaja i raspodela sredstava trebaju da se integrišu u nastavne planove i programe za obuku i obrazovanje zavarivača. Zavarivači trebaju tako da budu spremni da rade nezavisno, da budu informisani i da poseduju veštine zaštite okoliša. Konačno, imajući u vidu značaj obuke na radnom mestu za ovaj sektor, zavarivači trebaju da budu obučeni da postanu pružaoci obuke i instruktori;
- Pristup mašinama je neophodan kako bi se polaznici tečajeva pripremili sa praktičnim veštinama. Pošto su mašine vrlo skupe, a budžet na raspolaganju škola za stručno obrazovanje i obuku nizak, neophodno je angažovanje studenata u radu na mašinama tokom stažiranja. Stoga je važno pravilno primenjivati programe stažiranja;
- Škole za stručno obrazovanje i obuku trebaju da blisko sarađuju sa metaloprerađivačkim preduzećima i da ih informišu o dostupnosti svojih maturanata koji su spremni za rad u ovom sektoru. Postavljanje stažista iz škola za stručno obrazovanje i obuku u metaloprerađivačka preduzeća predstavlja važan mehanizam za uspostavljanje adekvatnosti usklađivanja nastavnih planova i programa sa potražnjom poslodavaca.

TEKSTIL

I KONFEKCIJA

5

Tekstilna industrija, posle rudarstva, bila druga po veličini industrija na Kosovu. Najveće fabrike su bile smeštene u Đakovici. Sada je ovaj sektor mnogo manji i čini samo 0,82% ukupnih preduzeća i 0,08% ukupnog broja zaposlenih tokom 2015. godine (Tabela 63).²²

TABELA 63: Aktivna preduzeća i zaposlenost u preduzećima za tekstil i konfekciju (period između 2013. i 2015. god.)

Sektor (NACE, Rev. 2)	Aktivno preduzeće/broj zaposlenih	2013. god.	2014. god.	2015. god.
13, 14, 15 Proizvođač tekstila Proizvođač odeće i Proizvođač kože i srod- nih proizvoda	Broj aktivnih preduzeća	508	579	650
	Učešće u ukupnom broju aktivnih preduzeća	0,83%	0,83%	0,82%
	Broj zaposlenih	1,801	2,248	2,123
	Učešće u ukupnom broju zaposlenih	0,77%	0,93%	0,85%

Izvor: PUK, 2016. god.

Većina aktivnih preduzeća koja posluje u tekstilnoj industriji su mikro preduzeća što za ovu industriju predstavlja izazove u pogledu povećanja proizvodnje i širenja. Odeća predstavlja najčešće tekstilne proizvode. Veoma mali broj preduzeća (oko 10%) izvozi neke od svojih proizvoda. Proizvodi koji se najviše izvoze su koža i kožna obuća, materijali od vune i ostalih vlakna, kao i odeća.²³

Za razliku od većine drugih sektora, sektor tekstila i odeće karakteriše uravnoteženo učešće žena i muškaraca u redovima radne snage. Većina zaposlenih poseduje srednju stručnu spremu. Oko dve petine preduzeća je prijavilo nedostatak kvalifikovane radne snage kao prepreku, a takva preduzeća su prijavila i da nedostatak stručno obrazovanih radnika predstavlja problem.

5.1 Tekstil

Osnovni podaci o preduzećima

Od ukupnog broja 112 anketiranih preduzeća, mikro preduzeća predstavljaju 76%, mala preduzeća 21%, srednja preduzeća 3%, dok je samo jedno preduzeće iz ovog sektora veliko preduzeće. Prosečan broj radnika u preduzećima iznosi 14 radnika. Dve trećine preduzeća prodaje svoje proizvode na lokalnim i obližnjim regionalnim tržištima, 30% na području Kosova, dok samo jedna četvrtina preduzeća izvozi svoje proizvode (tri u evropske zemlje i jedno preduzeće u druge zemlje).

Najčešća zanimanja iz ovog sektora su: a) rukovaoci mašina za šivenje u industriji, b) krojači, krznari i šeširdžije, i c) šablonisti.

²² Industrijska politika, MTI, 2014. god.

²³ Ukoliko nije drugačije naznačeno, informacije koje se navode u opštem pregledu su uglavnom bazirane na Profilu sektora za tekstilnu industriju, MTI, iz 2014. godine.

5.1.1 Rukovaoci mašina za šivenje u industriji

Četrdeset i dva preduzeća koja su izjavila da je najdominantnije zanimanje u njihovim preduzećima struka rukovaoca mašina za šivenje u industriji zapošljavaju 728 radnika od kojih su 67% žene. Prosečan broj zaposlenih u ovim preduzećima iznosi 17 radnika.

Rukovaoci mašina za šivenje u industriji predstavljaju 57% ukupno zaposlenih radnika u anketiranim preduzećima. Skoro 80% ovih radnika čine žene. Mladi predstavljaju nešto više od jedne trećine zaposlenih, 60% imaju između 30 i 49 godina, dok je 8% radnika starije od 50 godina. U proseku, anketirana preduzeća zapošljavaju deset rukovaoca mašina za šivenje u industriji.

Skoro 40% preduzeća je izjavilo da traže srednju stručnu spremu, dok 21% traže srednju usmerenu stručnu spremu (Tabela 64). Treba spomenuti da izuzetno veliki broj preduzeća (40%) tvrdi da stručna sprema radnika nije relevantna za obavljanje ovog posla, jer preduzeća pripremaju rukovaoca mašina za šivenje u industriji obukom na radnom mestu koja u proseku traje šest meseci.

Što se tiče potrebnih veština, 45% tekstilnih preduzeća je izjavilo da redovno procenjuju veštine i potrebe za obukom radnika, 14% procenjuje samo određene grupe radnika, dok 40% uopšte ne vrše procene radnika. Iako samo polovina preduzeća vrši reviziju potreba za obukom i veštinama, 40% je izjavilo da obuka na radnom mestu predstavlja ključni mehanizam pripremanja rukovaoca mašina za šivenje u industriji, samo 17% je izjavilo da imaju radnike koji su prošli internu obuku od kojih je 86% prošlo obuku na radnom mestu, a 14% drugu internu obuku tokom 2015. godine. Trenutno niko ne nudi studijske programe ili obuku rukovaoca mašina za šivenje u industriji.

TABELA 64: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja

Stručna sprema	Udeo
Niža stručna sprema	0%
Srednja opšta stručna sprema	38%
Srednja usmerena stručna sprema	21%
Visoka stručna sprema	2%
Obuka na radnom mestu (stručna sprema nije potrebna)	38%
Ukupno	42

Skoro 30% anketiranih preduzeća koja imaju otvorena radna mesta za rukovaoca mašina za šivenje u industriji su izjavili da se susreću sa poteškoćama kod zapošljavanja adekvatno kvalifikovanih radnika.

i. Zadaci struke: rukovaoci mašina za šivenje u industriji

Prema navodima poslodavaca, četiri najčešća zadatka čije se izvršenje očekuje od rukovaoca mašina za šivenje u industriji su: a) upravljanje mašinama za šivenje odeće, kao što je spajanje, pojačavanje, porubljanje ili dekorisanje odeće ili delova odeće, b) zadaci održavanja opreme, kao što je zamena igala, c) priprema delova odeće za šivenje (merenje, sečenje, postavljanje za šivenje) i d) inspekcija šivene odeće (Tabela 65).

Tabela 65 prikazuje poređenje zadataka rukovaoca mašina za šivenje u industriji koje su prijavili poslodavci i onih koje se nalaze u klasifikaciji ISCO-08. Usporedna analiza ove dve vrste zadataka pokazuje da su radnici na Kosovu takođe angažovani na poslovima proizvodnje i procesa šivenja dobara. Pored toga, u većini preduzeća, rukovaoci mašina za šivenje u industriji su takođe angažovani na poslovima popravke delova odeće za šivenje (merenje, sečenje, postavljanje za šivenje) i inspekcije finalnih proizvoda. Ovakvo stanje se objašnjava činjenicom da su preduzeća iz tekstilnog sektora većinom mikro preduzeća i mala preduzeća, tako da je skupo zaposliti pojedince koji bi samo i isključivo obavljali poslove rukovaoca mašina.

S druge strane, rukovaoci mašina na Kosovu ne izvode najmanje dva zadatka koja se navode u klasifikaciji ISCO-08. To se objašnjava i vrstom tekstila koja se proizvode na Kosovu i stepenom i vrstom tehnologije koja se koristi u preduzećima na Kosovu.

TABELA 65: Zadaci rukovaoca mašina za šivenje u industriji prema odgovorima poslodavaca i klasifikaciji ISCO-08

Zadaci:	Udeo	ISCO-08
Rukovanje ili opsluživanje mašina za šivenje u obavljanju operacija šivenja, kao što su spajanje, pojačavanje, porubljanje ili dekorisanje odeće ili delova odeće	98%	√
Zadaci održavanja opreme, kao što je zamena igala	76%	√
Priprema delova odeće za šivenje (merenje, sečenje, postavljanje za šivenje)	64%	
Inspekcija šivenih proizvoda	55%	
Praćenje rada mašine kako bi se primetili problemi kao što su loši šavovi, prekid konca ili kvar na mašinama	14%	√
Šivenje dugmadi, kopči, rajsferšlusa i ostalih dekoracija na tkaninu	12%	√
Rukovanje mašinama za šivenje krzna kako bi se ušili delovi krzna na željenu veličinu i oblik, i kako bi se načinila celina	7%	√
Dekorisanje i ručno šivenje	7%	
Opsluživanje poluautomatizovanih mašina za šivenje sa velikim brojem igala kontrolisanih šablonom koji prišivaju veliki broj šablona na odeću	2%	√
Peglanje finalnih proizvoda	2%	
Pakovanje gotovih proizvoda	2%	
Rukovanje mašinama kao što su jedno- ili dvoiglene mašine i ravne mašine za poravnavanja materijala kako bi se automatski spojili, pojačali ili dekorisali materijali ili delovi odeće		√
Rukovanje mašinama za šivenje kože kako bi se ušili delovi kožne odeće, tašne, rukavice		√

Pored toga, anketirana preduzeća su zamoljena da navedu konkretne veštine i znanja kojima rukovaoci mašina za šivenje u industriji trebaju da vladaju kako bi adekvatno izvršili četiri najčešća zadatka. Tabela 66 pokazuje očekivanja da rukovaoci mašina za šivenje u industriji poseduju konkretne veštine struke.

Većina preduzeće je izjavila da ove veštine trebaju da se steknu kroz obuku na radnom mestu (Tabela 66).

TABELA 66: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje četiri najčešća zadatka

Zadatak	Veštine	Veštine neophodne za obavljanje ovog zadatka treba steći:	
		U školi	Na radnom mestu
Rukovanje ili opsluživanje mašina za šivenje u obavljanju operacija šivenja kao što su spajanje, pojačavanje, porubljanje ili dekorisanje odeće ili delova odeće	Poznavanje rada na mašinama za šivenje (postavljanje delova i odgovarajuće držanje tokom procesa šivenja, postizanje uravnoteženih spojeva, promena igala, postavljanje dužine ravnih šavova, postavljanje dužine i širine cik-cak šavova, korišćenje vodiča o šavovima, itd.)	9%	91%
	Poznavanje karakteristika različitih vrsta tkanina (kao i sposobnost odabira najpogodnijih tkanina za konkretne vrste odeće)		
	Sposobnost čitanja šablona		
	Sposobnost optimalnog korišćenja tkanine (minimiziranje škarta)		
	Poznavanje mehaničkog rada mašina za šivenje		
	Sposobnost ručnog i srodnog šivenja		
Zadaci održavanja opreme kao što je zamena igala	Poznavanje čišćenja opreme	16%	84%
	Poznavanje kako da se promene igle, popune ili ubace kalemovi i konac		
	Sposobnost utvrđivanja da li je i koja vrsta održavanja potrebna		
	Sposobnost popravke mašina		
Priprema delova odeće za šivenje (merenje, sečenje, postavljanje za šivenje)	Poznavanje karakteristika različitih vrsta tkanina (kao i sposobnost odabira najpogodnijih tkanina za konkretne vrste odeće)	15%	85%
	Sposobnost čitanja šablona		
	Poznavanje merenja i sečenja tkanine ili krzna kako bi se napravili delovi odeće i drugih krznenih materijala		
	Sposobnost optimalnog korišćenja tkanine (minimiziranje škarta)		
	Sposobnost izvođenja prepravki		
Inspekcija šivenih proizvoda	Sposobnost procene kvaliteta finalnog proizvoda i predlaganje i sprovođenje prepravki, po potrebi	0%	100%

ii. Veštine u nastajanju

Anketirana preduzeća su upitana o veštine za koje se očekuje da će postati vrlo značajne za ovo zanimanje u budućnosti. Tabela 67 prikazuje najčešće četiri veštine u nastajanju koje se odnose na kreativnost i inovacije što može da ukaže da preduzeća predviđaju aktivniji angažman svojih preduzeća u inovativnoj praksi u budućnosti. Par preduzeća predviđa da će usluge za korisnike, multitasking, veštine upravljanja, pravljenje šablona i podstave kod šivene odeće postati značajne u budućnosti.

TABELA 67: Veštine u nastajanju

Veštine u nastajanju	Broj preduzeća
Usvajanje novih mašina i metoda	8
Uvođenje novih modela odn. dizajna	7
Praćenje aktuelnih modnih trendova i zahteva potrošača	6
Uvođenje novih tkanina	5
usluge za korisnike	3
Multitasking	3
Veštine rukovođenja	1
Pravljenje šablona	1
Izrada podstave za odeću	1
Ukupno	35

Preduzeća koja očekuju da će veštine u nastajanju biti značajne su zamoljena da se izjasne o tome kako nameravaju da odgovore na potrebe takvih veština. Oko tri četvrtine preduzeća je izjavilo da nameravaju da obukom pripreme zaposlene za veštine u nastajanju, 21% će to da uradi zapošljavanjem novog osoblja, a preostalih 5% internom reorganizacijom. Pored toga, preduzeća su zamoljena da ukažu da li su se susretali sa poteškoćama u pronalaženju tečajeva ili pružaoca obuke za veštine u nastajanju. Prema odgovorima, 4% preduzeća se susretalo sa poteškoćama, dok to nije bio slučaj kod skoro polovine drugih preduzeća. Slični rezultati su dobijeni i po pitanju zapošljavanja novih radnika koji će obavljati veštine u nastajanju.²⁴

iii. Pokretači promena

Skoro sva anketirana tekstilna preduzeća (98%) su prijavila da su započeli sa inovativnim aktivnosti u poslednje dve godine. Jedna trećina preduzeća je prijavila promene u procesima prodaje i marketinga, 29% su lansirali nove ili poboljšane proizvode i usluge, 21% su poboljšali svoje proizvodne procese odn. procese pružanja usluga, dok je 14% uvelo promene u organizaciji rada.

Anketirana preduzeća su prijavila da su pokretači promena u zadacima koje obavljaju rukovaoci mašina za šivenje u industriji u inovacijama na polju trenutnih proizvoda i usluga, kao i procesa u proizvodnji dobara ili pružanja usluga (Tabela 68).

²⁴ Treba imati na umu da 7% preduzeća nije znalo da li je to problem.

TABELA 68: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke rukovaoca mašina za šivenje u industriji

Uticaj promena odn. inovacija	Udeo
Roba ili usluge	49%
Procesi (proizvodnja dobara ili pružanje usluga)	44%
Organizacija rada	7%
Metode prodaje i marketinga	0%
Poznavanje rada na računaru	0%
Ukupno	68

Samo 7% preduzeća je izjavilo da su se angažovali u promeni odn. prilagođavanju prakse, proizvoda ili usluga u odgovoru na ekološku svesnost ili propise u poslednje dve godine: 70% anketiranih preduzeća je izjavilo da su prilagođavanja imala uticaj na zadatke koje vrše rukovaoci mašina za šivenje u industriji.

Osamdeset i jedan odsto anketiranih preduzeća je izjavilo da su rukovaoci mašina za šivenje u industriji najpogođeniji promenama u radnim zadacima i veštinama. Tabela 69 pokazuje zanimanja i zadatke koji, prema tvrdnjama preduzeća, prolaze kroz najveće promene u sektoru.

TABELA 69: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene

Zanimanja odn. poslovi i zadaci	Udeo
Rukovaoci mašina za šivenje u industriji	73%
Dizajneri	17%
Stručnjaci za prodaju odn. marketing	10%
Ukupno	30

Opšte veštine

- Čitanje, pisanje, računanje i poznavanje rada na računaru

Poslodavci su zamoljeni da se izjasne od nivou veština čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru koji se očekuju od rukovaoca mašina za šivenje u industriji. Tabela 70 pokazuje da je većina poslodavaca izjavila da radnici trebaju da imaju umerene veštine čitanja, pisanja i računanja. Nadalje, iako oko jedne trećine preduzeća smatra da su veštine čitanja konkretnih tekstova iz struke i veštine računanja bitne, samo 16% anketiranih preduzeća daje istu važnost veštinama čitanja.

Iako preduzeća dele pretežno slična mišljenja o trenutnoj važnosti čitanja, pisanja i računanja, njihovo viđenje važnosti ovih veština u budućnosti je različito. Trećina poslodavaca smatra da će čitanje postati važnije u budućnosti, jedna četvrtina smatra da će to postati pisanje, dok 60% anketiranih preduzeća imaju takva očekivanja od veština računanja. Preduzeća imaju različita mišljenja o nivou pripremljenosti radnika od strane obrazovnog sistema. Iako su poslodavci prilično zadovoljni veštinama čitanja i pisanja iz obrazovnog sistema (57% i 67%), samo 21% preduzeća ima isto mišljenje od veštinama računanja.

Skoro 60% preduzeća je izjavilo da rukovaoci mašina za šivenje u industriji ne trebaju da poznaju rad na računaru dok je 31% reklo da trebaju da imaju osnovne veštine poznavanja rada na računaru. Očekuje se da će se korišćenje računara povećati u budućnosti, tako da je samo 13% poslodavaca zadovoljno sa veštinama poznavanja rada na računaru maturanata.

TABELA 70: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru

		Broj	Udeo	Povećanje budućeg značaja	Vrlo dobro pripremljeni i adekvatno pripremljeni radnici dolaze direktno iz škola odn. univerziteta
Nivo veština čitanja koji se očekuje od radnika u obavljanju njihovih poslova i zadataka	Posao ne zahteva čitanje	2	5%	35%	57%
	Čitanje jednostavnih instrukcija, uputa i tekstova	26	62%		
	Čitanje tekstova struke sa umerenim tehničkim sadržajima	13	31%		
	Čitanje i razumevanje složenih tekstova značajnih za obavljanje posla	1	2%		
	Čitanje složenih tekstova iz šireg konteksta	0	0%		
Nivo veština pisanja koji se očekuje od radnika u obavljanju njihovih poslova i zadataka	Posao ne zahteva pisanje	1	2%	22%	67%
	Pisanje jednostavnih tekstove, popunjavanje formulara, pisanje kratkih izveštaja	34	81%		
	Pisanje tekstova koji opisuju poznate sadržaje struke	6	14%		
	Pisanje složenih tekstova iz struke	1	2%		
	Pisanje analiza, izveštaja koji procenjuju širi kontekst poslovanja	0	0%		
Korišćenje i razumevanje numeričkih ili statističkih informacija	Nema potrebe za poznavanje ove veštine	2	5%	60%	21%
	Izvršavanje jednostavnih proračuna (sabiranje, deljenje, množenje)	26	62%		
	Obračun proseka, udela, procenata, itd.	13	31%		
	Poznavanje više matematike, statističkih metoda, itd.	1	2%		
	Razvijanje modela, pokazatelja poslovanja, složeno računanje	0	0%		

Rad na računaru	Poznavanje rada na računaru	24	57%	44%	13%
	Osnovno (unos podataka, slanje i primanje elektronske pošte, štampanje)	13	31%		
	Umereno (obrada teksta ili tabela)	4	10%		
	Složeno (analiza informacija ili dizajna, korišćenje alata kompjuterske tehnologije kod dizajniranja, korišćenje paketa za obrađivanje statističkih analiza)	1	2%		
	Napredno (programiranje softvera, upravljanje računarskim mrežama)	0	0%		

- Ostale opšte veštine

Timski rad, prilagođavanje novoj opremi ili materijalima, sposobnost podučavanja i davanja instrukcija drugima se smatraju za najvažnije veštine koje rukovaoci mašina za šivenje u industriji trebaju da poseduju pored veština struke (Tabela 71). Većina preduzeća očekuje da će ove veštine da postanu važnije u budućnosti.

Nadalje, prema navodima skoro svih anketiranih preduzeća, rukovaoci mašina za šivenje u industriji takođe trebaju da poseduju veštine rešavanja složenih problema, nezavisnog obavljanja poslova (autonomija), veštine zaštite okoliša, kreativnost odn. inovacije, i spretnost ruku. Što se tiče očekivanja po pitanju relevantnosti ovih veština, osim autonomije, većina preduzeća smatra da će sve druge veštine da budu relevantne u budućnosti.

Na kraju, očekuje se da će poznavanje stranih jezika, komunikacija, veštine prodaje i raspodele budžetskih sredstava postati važnije u budućnosti. Što se tiče sposobnosti komuniciranja na stranim jezicima, 43% anketiranih preduzeća je izjavilo da su radnici koji dolaze direktno iz škola odn. fakulteta adekvatno pripremljeni, dok preostalih 57% smatraju da su nepripremljeni.

TABELA 71: Nivo važnosti ostalih opštih veština

Veština	Nivo važnosti		
	Veoma ili prilično važna	Nevažna ili neprimenjiva	Povećanje budućeg značaja
Rešavanje složenih problema	98%	2%	76%
Komuniciranje na stranom jeziku	31%	69%	54%
Spretnost ruku	95%	5%	100%
Komunikacija	43%	57%	50%
Timski rad	100%	0%	98%
Prodaja	10%	90%	75%
Kreativnost odn. inovacije	95%	5%	90%
Prilagođavanje novoj opremi ili materijalima	100%	0%	98%
Podučavanje odn. davanje instrukcija	100%	0%	83%
Zaštita životne sredine	95%	5%	90%
Autonomija	98%	2%	52%
Planiranje resursa	36%	64%	56%

- Radni uslovi i potrebna fizička spremnost zaposlenih

Rukovaoci mašina za šivenje u industriji obično rade pod veštačkim osvetljenjem i u bučnim zatvorenim prostorijama. Prema navodima ogromne većine poslodavaca, ovi radnici trebaju da sede duže periode vremena i da imaju dobru koordinaciju pokreta na liniji oči i ruke.

Preporuke

- Pored zadataka koji su navedeni u klasifikaciji ISCO-08, rukovaoci mašina za šivenje u industriji na Kosovu takođe obavljaju poslove koji se direktno odnose na proizvodnju dobara. Ovo je važna informacija, a uzimajući u obzir veličinu ovog sektora, za ovo zanimanje je verovatno bolje da uloži u pružanje programa obuke, nego u studijske programe škola za stručno obrazovanje i obuku. Trenutno nema studijskih programa ili programa obuke koji pripremaju rukovaoce mašina za šivenje u industriji. Kreatori politike moraju da uzmu u obzir da ovaj sektor raste i da zapošljava ogroman procenat žena;
- Preporučljivo je za studijske programe iz tekstilne industrije da uključe module i/ili profesionalnu praksu u preduzećima za studente kako bi naučili osnovna znanja i stekli određenu veštinu kod korišćenja mašina za šivenje;
- Iako se neki zadaci koji su predviđeni u klasifikaciji ISCO-08 trenutno ne vrše u preduzećima na Kosovu, nastavni plan i program obrazovanja i obuke treba da uključi i takve elemente ili barem da pruži osnovne nivoe poznavanja njihove primene;
- Rukovaoci mašina za šivenje u industriji trebaju imati umerene veštine čitanja, pisanja i računanja. Trenutno se poznavanje rada na računaru smatra manje relevantnim, ali uzevši u obzir činjenicu da veliki broj preduzeća očekuje da će korišćenje novih mašina i metoda rada pratiti modne trendove, smatra se da će i poznavanje rada na računaru da postane važno u budućnosti, pa zbog toga studenti trebaju da imaju umerene veštine u poznavanju rada na računaru;

- Rukovaoci mašina za šivenje u industriji trebaju da budu kreativni, inovativni i prilagodljivi, pošto je sektor inovativan, što se odražava i na vrste robe i usluga koje se pružaju i na procese za proizvodnju roba i usluga. Osim toga, spretnost ruku, komunikacija, poznavanje stranih jezika, prodaja i raspolaganje budžetskim sredstvima se smatraju važnim za rukovaoce mašina za šivenje u industriji i trebaju biti uključeni u nastavni plan i program.

5.2.1 Krojači, krznari i šeširdžije²⁵

Četrdeset i jedno preduzeće koje je izjavilo da pretežno zapošljavaju krojače, krznare i šeširdžije zapošljava 213 radnika od kojih je 77% žena. Većina su mikro preduzeća koja u proseku zapošljavaju pet radnika.

Krojači, krznari i šeširdžije predstavljaju 73% ukupno zaposlene radne snage među anketiranim preduzećima. Žene čine 85% zaposlenih. Radnici između 30 i 49 godina i radnici do 30 godina starosti čine većinu zaposlene radne snage (skoro polovina i 44%).

Najniža stručna sprema koja je potrebna za zanimanje krojača, krznara i šeširdžija je niža stručna sprema (Tabela 72). Dvadeset i dva odsto preduzeća smatra da je srednja usmerena stručna sprema relevantna. Samo 7% preduzeća smatra da je visoka stručna spremna važna. Petina preduzeća je izjavila da stepen stručne spreme za obavljanje ovog zanimanja nije relevantan, smatraju da je obuka na radnom mestu važna i pružaju je u proseku prvih pet meseci radnog odnosa.

Oko 60% anketiranih preduzeća tvrde da redovno procenjuju veštine radnika i potrebe za obukom, 2% vrše reviziju veština i potreba za obukom samo za odabrane grupe radnika, dok preostalih 39% preduzeća uopšte ne vrše takve revizije. Iako je značajan broj preduzeća izjavio da obuka na radnom mestu predstavlja najbolju metodu pripreme krojača, krznara i šeširdžija za njihovo zanimanje, samo 15% preduzeća je izjavilo da su tokom 2015. godine vršile obuku radnika: 83% obuku na radnom mestu, a 17% druge vrste interne obuke.

Trenutno četiri škole za stručno obrazovanje i obuku škole nude studijske programe iz krojenja, dve iz dizajna tekstila i odeće, a dve škole nude studijske programe iz konfekcijske proizvodnje. Dva centra za stručnu obuku nude tečajevе krojenja. Međutim, s obzirom da je samo 22% preduzeća izjavilo da smatraju da je stručno obrazovanje važno za obavljanje ovog zanimanja, moguće je da nisu dovoljno obavešteni šta se nudi, da postoji slaba mobilnost maturanata i polaznika (radnika koji žele da rade na najbližoj mogućoj lokaciji) ili da maturanti odn. polaznici nisu adekvatno pripremljeni da ispune potražnju preduzeća iz sektora.

TABELA 72: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja

Stručna sprema	Udeo
Niža stručna sprema	0%
Srednja opšta stručna sprema	51%
Srednja usmerena stručna sprema	22%
Visoka stručna sprema	7%
Obuka na radnom mestu (stručna sprema nije potrebna)	20%
Ukupno	41

²⁵ Anketirana preduzeća nude usluge krojenja i šivenja haljina.

Izgleda da je pronalaženje adekvatno kvalifikovanih radnika za obavljanje ovog zanimanja problematično: oko trećina preduzeća koja ima otvorena radna mesta u ovoj struci javlja da su se susretali sa poteškoćama u pronalaženju odgovarajuće kvalifikovanih radnika.

i. Zadaci struke: krojači, krznari i šeširdžije

Tabela 73 prikazuje najčešće zadatke koje ovi radnici trebaju da ostvare.

Ova tabela zadatke koje su prijavili poslodavci krojača, krznara i šeširdžija i opise njihovih zadataka prema klasifikaciji ISCO-08. Anketirana preduzeća su ukazala da radnici vrše zadatke koji odgovaraju zadacima krojača, ali ne i zadacima krznara i šeširdžija. Krojači na Kosovu takođe uzimaju meru, komuniciraju sa klijentima, peglaju i održavaju opremu za šivenje. Ovi dodatni zadaci mogu biti povezani sa činjenicom da su preduzeća iz sektora mala, pa zbog toga preduzeća ne mogu da angažuju specijalizovane radnike za različite zadatke.

TABELA 73: Zadaci krojača, krznara i šeširdžija prema odgovorima poslodavaca i prema klasifikaciji ISCO-08

Zadaci:	Udeo	ISCO-08
Odabir tekstilnih materijala, kože ili krzna prema odgovarajućoj veličini, boji, teksturi i kvaliteti odevnog predmeta; sečenje prema šablonu	100%	√
Izrada mantila, odela, suknji, bluza, korzeta i sličnih odevnih predmeta često prema individualnim potrebama klijenata	100%	√
Uzimanje mere	63%	
Komunikacija sa klijentima: razumevanje njihovih zahteva i predlaganje stilističkih ideja	17%	
Održavanje mašina za šivenje	17%	
Peglanje gotovih odevnih predmeta	17%	
Inspekcija gotovih odevnih predmeta, proba i podešavanje po potrebi	12%	
Probe, prilagođavanje i popravka haljina, kaputa i ostalih odevnih predmeta po meri prema zahtevima klijenata	7%	√
Razvijanje šablona	7%	√
Izmena odevnih predmeta, kao što je sužavanje, smanjivanje revera i dodavanje odn. uklanjanje naramenica	5%	√

Preduzeća su zamoljena da navedu veštine i znanja koje krojači, krznari i šeširdžije moraju da poseduju za izvršavanje tri najčešća zadatka struke i gde mogu da nauče takve veštine (Tabela 74). Većina anketiranih preduzeća smatra da se ove veštine mogu naučiti na radnom mestu.

TABELA 74: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje tri najčešća zadatka

Zadatak	Veština odn. znanje	Veštine neophodne za obavljanje ovog zadatka treba steći:	
		U školi	Na radnom mestu
Odabir tekstilnih materijala, kože ili krzna prema odgovarajućoj veličini, boji, teksturi i kvaliteti odevnog predmeta; sečenje prema šablonu	Poznavanje karakteristika različitih vrsta tkanina (kao i sposobnost odabira najpogodnijih tkanina za konkretne vrste odeće)	27%	73%
	Sposobnost čitanja šablona i crteža		
	Modne veštine (npr. uklapanje boja)		
	Sposobnost crtanja šablona		
Izrada mantila, odela, suknji, bluzi, korzeta i sličnih odevnih predmeta često prema individualnim potrebama klijenata	Poznavanje rada na mašinama za šivenje (postavljanje delova i odgovarajuće držanje tokom procesa šivenja, postizanje uravnoteženih spojeva, promena igala, postavljanje dužine ravnih šavova, postavljanje dužine i širine cikcak šavova, korišćenje vodiča o šavovima, itd.)	14%	86%
	Sposobnost ručnog i srodnog šivenja		
	Poznavanje karakteristika različitih vrsta tkanina (kao i sposobnost odabira najpogodnijih tkanina za konkretne vrste odeće)		
	Sposobnost čitanja šablona i crteža		
Uzimanje mere	Poznavanje uzimanja mera (s obzirom na oblik tela klijenata)	34%	66%
	Sposobnost skiciranja		
	Sposobnost izračunavanja količine tkanine koja je potrebna za odevni predmet		
	Sposobnost pružanja stilističkih saveta klijentima		

ii. Veštine u nastajanju

Anketirana preduzeća su takođe zamoljena da navedu veštine za koje veruju da će postati važne u obavljanju ovog posla u budućnosti. Pored inovativnih veština kao što su modni dizajn i inovacije u stilu, kao i prilagođavanje novim mašinama i tehnologiji, anketirani poslodavci su izjavili da očekuju da će znanje trenutnih modnih trendova, potražnje kupaca, povećani stepen profesionalizma i kvaliteta rada takođe postati važan u budućnosti (Tabela 75). Mali broj preduzeća smatra da su veštine u prilagođavanju novim tkaninama i ostalim sirovinama, pravljenje šablona, drapiranje i dekoracija važne veštine za budućnost.

TABELA 75: Veštine u nastajanju

Veštine u nastajanju	Broj preduzeća
Modni dizajn odn. inovacija u stilovima (spominju se haljine i venčanice)	25
Prilagođavanje novim mašinama i opremi	10
Praćenje aktuelnih modnih trendova i zahteva potrošača	7
Povećanje profesionalizma i kvaliteta rada	6
Prilagođavanje novim tkaninama i sirovinama	2
Pravljenje šablona	2
Drapiranje	2
Dekorisanje	1

Što se tiče načina usvajanja novih važnih veština za budućnost, 90% preduzeća je izjavilo da je obuka radnika preporučen metod profesionalnog razvoja, 7% zapošljavanje novih radnika i samo 3% interna reorganizacija preduzeća. Ovakav zaključak potvrđuje da se preduzeća ne oslanjaju da će sistemi obrazovanja i obuke moći adekvatno da pripreme radnu snagu na njihove poslovne potrebe. Čini se da za neke od veština u nastajanju, kao što su modni dizajn odn. inovacije stila, preduzeća uopšte nisu svesna postojanja škola za stručno obrazovanje i obuku koje pružaju konkretne studijske programe za modne dizajnere ili da studijski programi nisu usklađeni sa potrebama preduzeća za ovim novonastalim veštinama. Skoro 60% preduzeća kaže da su se susreli sa poteškoćama u pronalaženju tečajeva odn. pružaoca obuke za veštine u nastajanju. Čini se da je obuka na radnom mestu i dalje najvažniji mehanizam za profesionalni razvoj novih veština.

iii. Pokretači promena

Sva anketirana preduzeća su izjavila da su uključena u inovativne aktivnosti u protekle dve godine. Većina preduzeća je sprovela inovacije u lansiranju nove ili znatno poboljšane linije postojećih proizvoda (37%) i unapređivanje procesa proizvodnje i pružanja usluga. Preostala preduzeća su izjavila da su promenila odn. poboljšala metode prodaje i marketinga i rad organizacije (22% i 17% za svaku od kategorija).

Preduzeća koja su prijavila inovacije odn. promene su izjavila da su promene koje su uveli u proizvodni proces odn. proces pružanja usluga imali najveći uticaj na zadatke ovog zanimanja (Tabela 76).

TABELA 76: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke koje izvide krojači, krznari i šeširdžije

Uticaj promena odn. inovacija	Udeo
Procesi (proizvodnja dobara ili pružanje usluga)	34%
Roba ili usluge	27%
Organizacija rada	22%
Metode prodaje i marketinga	17%
Ukupno	41

Više od polovine anketiranih preduzeća (54%) je izjavilo da su odgovorili na ekološku svest i propise prilagođavanjem radne prakse, proizvoda ili usluga u poslednje dve godine, a skoro sva preduzeća (95%) su izjavila da su ta prilagođavanja imala uticaj na zadatke koje obavljaju krojači, krznari i šeširdžije.

Osim toga, 85% preduzeća je izjavilo da je zanimanje krojača, krznara i šeširdžija trenutno najpogođenije promenama u radnim zadacima i veštinama od svih radnih profila koje njihovo preduzeće zapošljava.

Konačno, kada su zamoljeni da navedu grupu zanimanja koja prolazi kroz najveće promene, dve petine preduzeća je navelo krojače (Tabela 77).

TABELA 77: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene

Zanimanja odn. poslovi i zadaci	Udeo
Krojači	40%
Stručnjaci za prodaju odn. marketing	30%
Dizajneri	20%
Rukovaoci mašina za šivenje u industriji	10%
Ukupno	40

iv. Opšte veštine

- Čitanje, pisanje, računanje i poznavanje rada na računaru

Ukupno 44% poslodavaca je izjavilo da krojači, krznari i šeširdžije poseduju veštine čitanja materijala iz struke, dok ostali smatraju (37%) da je sposobnost čitanja jednostavnih instrukcija, uputa i tekstova dovoljna (Tabela 78). Oko 40% preduzeća traži da radnici ovog zanimanja pišu tekstove koji opisuju konkretne sadržaje struke. Osim toga, većina preduzeća smatra da će veštine čitanja i pisanja postati značajnije u budućnosti, a veliki broj preduzeća smatra da su radnici koji dolaze direktno iz škola odn. univerziteta vrlo dobro pripremljeni.

Slično rezonovanje vlada po pitanju veština računanja i statistike: 73% preduzeća smatra da je sposobnost izvođenja jednostavnih proračuna važna. Što se tiče značaja ovih veština u budućnosti, Tabela 78 pokazuje da tri četvrtine preduzeća očekuje da će veštine računanja i pisanja biti važne. Više od polovine preduzeća (60%) smatra da radnici koji dolaze direktno iz škola odn. univerziteta imaju zadovoljavajuće veštine računanja i statistike.

Skoro 70% poslodavaca tvrdi da ne očekuju od krojača, krznara i šeširdžija da budu vešti u korišćenju računara, dok 17% preduzeća izjavljuje da je osnovno poznavanje rada na računaru neophodno. Ipak, 69% očekuje da će veštine rada na računaru da postanu važnije u budućnosti. Skoro dve trećine preduzeća smatraju da su radnici koji dolaze direktno iz škola odn. univerziteta adekvatno opremljeni veštinama poznavanja rada na računaru.

TABELA 78: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru

		Broj	Udeo	Povećanje budućeg značaja	Vrlo dobro pripremljeni i adekvatno pripremljeni radnici dolaze direktno iz škola odn. univerziteta
Nivo veština čitanja koji se očekuje od radnika u obavljanju njihovih poslova i zadataka	Posao ne zahteva čitanje	5	12%	67%	54%
	Čitanje jednostavnih instrukcija, uputa i tekstova	15	37%		
	Čitanje tekstova struke sa umerenim tehničkim sadržajima	18	44%		
	Čitanje i razumevanje složenih tekstova značajnih za obavljanje posla	3	7%		
	Čitanje složenih tekstova iz šireg konteksta	0	0%		
Nivo veština pisanja koji se očekuje od radnika u obavljanju njihovih poslova i zadataka	Posao ne zahteva pisanje	5	12%	58%	48%
	Pisanje jednostavnih tekstove, popunjavanje formulara, pisanje kratkih izveštaja	18	44%		
	Pisanje tekstova koji opisuju poznate sadržaje struke	16	39%		
	Pisanje složenih tekstova iz struke	2	5%		
	Pisanje analiza, izveštaja koji procenjuju širi kontekst poslovanja	0	0%		
Korišćenje i razumevanje numeričkih ili statističkih informacija	Nema potrebe za poznavanje ove veštine	8	20%	73%	58%
	Izvršavanje jednostavnih proračuna (sabiranje, deljenje, množenje)	30	73%		
	Obračun proseka, udela, procenata, itd.	2	5%		
	Poznavanje više matematike, statističkih metoda, itd.	1	2%		
	Razvijanje modela, pokazatelja poslovanja, složeno računanje	0	0%		
Rad na računaru	Poznavanje rada na računaru	28	68%	69%	63%
	Osnovno (unos podataka, slanje i primanje elektronske pošte, štampanje)	7	17%		
	Umereno (obrada teksta ili tabela)	2	5%		
	Složeno (analiza informacija ili dizajna, korišćenje alata kompjuterske tehnologije kod dizajniranja, korišćenje paketa za obrađivanje statističkih analiza)	4	10%		
	Napredno (programiranje softvera, upravljanje računarskim mrežama)	0	0%		

- Ostale opšte veštine

Prema navodima anketiranih poslodavaca, postoji i širok spektar drugih opštih veština koje krojači, krznari i šeširdžije trebaju da poseduju. Trenutno najtraženije veštine uključuju: rešavanje problema, veštine kreativnosti odn. inovacije, prilagođavanje novoj opremi ili materijalima, zaštita okoliša, veštine timskog rada, spretnost ruku, autonomija i podučavanje i davanje instrukcija (Tabela 79). Pored toga, većina preduzeća očekuje da će ove veštine zadobiti veći značaj u budućnosti.

Iako se trenutno ne smatraju relevantnima, ogroman broj preduzeća predviđa da će sposobnost komunikacije na stranom jeziku, veštine komunikacije, veštine prodaje i raspodele sredstava postati važne u budućnosti. Što se tiče poznavanja stranih jezika, skoro 60% preduzeća je izjavilo da su zadovoljni sa znanjem koje su radnici stekli u školi.

TABELA 79: Nivo važnosti ostalih opštih veština

Veština	Nivo važnosti		
	Veoma ili prilično važna	Nevažna ili neprimenjiva	Povećanje budućeg značaja
Rešavanje složenih problema	100%	0%	76%
Komuniciranje na stranom jeziku	37%	63%	65%
Spretnost ruku	95%	5%	85%
Komunikacija	46%	54%	90%
Timski rad	98%	2%	100%
Prodaja	51%	49%	90%
Kreativnost odn. inovacije	100%	0%	98%
Prilagođavanje novoj opremi ili materijalima	100%	0%	98%
Podučavanje odn. davanje instrukcija	78%	22%	91%
Zaštita životne sredine	100%	0%	95%
Autonomija	90%	10%	73%
Planiranje resursa	51%	49%	78%

- Radni uslovi i potrebna fizička spremnost zaposlenih

Krojači, krznari i šeširdžije uglavnom rade u bučnim, veštački osvetljenim unutrašnjim prostorijama koje karakterišu promene temperature.

Od zaposlenih se očekuje da mogu da sede duže periode vremena i da imaju dobro koordinaciju pokreta na liniji oko-ruka. Sposobnost stajanja, hodanja, klečanja ili ležanja se smatra manje važnom.

Preporuke

- Veštine koje se navode u Tabeli 73 trebaju da posluže kao okvir za razvijanje standarda struke za zanimanje krojača;
- Tekstilnim sektorom dominiraju mala preduzeća, pa se od krojača očekuje da vrše više zadataka nego kao što je opisano u klasifikaciji ISCO-08. Škole za stručno obrazovanje i obuku trebaju da razmotre ove dodatne zadatke prilikom izrade nastavnih i planova i programa obuke;
- Iako trenutno zaposleni na Kosovu ne obavljaju zadatke koji se traže od krznara i šeširdžija, nastavni plan i program treba da uključi i te zadatke jer njihova potražnja može da poraste u bliskoj budućnosti;
- MONT i MRSZ trebaju da informišu poslodavce o obrazovnim programima i izvrše ponovnu procenu premeštanja centara obuke na strateške lokacije, odn. bliže velikim centrima i većem broju preduzeća;
- Rezultati pokazuju da je potrebno uvesti kratkotrajne tečajeve u svrhu profesionalnog razvoja krojača. Neka područja profesionalnog razvoja uključuju predavanja o novim modnim trendovima, novim tkaninama, prilagođavanje novim mašinama, itd.;
- Krojači trebaju da budu obučeni u čitanju tekstova iz struke, pisanju tekstova koji opisuju sadržaj njihove struke, izvođenju jednostavnih proračuna i poznaju rad na računaru;
- Nastavni plan i program za ovo zanimanje treba takođe da osigura da su maturanti odn. polaznici opremljeni sa nizom drugih opštih veština, uključujući: rešavanje problema, kreativnost odn. inovacije, prilagođavanje novoj opremi ili materijalima, zaštita okoliša, veštine timskog rada, spretnost ruku, autonomija i podučavanje odn. davanje instrukcija. S obzirom da se očekuje da će krojači da budu upoznati sa novim stilovima, dizajnom i materijalima, komunikacija na stranim jezicima je od velikog značaja i treba biti uvrštena u studijske programe škola za stručno obrazovanje i obuku.

5.3.1 Modelari i rezači tekstila i kože

Dvadeset i dva preduzeća su prijavila zanimanje modelara i rezača tekstila i kože kao glavno zanimanje. Preduzeća koja zapošljavaju ove radnike imaju 445 radnika od kojih su polovina žene. Skoro 70% preduzeća su mikro preduzeća, 23% mala preduzeća, dok je samo 9% srednjih preduzeća. Prosečan broj zaposlenih u ovim preduzećima iznosi 20 radnika.

Modelari i rezači tekstila i kože predstavljaju skoro jednu trećinu ukupnog broja radnika u anketiranim preduzećima. Oko jedna četvrtina su žene. Skoro dve trećine radnika imaju između 30 i 49 godina, 31% su mlađi od 30 godina), dok je preostalih 6% starije od 50 godina. Anketirana preduzeća zapošljavaju oko šest modelara i rezača tekstila i kože.

Skoro dve trećine poslodavaca je izjavilo da stručna sprema nije relevantna za obavljanje ovog zanimanja, te da se podučavanje zaposlenih vrši putem obuke na radnom mestu (Tabela 80). Dvadeset i tri odsto preduzeća smatra da je srednja opšta stručna sprema relevantna, dok 14% preduzeća traži visoku stručnu spremu. Nijedno od anketiranih preduzeća nije izjavilo da je usmereno obrazovanje relevantno za obavljanje ovog zanimanje najverovatnije zbog nepostojanja škola za stručno obrazovanje i obuku za obavljanje ovog zanimanja. Kao što je navedeno u Sekciji 5.2, dve škole nude studijske programe za obavljanje tekstilnih poslova, ali nije jasno da li su ovi programi usmereni na obavljanje poslova modelara i rezača tekstila i kože.

Većina preduzeća (64%) je izjavila da redovno procenjuje veštine i potrebe za obukom radnika, 5% je izjavilo da procenjuje potrebe obuke za odabrane grupe, dok je preostalih 32% izjavilo da ne izvodi procene. Međutim, iako je većina preduzeća izjavila da procenjuje veštine radnika i potrebe za obukom, samo dva preduzeća su izjavila da su zaposleni učestvovali u programima obuke.

TABELA 80: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja

Stručna sprema	Udeo
Niža stručna sprema	0%
Srednja opšta stručna sprema	23%
Srednja usmerena stručna sprema	0%
Visoka stručna sprema	14%
Obuka na radnom mestu (stručna sprema nije potrebna)	64%
Ukupno	22

Skoro tri četvrtine anketiranih preduzeća koje imaju otvorena radna mesta za modelare i rezače tekstila i kože su izjavila da se susreću sa poteškoćama kod pronalaženja adekvatno kvalifikovanih radnika. Kako bi se novi radnici adekvatno pripremili za obavljanje svojih poslova, anketirana preduzeća tvrde da pružaju u proseku osam meseci početne obuke na radnom mestu.

i. Zadaci struke: modelari i rezači tekstila i kože

Tabela 81 pruža informacije o zadacima koje preduzeća zahtevaju od modelara i rezača tekstila i kože.

Poređenje ovih zadataka sa klasifikacijom ISCO-08 za obavljanje posla modelara i rezača tekstila i kože je pruženo u zadnje dve kolone. Očekivani zadaci od modelara i rezača tekstila i kože na Kosovu i njihovi zadaci predviđeni prema klasifikaciji ISCO-08 se prilično razlikuju što može da se odrazi i na vrstu proizvoda i usluga koje pružaju preduzeća na Kosovu. Na primer, u velikom broju anketiranih preduzeća, ovi radnici također zašivaju delove kože ili tkanine kako bi izradili odevni predmet ili predmet od kože što se ne smatra zadatkom modelara i rezača tekstila i kože prema klasifikaciji ISCO-08. Dodatni zadaci takođe uključuju i klasifikaciju sirovina i doradu proizvoda od kože. S druge strane, neki konkretni zadaci koji se navode i u klasifikaciji ISCO-08, kao što je stvaranje nacrtu ili delova šablona za određeni komad odeće uz pomoć kompjuterske tehnologije, se ne navode među zadacima koje od svojih radnika traže preduzeća na Kosovu.

TABELA 81: Zadaci modelara i rezača tekstila i kože prema tvrdnjama poslodavaca i prema klasifikaciji ISCO-08

Zadaci:	Udeo	ISCO-08
Sečenje tkanine ili kože prema šablonu kako bi se napravili delovi odevnog predmeta ili predmeta od kože	68%	√
Šivenje odn. sastavljanje delova kože ili tkanine kako bi se napravio odevni predmet ili predmet od kože	68%	
Kreiranje glavnog šablona za izradu proizvoda (oprema, alati, itd. nisu navedeni)	50%	√
Klasifikacija sirovina*	32%	
Dorada proizvoda od kože (bojenje, poliranje, kačenje rajsferšlusa)	23%	
Vezenje	23%	
Izračunavanje dimenzija šablona prema veličinama s obzirom na istezanje materijala	18%	√
Odabir odgovarajuće tkanine za specifične odevne predmete	18%	
Crtanje detalja na određenim delovima kako bi se odredilo mesto šavovima, kao i položaj nabora, džepova, rupa za dugmad, ukrasni šav na cipelama	9%	
Održavanje mašina za šivenje (čišćenje, promena igala, punjenje i umetanje kalema, navoj)	9%	
Pakovanje gotovih proizvoda	5%	
Vršenje kontrole kvaliteta finalnog proizvoda	5%	
Testiranje šablona i probanje uzoraka odevnih predmeta	5%	√
Kreiranje glavnog šablona ili delova šablona za specifične odevne predmete uz pomoć kompjuterske tehnologije		√
Crtanje detalja na određenim delovima kako bi se odredilo mesto šavovima, kao i položaj nabora, džepova, rupa za dugmad, ukrasni šav na cipelama ili rupice na proizvodima od drugog materijala uz pomoć kompjuterske tehnologije ili preciznih instrumenata		√
Postavljanje šablona ili materijala za merenje kako bi se odredile konkretne tačke sečenja ili kako bi se odredila maksimalna marža i obeležavanje tkanine shodno tome		√
Polaganje glavnih šablona na tkaninu i sečenje uzoraka		√
Postavljanje uzoraka na slojeve tkanine i sečenje tkanine prema uzorku koristeći električne ili ručne noževe, makaze ili druge vrste sečiva koje numerički kontrolišu kompjuterska tehnologija		√
Obrezivanje viška materijala ili sečenje konaca za finalnih proizvoda, kao što su labavi krajevi		√
Postavljanje kože na mašinu za sečenje uz maksimalno korišćenje materijala prema zrnju, manama i rastegljivosti kože		√
Modelisanje, označavanje i rezanje kod proizvodnje drugih proizvoda kao što su podstave i proizvodi od platna		√

*Obično se odnosi na kvalitet i druge karakteristike kože (boja)

Poslodavci su takođe zamoljeni da odrede neophodne veštine kako bi se adekvatno izvršila tri najčešća zadatka. Podaci u Tabeli 82 pokazuju da radnici moraju da poznaju rad na mašinama za sečenje kože odn. tkanine, imaju veštine sečenja i znaju da rade na mašinama za šivenje.

Što se tiče toga gde se uče najčešće veštine u školi ili na poslu, shodno odgovorila poslodavaca prikazanim na Tabeli 82, otkriva se da je obuka na radnom mestu najčešći mehanizam prenošenja znanja o neophodnim veštinama. Naime, sva preduzeća su izjavila da se veštine koje su neophodne za šivenje odn. sastavljanje kože ili tkanine kako bi se napravio odevni predmet odn. predmet od kože mogu naučiti samo na radnom mestu, što opet može da ukaže na nedostatak programa koji podučavaju veštine neophodne za obavljanje ovog zanimanja.

TABELA 82: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje tri najčešća zadatka

Zadatak	Veštine	Veštine neophodne za obavljanje ovog zadatka treba steći:	
		U školi	Na radnom mestu
Sečenje tkanine ili kože prema šablonu kako bi se napravili delovi odevnog predmeta ili predmeta od kože	Rukovanje mašinama za sečenje tkanine odn. kože	8%	92%
	Veštine ručnog sečenja (korišćenjem makaza)		
Šivenje odn. sastavljanje delova kože ili tkanine kako bi se napravio odevni predmet ili predmet od kože	Poznavanje rada na mašinama za šivenje (postavljanje delova i odgovarajuće držanje tokom procesa šivenja, postizanje uravnoteženih spojeva, promena igala, postavljanje dužine ravnih šavova, postavljanje dužine i širine cik-cak šavova, korišćenje vodiča o šavovima, itd.)	0%	100%
	Poznavanja rada na mašinama za šivenje kože (vrste šavova, odabir igle i konca shodno debljini kože, podešavanje mašina, promena igala)		
	Poznavanje vrsta i količine lepka potrebnog za kožne predmete		
	Veštine ručnog šivenja		
Kreiranje glavnog šablona za proizvod	Poznavanje karakteristika različitih vrsta tkanina (kao i sposobnost odabira najpogodnijih tkanina za konkretne vrste odeće)	13%	87%
	Sposobnost tumačenja koncepta odn. crteža dizajnera		
	Veštine crtanja		
	Veštine modnog dizajna i sposobnost kreiranja novih modela		

ii. Veštine u nastajanju

Anketirana preduzeća smatraju da je inovacija, kao novonastala veština, vrlo bitna za budućnost struke modelara i rezača tekstila i kože. Konkretnije, većina preduzeća očekuje da će usvajanje novih mašina i tehnologije, inovacija u stilu i modnom dizajnu (u nekim slučajevima se konkretno spominju cipele) kao i ažurirano praćenje modnih trendova i potrošačke potražnje postati bitne veštine u budućnosti (Tabela 83).

TABELA 83: Veštine u nastajanju

Veštine u nastajanju	Broj preduzeća
Usvajanje novih mašina i tehnike	13
Inovacija u stilu i modnom dizajnu (u nekim slučajevima se konkretno spominju cipele)	11
Praćenje aktuelnih modnih trendova i zahteva potrošača	8
Prilagođavanje novim tkaninama i sirovinama	2
Optimizacija korišćenja sirovina	1
Ukupno	35

Što se tiče usvajanja novih veština, skoro 70% preduzeća vrši obuku radnika, 18% vrši internu reorganizaciju, dok preostalih 14% zapošljavaju nove radnike kako bi odgovorili na potrebe veština u nastajanju. Nadalje, 86% preduzeća je prijavilo da su se susretali sa poteškoćama kod pronalaženja tečaja ili pružaoca obuke za veštine u nastajanju, dok je 82% prijavilo poteškoće kod zapošljavanja radnika koji mogu da vrše veštine u nastajanju. Ovi zaključci su vrlo relevantni u smislu mera politike jer ukazuju da sistemi obrazovanja i obuke ne podržavaju rast sektora.

iii. Pokretači promena

Sva anketirana preduzeća su prijavila inovativne aktivnosti u poslednje dve godine. Osamdeset i dva odsto preduzeća je prijavilo promene u robi i uslugama, kao i inovacije na polju proizvodnih procesa odn. pružanja usluga (9%) i metode prodaje i marketinga (9%).

Tabela 84 pokazuje da je skoro 60% preduzeća koja su prijavila inovacije odn. promene izjavilo da su promene koje su uveli u proizvodni proces odn. proces pružanja usluga imale najveći uticaj na zadatke ovog zanimanja.

TABELA 84: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke koje vrše modelari i rezači tekstila i kože

Uticaj promena odn. inovacija	Udeo
Procesi (proizvodnja dobara ili pružanje usluga)	59%
Organizacija rada	23%
Roba ili usluge	14%
Metode prodaje i marketinga	5%
Ukupno	22

Kada su zamoljeni da objasne aktivnosti na polju ekološke svesti i propisa, 77% preduzeća je spomenulo promene ili prilagođavanje prakse, proizvoda ili usluga, a sva preduzeća su izjavila da su ovakva prilagođavanja imala uticaj na zadatke koje izvršavaju modelari i rezači tekstila i kože.

Poslodavci su izjavili da od svih grupa zanimanja koje zapošljava njihovo preduzeće, modelari i rezači tekstila i kože su trenutno najpogođeniji promenama u radnim zadacima i veštinama. Na kraju, položaj specijaliste za prodaju odn. marketing je prijavljen kao zanimanje koje prolazi kroz najveće promene (Tabela 85).

TABELA 85: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene

Zanimanja odn. poslovi i zadaci	Udeo
Stručnjaci za prodaju odn. marketing	48%
Dizajneri odn. stilisti	26%
Modelari i rezači tekstila i kože	17%
Rukovaoci mašina za šivenje u industriji	4%
Tehnolog sirovina	4%
Ukupno	23

iv. Opšte veštine

- Čitanje, pisanje, računanje i poznavanje rada na računaru

Poslodavci smatraju da modelari i rezači tekstila i kože trebaju da poseduju veštine čitanja i pisanja vezanih za struku (Tabela 86). Oko tri četvrtine preduzeća je izjavilo da su veštine čitanja tekstova struke sa tehničkim sadržajem neophodne, dok je 82% izjavilo da radnici moraju da pišu tekstove koje objašnjavaju poznati sadržaj struke.

Na pitanje o budućoj važnosti veština, skoro svi poslodavci su rekli da očekuju da će veštine pisanja i čitanja biti važniji u budućnosti. Podaci pokazuju da značajan deo preduzeća (75-80%) smatra da obrazovni sistem neadekvatno priprema radnu snagu sa veštinama čitanja i pisanja, pa se zbog toga kvalitet obrazovanja treba dodatno poboljšati.

Većina preduzeća je izjavila da modelari i rezači tekstila i kože trebaju da vrše jednostavne proračune (sabiranje, deljenje, množenje). Skoro sva preduzeća očekuju da će veštine računanja biti značajne u budućnosti, dok samo 20% preduzeća smatra da su radnici koji dolaze direktno iz škola odn. univerziteta poseduju adekvatne veštine računanja i statistike.

Sedamdeset i tri odsto poslodavaca smatra da poznavanje rada na računaru nije neophodno za obavljanje ovog posla, a posle njih sledi 14% onih koji su izjavili da radnici trebaju da poznaju osnovne veštine rada na računaru. Uočeni nizak značaj koji se pridaje poznavanju rada na računaru radnika odražava vrste zadataka radnika na Kosovu, dok je za izvođenje zadataka prema klasifikaciji ISCO-08 poznavanje rada na računaru relevantno. Činjenica da više od polovine preduzeća (67%) očekuje da će poznavanje rada na računaru postati bitno u budućnosti može da ukaže da preduzeća očekuju da će radnici ove struke biti angažovani u napredne zadatke. Podaci takođe pokazuju da polovina preduzeća smatra da su radnici koji dolaze direktno iz škole odn. univerziteta adekvatno pripremljeni sa ovim veštinama (Tabela 86).

TABELA 86: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru

		Broj	Udeo	Povećanje budućeg značaja	Vrlo dobro pripremljeni i adekvatno pri- premljeni radnici dolaze direktno iz škola odn. univerziteta
Nivo veština čitanja koji se očekuje od radnika u obavljanju nji- hovah poslova i zadataka	Posao ne zahteva čitanje	1	5%	95%	25%
	Čitanje jednostavnih instrukcija, uputa i tekstova	3	14%		
	Čitanje tekstova struke sa umerenim tehničkim sadržajima	17	77%		
	Čitanje i razumevanje složenih tekstova značajnih za obavljanje posla	1	5%		
	Čitanje složenih tekstova iz šireg konteksta	0	0%		
Nivo veština pisanja koji se očekuje od radnika u obavljanju nji- hovah poslova i zadataka	Posao ne zahteva pisanje	1	5%	90%	21%
	Pisanje jednostavnih tekstove, popunjavanje formulara, pisanje kratkih izveštaja	2	9%		
	Pisanje tekstova koji opisuju poznate sadržaje struke	18	82%		
	Pisanje složenih tekstova iz struke	1	5%		
	Pisanje analiza, izveštaja koji pro- cenjuju širi kontekst poslovanja	0	0%		
Korišćenje i razumevanje numeričkih ili statističkih informacija	Nema potrebe za poznavanje ove veštine	1	5%	95%	20%
	Izvršavanje jednostavnih proraču- na (sabiranje, deljenje, množenje)	18	86%		
	Obračun proseka, udela, proce- nata, itd.	2	10%		
	Poznavanje više matematike, statističkih metoda, itd.	0	0%		
	Razvijanje modela, pokazatelja poslovanja, složeno računanje	1	5%		

Rad na računaru	Poznavanje rada na računaru	16	73%	67%	50%
	Osnovno (unos podataka, slanje i primanje elektronske pošte, štampanje)	3	14%		
	Umereno (obrada teksta ili tabela)	1	5%		
	Složeno (analiza informacija ili dizajna, korišćenje alata kompjuterske tehnologije kod dizajniranja, korišćenje paketa za obrađivanje statističkih analiza)	2	9%		
	Napredno (programiranje softvera, upravljanje računarskim mrežama)	0	0%		

- Ostale opšte veštine

Tabela 87 pokazuje ostale najvažnije opšte veštine koje modelari i rezači tekstila i kože trebaju da poseduju prema navodima poslodavaca: veštine timskog rada, kreativnost odn. inovacije, prilagođavanje novoj opremi ili materijalima, autonomija, raspoređivanje sredstava, rešavanje složenih problema i spretnost ruku. Skoro sva preduzeća smatraju ove veštine relevantnim i očekuju da će doći do izražaja u budućnosti.

Iako se trenutno smatra da nema neku važnost, podaci pokazuju da modelari i rezači tekstila i kože takođe trebaju da poseduju veštine obučavanja odn. davanja instrukcija, raspoređivanje sredstava, komunikacije i komunikacije na stranom jeziku. Tri četvrtine poslodavaca su zadovoljni sa veštinama sporazumevanja na stranom jeziku radnika koji dolaze direktno iz škole odn. univerziteta.

Tabela 87 pokazuje da će sve ove veštine biti važne u budućnosti.

TABELA 87: Nivo važnosti ostalih opštih veština

Veština	Nivo važnosti		
	Veoma ili prilično važna	Nevažna ili neprimenjiva	Povećanje budućeg značaja
Rešavanje složenih problema	95%	5%	95%
Komuniciranje na stranom jeziku	27%	73%	57%
Spretnost ruku	95%	5%	100%
Komunikacija	27%	73%	100%
Timski rad	100%	0%	100%
Prodaja	32%	68%	88%
Kreativnost odn. inovacije	100%	0%	100%
Prilagođavanje novoj opremi ili materijalima	100%	0%	95%
Podučavanje odn. davanje instrukcija	36%	64	88%
Zaštita životne sredine	100%	0%	95%
Autonomija	100%	0%	95%
Planiranje resursa	32%	68%	100%

- Radni uslovi i potrebna fizička spremnost zaposlenih

Bučna okruženja sa veštačkim osvetljenjem predstavljaju uobičajene radne uslove za modelare i rezače tekstila i kože. Dve najčešće fizičke veštine, kako navode anketirana preduzeća, su koordinisan rad na liniji oko-ruke i sposobnost sedenja duže vreme.

Preporuke

- Profesionalni standard za modelare i rezače tekstila i kože treba razvijati, kao i obezbediti da se zadaci struke iz Tabele 82 koje traže poslodavci uključe u nastavne planove i programe;
- Zaključci ovog istraživanja pokazuju da modelari i rezači tekstila i kože na Kosovu izvode manje zadatke u poređenju sa tipičnim radnikom kao što se navodi u klasifikaciji ISCO-08. Stoga, zaključci ovog istraživanja trebaju da se rasprave sa poslodavcima i stručnjacima kako bi se jasno definisali zadaci koje radnici ove struke trebaju da obavljaju;
- Nakon dalje analize i izrade studijskog ili programa obuke za zanimanje modelara i rezača tekstila i kože, profesionalni standardi trebaju biti razvijeni, ukoliko bude bilo potrebe, ali se ne bi ograničili samo na zadatke koje trenutno obavljaju radnici na Kosovu nego bi uključili zadatke iz klasifikacije ISCO-08 za koje poslodavci očekuju da će postati značajni u budućnosti;
- Anketirana preduzeća su prilično inovativna i očekuju da će nova mašinerija, nova moda i novi stilovi da karakterišu razvoj njihovog poslovanja. Međutim, obuka predstavlja izazov pošto nema ni tečajeva ni stručnjaka za obuku. Zbog toga sistemi obrazovanja i obuke trebaju da pruže programe koji pripremaju radnu snagu da odgovori na promene i da vidi korist od promena;
- Modelari i rezači tekstila i kože trebaju da poseduju veštine čitanja i pisanja vezano za struku, da izvode osnovne proračune i da poznaju rad na računaru. Sve to treba uključiti u studijske i programe obuke;

- Ovi radnici takođe trebaju da poseduju ostale opšte veštine, kao što su: timski rad, kreativnost odn. inovacija, sposobnost prilagođavanja novoj opremi ili materijalima, autonomija, sposobnost raspodele sredstava, rešavanje složenih problema i spretna ruke;
- Imajući u vidu značaj obuke na radnom mestu, modelari i rezači tekstila i kože trebaju takođe da poseduju znanja i veštine za obučavanje drugih i za deljenje svog znanja sa drugima;
- Konačno, treba poboljšati veštine prodaje i marketinga, pošto preduzeća izjavljuju da ova struka prolazi kroz najveće promene od svih struka. Još jedna struka iz ovog sektora koja takođe prolazi kroz promene su dizajneri odn. stilisti.

TURIZAM

6

Kontinentalna klima, povoljan geografski položaj i obilje prirodnih i kulturnih resursa daju Kosovu potencijal za turistički razvoj. Ipak, prvenstveno zbog uvoznih modela bez konteksta sa lokalnim uslovima i kapacitetima, turizam je još uvek u razvojnoj fazi sa prostorom za rast.²⁶ Kulturni turizam, jedno od ključnih oblasti za razvoj turizma, se i dalje skromno koristi. Većina preduzeća iz ove industrije su mikro preduzeća koja nude usluge smeštaja i gastronomske usluge.

Tokom 2015. godine turistički sektor je obuhvatao 7,27% ukupnog poslovnog sektora i 4,47% ukupnog broja zaposlenih. Dalje, kao što je prikazano na Tabeli 6.1 sektor je obeležio trend rasta u periodu između 2013. i 2015. godine.

TABELA 88: Aktivna preduzeća i zaposlenost u turističkim preduzećima (period između 2013. i 2015. god.)

Sektor (NACE, Rev. 2)	Aktivno preduzeće/broj zaposlenih	2013. god.	2014. god.	2015. god.
55, 56, 79, 91 Smeštaj	Broj aktivnih preduzeća	4,487	5,120	5,750
Gastronomske uslužne delatnosti Turističke agencije, turoperatori, usluge rezervisanja i srodne aktivnosti	Učešće u ukupnom broju aktivnih preduzeća	7,35%	7,36%	7,27%
Biblioteke, arhive, muzeji i druge kulturne aktivnosti	Broj zaposlenih	9,185	10,117	11,220
	Učešće u ukupnom broju zaposlenih	3,91%	4,20%	4,47%

Izvor: PUK, 2016. god.

Žene predstavljaju mali procenat zaposlenih u ovom sektoru. Većina radne snage ima srednju stručnu spremu. Većina preduzeća smatra da su zaposleni iz ovog sektora uglavnom nekvalifikovani, a da su kvalifikovani radnici skupi. Prilično visok procenat preduzeća koje rade u ovom sektoru tvrde da postoji manjak dostupnih maturanata usmerenih srednjih škola u ovom sektoru.

6.1 Rezultati istraživanja: turistički sektor

Osnovni podaci o preduzećima

Ukupno je anketirano 114 preduzeća koje su u privatnom vlasništvu od kojih polovina malih preduzeća, 44% mikro preduzeća i samo 7 srednjih preduzeća. Prosečan broj zaposlenih u ovim preduzećima iznosi 18 radnika.

Slede informacije o najčešćim zanimanjima koja su odredila anketirana preduzeća.

6.1.1 Konobari

Ukupno 51 preduzeće je naznačilo da je zanimanje konobara najčešće zanimanje u njihovim preduzećima i da u proseku zapošljavaju 18 radnika. Anketirana preduzeća zapošljavaju ukupno 930 radnika od kojih 18% čine žene.

Konobari predstavljaju 37% ukupnog broja zaposlenih u anketiranim preduzećima. Većina konobara

²⁶ Informacije koje se navode u opštem pregledu su uglavnom bazirane na Profilu sektora turizma, MTI, iz 2014. godine.

su mlađi od 30 godina (80%), dok preostalih 20% imaju između 30 i 49 godina. Muškarci uglavnom obavljaju ovo zanimanje jer u struci radi samo 5% žena. U proseku, anketirana preduzeća zapošljavaju sedam konobara.

Polovina anketiranih preduzeća je izjavila da je srednja opšta stručna sprema minimalna stručna sprema dok se srednja usmerena stručna sprema ne smatra preterano relevantnom za obavljanje ovog posla. Samo 8% preduzeća je izjavilo da je stručno obrazovanje željena stručna sprema za konobare (Tabela 89). Skoro 40% preduzeća je izjavilo da obrazovanje nije relevantno za konobare, nego da je obuka na radnom mestu mehanizam kojim se konobari osposobljavaju za izvršenje svojih poslova i zadataka. Trenutno postoje dve škole za stručno obrazovanje i obuku koje, kako se čini, nude opšti studijski program pod nazivom "gastronomski asistent" i dva centra za stručnu obuku koja nude program konkretne obuke za konobare. Čini se da sadašnji programi nisu dovoljni za obučavanje zaposlenih u sektoru. Pored toga, preduzeća nisu ni svesna postojećih programa jer je vrlo mali broj preduzeća navelo obrazovanje stečeno u školama za stručno obrazovanje i obuku kao potrebno.

Skoro 30% poslodavaca je izjavilo da redovno vrši procenu veština i potrebe za obukom radnika, dok je jedna četvrtina izjavila da vrše ovakve procene samo za odabrane grupe radnika. Nadalje, oko 30% je izjavilo da raspolažu radnicima koji su učestvovali u internoj obuci tokom 2015. godine od kojih dve trećine obuke na radnom mestu.

TABELA 89: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja

Stručna sprema	Udeo
Niža stručna sprema	2%
Srednja opšta stručna sprema	51%
Srednja usmerena stručna sprema	8%
Visoka stručna sprema	2%
Obuka na radnom mestu (stručna sprema nije potrebna)	37%
Ukupno	51

Čini se da pronalaženje adekvatno kvalifikovanih konobara nije teško, jer samo 16% anketiranih preduzeća koje imaju otvorena radna mesta za ove radnike izjavljuje da su se susreli sa poteškoćama kod zapošljavanja. Ovo je bilo očekivano jer većina preduzeća traži samo srednju stručnu sprema i dva meseca početne obuke na poslu.

i. Zadaci struke: konobar

Prema navodima anketiranih preduzeća, primanje narudžbe, serviranje hrane, pozdravljanje klijenata, naplaćivanje i postavljanje stolova se smatraju najčešćim zadacima koje konobari izvode (Tabela 90).

Tabela 90 takođe prikazuje poređenje zadataka koje su prijavili poslodavci konobara na Kosovu i zadataka iz klasifikacije ISCO-08. Od konobara na Kosovu se očekuje da izvode slične zadatke onima koji su definisani u klasifikaciji ISCO-08.

TABELA 90: Zadaci konobara prema odgovorima poslodavaca i klasifikaciji ISCO-08

Zadaci:	Udeo	ISCO-08
Primanje narudžbe za hranu i piće i prosleđivanje narudžbe radnicima u kuhinji ili baru	78%	√
Serviranje hrane i pića klijentima za stolom	78%	√
Pozdravljanje klijenata i prinošenje menija i liste pića	75%	√
Donošenje računa, naplaćivanje (kao i rad na mašinama za plaćanje i kasama)	61%	√
Postavljanje stola sa čistim stolnjacima, priborom za jelo i čašama	47%	√
Raspripremanje stola, bara, itd.	10%	√
Raspripremanje stolova i vraćanje posuđa i pribora za jelo u kuhinju	6%	√

Nadalje, preduzeća su zamoljena da navedu nivo veština i znanja koje su potrebne konobarima kako bi adekvatno izvršili četiri najčešća zadatka (Tabela 91). Iste veštine su potrebne kako bi se izvršila prva tri zadatka, pa zbog toga jer su veoma česte, takve zadatke tipično obavlja jedno lice. Stoga, veštine koje su identifikovali poslodavci, kao i mišljenja o tome gde ih treba steći (formalno školovanje odn. obuka u poređenju sa obukom na radnom mestu) su slična za sve zadatke.

Anketirane preduzeća su izjavila da osim osnovnih matematičkih veština za koje su i obrazovanje i obuka na radnom mestu podjednako važne, ostale veštine se stiču na radnom mestu (Tabela 91).

TABELA 91: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje pet najčešćih zadataka

Zadatak	Veština odn. znanje	Veštine neophodne za obavljanje ovog zadatka treba steći:			
		U školi	Na radnom mestu		
Primanje narudžbe za hranu i piće i prosleđivanje narudžbe radnicima u kuhinji ili baru	Poznavanje menija i sposobnost savetovanja klijenata po pitanju hrane i pića	11%	89%		
	Sposobnost pamćenja narudžbi				
Serviranje hrane i pića klijentima za stolom	Poznavanje menija i sposobnost savetovanja klijenata po pitanju hrane i pića				
	Sposobnost pamćenja narudžbi				
Pozdravljanje klijenata i prinošenje menija i liste pića	Poznavanje menija i sposobnost savetovanja klijenata po pitanju hrane i pića				
	Sposobnost pamćenja narudžbi				
Donošenje računa, naplaćivanje (kao i rad na mašinama za plaćanje i kasama)	Osnovna matematika			47%	53%
Postavljanje stola sa čistim stolnjacima, priborom za jelo i čašama	Poznavanje pravilnog rasporeda pribora za jelo, posuđa i čaša			13%	87%
	Veštine dekoracije				

ii. Veštine u nastajanju

Skoro polovina anketiranih preduzeća je izjavila da će veštine vezane za poboljšanje usluga klijenata i veštine komunikacije postati vrlo važne za konobare u budućnosti (Tabela 92). Neka preduzeća takođe očekuju da bi konobari, u budućnosti, trebali da komuniciraju na stranim jezicima, posebno na engleskom jeziku, i da trebaju da imaju voditeljske i organizacione sposobnosti. Mali deo preduzeća smatra da su ostale veštine, kao što su smeštaj gostiju, veštine prodaje, sposobnost obučavanja drugih, planiranje događaja i sposobnost pamćenja narudžbi novonastajuće veštine.

TABELA 92: Veštine u nastajanju

Veštine u nastajanju	Broj preduzeća
Bolji korisnički servis i komunikacije	16
Poznavanje stranih jezika (posebno engleskog jezika)	4
Organizacione i veštine vođenja posla	4
Napredna tehnologija i rad na računaru	3
Posluživanje hrane (postavljanje pribora za jelo i čaša, itd.)	2
Dočekivanje gostiju	1
Prodajne veštine	1
Sposobnost obučavanja drugih	1
Planiranje konferencija i događaja	1
Pamćenje narudžbi	1
Ukupno	34

Preduzeća koja su prijavila veštine u nastajanju su zamoljena da se izjasne o aktivnostima na unapređenju veština zaposlenih. U skladu sa zaključcima o prethodnim odgovorima, 80% preduzeća je izjavilo da se koristi metoda obučavanja osoblja, 12% je prijavilo internu reorganizaciju, 6% zapošljavanje novog osoblja, dok su ostala preduzeća izjavila da koriste druge metode. Što se tiče obuke, skoro 40% preduzeća je izjavilo da se susreću sa poteškoćama kod pronalaženja tečajeva ili pružaoca obuke za veštine u nastajanju i da je zapošljavanje osoblja da izvodi takve veštine problematično kod 30% preduzeća. Ovo bi moglo biti zbog toga što preduzeća ne zahtevaju usmereno obrazovanje za obavljanje ovog posla. Većina preduzeća je izjavila da su za obavljanje ovog posla poželjni maturanti gimnazije. Ovo bi moglo biti zbog toga što bi bilo lažje obučiti maturante gimnazije nego maturante škola za stručno obrazovanje ili turističkih i srodnih programa.

iii. Pokretači promena

Skoro sva anketirana preduzeća (96%) su prijavila inovativne aktivnosti u poslednje dve godine. Oko 40% je prijavilo da su pokrenuli nove ili poboljšane proizvode i usluge, dok je 30% promenilo odn. prilagodilo rad organizacije. Promene u procesima prodaje i marketinga su se desile u 20% preduzeća, kao i inovacije u procesima proizvodnje i pružanja usluga u 8% preduzeća. Preostalih 4% preduzeća je izjavilo da nisu imali inovativnih aktivnosti.

Kada su zamoljeni da identifikuju koje inovacije su imale uticaja na zadatke koje obavljaju konobari, polovina preduzeća je izjavila da su inovacije koje su uvedene u sadašnje proizvode i usluge bili predvodnici promene kod zadataka konobara (Tabela 93).

TABELA 93: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke konobara

Uticaj promena odn. inovacija	Udeo
Roba ili usluge	51%
Procesi (proizvodnja dobara ili pružanje usluga)	14%
Metode prodaje i marketinga	16%
Organizacija rada	18%
Ukupno	49

Samo dve petine preduzeća koja zapošljavaju konobare su izjavili da su odgovorili na ekološku svest i propise u poslednje dve godine. Među onima koji su prijavili da su shodno tome prilagodili praksu, proizvode ili usluge, 82% je izjavilo da su ovakva prilagođavanja imala uticaja na zadatke konobara. Oko 75% anketiranih preduzeća je izjavilo da od svih zanimanja koja zapošljavaju, posao konobara je trenutno zanimanje koje je najpogođenije promenama u radnim zadacima i veštinama. Nadalje, kada su zamoljeni da imenuju grupu zanimanja koja prolazi kroz najveće promene, preko polovina preduzeća je navela kuvare, a manje od polovine preduzeća je imenovalo konobare (Tabela 94).

TABELA 94: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene

Zanimanja odn. poslovi i zadaci	Udeo
Kuvari	52%
Konobari	45%
Recepcioner	2%
Ukupno	44

iv. Opšte veštine

- Čitanje, pisanje, računanje i poznavanje rada na računaru

Anketirana preduzeća su zamoljena da se izjasne o nivou veština čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru koje se očekuju od konobara. Tabela 95 pokazuje da je više od 90% poslodavaca izjavilo da njihovi konobari imaju skromne veštine čitanja i pisanja. U konkretnom smislu, od konobara se očekuje da mogu da čitaju jednostavne instrukcije i da pišu jednostavne tekstove. Kada su upitani o budućem značaju veština čitanja i pisanja, oko jedne četvrtine preduzeća je izjavilo da očekuje da će značaj ovih veština povećati u budućnosti. Čini se da su poslodavci prilično zadovoljni veštinama čitanja koje su stečene u obrazovnom sistemu (70% preduzeća) dok je samo 45% jednako zadovoljno veštinama pisanja.

Što se tiče veština računanja i statistike, kako je navedeno u Tabeli 91, većina preduzeća traže da konobari imaju osnovne matematičke veštine, odn. da mogu da izvode jednostavne proračune kao što su sabiranje, deljenje i množenje (Tabela 95). Prema podacima, preduzeća ne predviđaju da će veštine računanja i statističke veštine postati važnije u budućnosti. Slično kao i kod čitanja i pisanja, većina preduzeća (75%) je ukazala da obrazovni sistem adekvatno priprema radnike ovim veštinama.

Slično tome, približno isti broj preduzeća (80%) je izjavilo da konobari trebaju da imaju osnovno znanje rada na računaru, dok samo 20% traži umereno poznavanje rada na računaru. Oko jedne trećine preduzeća očekuje da će poznavanje rada na računaru postati relevantnije u budućnosti i skoro 80% je zadovoljno sa stečenim veštinama maturanata.

TABELA 95: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru

		Broj	Udeo	Pov- ećanje budućeg značaja	Vrlo dobro pripremljeni i adekvatno pripremljeni radnici dolaze direktno iz ško- la odn. univer- ziteta
Nivo veština čitanja koji se očekuje od radnika u obavljanju njihovih poslova i zadataka	Posao ne zahteva čitanje	0	0%	25%	69%
	Čitanje jednostavnih instrukcija, uputa i tekstova	47	92%		
	Čitanje tekstova struke sa umerenim tehničkim sadržajima	4	8%		
	Čitanje i razumevanje složenih tekstova značajnih za obavljanje posla	0	0%		
	Čitanje složenih tekstova iz šireg konteksta	0	0%		
Nivo veština pisanja koji se očekuje od radnika u obavljanju njihovih poslova i zadataka	Posao ne zahteva pisanje	0	0%	22%	45%
	Pisanje jednostavnih tekstove, popunjavanje formulara, pisanje kratkih izveštaja	48	94%		
	Pisanje tekstova koji opisuju poznate sadržaje struke	2	4%		
	Pisanje složenih tekstova iz struke	1	2%		
	Pisanje analiza, izveštaja koji procenjuju širi kontekst poslovanja	0	0%		

Korišćenje i razumevanje numeričkih ili statističkih informacija	Nema potrebe za poznavanje ove veštine	3	6%	33%	75%
	Izvršavanje jednostavnih proračuna (sabiranje, deljenje, množenje)	42	82%		
	Obračun proseka, udela, procenata, itd.	6	12%		
	Poznavanje više matematike, statističkih metoda, itd.	0	0%		
	Razvijanje modela, pokazatelja poslovanja, složeno računanje	0	0%		
Rad na računaru	Poznavanje rada na računaru	1	2%	32%	78%
	Osnovno (unos podataka, slanje i primanje elektronske pošte, štampanje)	40	78%		
	Umereno (obrada teksta ili tabela)	10	20%		
	Složeno (analiza informacija ili dizajna, korišćenje alata kompjuterske tehnologije kod dizajniranja, korišćenje paketa za obrađivanje statističkih analiza)	0	0%		
	Napredno (programiranje softvera, upravljanje računarskim mrežama)	0	0%		

- Ostale opšte veštine

Svi poslodavci su izjavili da konobari takođe trebaju da podučavaju i upućuju druge, imaju kreativne odn. inovativne veštine, kao i da pridonesu zaštiti životne sredine. Većina preduzeća očekuje da će ove veštine da postanu važnije u budućnosti (Tabela 96).

Veliki procenat anketiranih preduzeća izjavljuje da su veštine rešavanja složenih problema, timski rad, prilagođavanje novoj opremi ili materijalima, kao i samostalno izvođenje poslova jednako važni i danas i u budućnosti.

Pored spretnosti ruku, skoro sva anketirana preduzeća smatraju da će veštine za koje se smatra da će imati jednak budući značaj biti veštine komuniciranja na stranom jeziku, komunikacija, prodaja i budžetiranje (Tabela 96).

TABELA 96: Nivo važnosti ostalih opštih veština

Veština	Nivo važnosti		
	Veoma ili prilično važna	Nevažna ili neprimenjiva	Povećanje budućeg značaja
Rešavanje složenih problema	96%	4%	84%
Komuniciranje na stranom jeziku	52%	48%	92%
Spretnost ruku	53%	47%	53%
Komunikacija	60%	40%	100%
Timski rad	96%	4%	96%
Prodaja	76%	24%	100%
Kreativnost odn. inovacije	100%	0%	96%
Prilagođavanje novoj opremi ili materijalima	96%	4%	92%
Podučavanje odn. davanje instrukcija	100%	0%	88%
Zaštita životne sredine	100%	0%	100%
Autonomija	92%	8%	87%
Planiranje resursa	72%	28%	95%

Što se tiče komuniciranja na stranom jeziku, skoro jedna trećina anketiranih preduzeća je izjavila da su radnici koji dolaze direktno iz škole odn. univerziteta vrlo dobro pripremljeni ili adekvatno pripremljeni ovom veštinom.

- Radni uslovi i potrebna fizička spremnost zaposlenih

Dve trećine preduzeća je izjavilo da konobari obično rade u zatvorenim prostorijama. Uglavnom rade u prostorima sa veštačkim osvetljenjem i izloženi su promenama temperature.

Sva preduzeća su izjavila da konobari moraju da budu u stanju da stoje, hodaju, kleče ili leže. Dobra koordinacija na liniji ruke i oči, kao i fizička snaga se smatraju manje neophodnom.

Preporuke

- Turistički sektor na Kosovu je ogroman, ali raspolaže ograničenim brojem formalnih i neformalnih škola za stručno obrazovanje i obuku. To podrazumeva da i MONT i MRSZ trebaju da razmotre programe obuke koji su trenutno na ponudi. Moguće je da će programi obuke biti dovoljni kako bi se obučili kvalifikovani konobari, nego ponuda trogodišnjih škola za stručno obrazovanje i obuku;
- Profesionalni standard za konobare treba razvijati. Oni trebaju da uključe zadatke iz struke koje traže poslodavci (Tabela 91) i trebaju biti uključeni u nastavne planove i programe;
- Nedostatak studijskih i programa obuke iz struke za konobare preduzeća pravdaju izjavom da skoro sve veštine treba naučiti na radnom mestu. Razvoj odgovarajućeg plana i programa za konobare bi poslodavcima uštedeo početne troškove obuke;
- S obzirom da su konobari uglavnom muškarci, promovisanje ovog zanimanja kao važnog za žene se takođe čini neophodnim;

- Svaki nastavni plan i program i program obuke treba da povede računa da konobari postanu vešti u čitanju jednostavnih instrukcija, uputa i tekstova, da pišu jednostavne tekstove, popunjavaju formulare i pišu kratke izveštaje, izvode jednostavne obračune (sabiranje, deljenje, množenje), računaju proseke, procenite, itd., kao i da, u idealnom slučaju, poseduju umerene veštine rada na računaru (program za pisanje i tabele);
- Širok spektar opštih veština se smatra relevantnim za konobare, od kojih je najvažnija veština komuniciranja, poznavanje stranih jezika, sposobnog obučavanja i upućivanja, prodaja, itd. Nastavni planovi i programi trebaju da uključe i module obuke za poboljšanje ovih veština.

6.2.1 Kuvari

Ukupno 46 preduzeća je izjavilo da je prevladavajuće zanimanje u njihovim preduzećima zanimanje kuvara. Ukupan broj zaposlenih u anketiranim preduzećima iznosi 818 radnika od kojih je 22% žena. Ova preduzeća u proseku zapošljavaju 18 radnika.

Kuvari, među kojima je 14% žena, predstavljaju jednu četvrtinu ukupne radne snage koju zapošljavaju anketirana preduzeća. Više od polovine kuvara imaju između 30 i 49 godina, 43% je mlađe od 30 godina, a preostalih 2% su stariji od 50 godina. Prosečan broj zaposlenih kuvara u anketiranim preduzećima iznosi pet radnika.

Skoro polovina anketiranih preduzeća je izjavila da srednja opšta sprema (gimnazija) predstavlja najčešći nivo tražene stručne spreme za kuvare. Oko jedne trećine preduzeća je izjavilo da je srednja usmerena stručna sprema takođe potrebna, a oko 25% preduzeća je odgovorilo da obrazovanje nije neophodno za kuvare, nego da kuvare za posao priprema obuka na radnom mestu (Tabela 97). Trenutno postoje tri škole za stručno obrazovanje i obuku (jedna koja nudi studijski program za "kuvare", kao i dve za "pomoćnike u kuhinji" koja ima tek par upisanih polaznika), kao i pet centara za stručnu obuku koji nude studijske odn. programe obuke za kuvare. Iako ova anketa ne pokazuje da li anketirana preduzeća zapošljavaju maturante ili polaznike iz ovih škola, može se pretpostaviti da je to slučaj jer su izjavili da je stručna sprema koju traže stručno obrazovanje.

Što se tiče potrebnih veština, skoro tri četvrtine poslodavaca je izjavilo da procenjuju veštine radnika i potrebe za obukom. Oko polovine preduzeća redovno procenjuje sve zaposlene, dok 28% procenjuje samo odabrane grupe zaposlenih. Skoro 30% poslodavaca je izjavilo da su njihovi radnici učestvovali u obuci tokom 2015. godine: oko 80% ovakve obuke je bilo na radnom mestu, a ostatak je spadalo u druge vrste obuke.

TABELA 97: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja

Stručna sprema	Udeo
Niža stručna sprema	0%
Srednja opšta stručna sprema	46%
Srednja usmerena stručna sprema	30%
Visoka stručna sprema	0%
Obuka na radnom mestu (stručna sprema nije potrebna)	24%
Ukupno	46

Među preduzećima koja imaju slobodna radna mesta za kuvare, 22% je izjavilo da su imali poteškoće u pronalaženju adekvatno kvalifikovanih radnika. Prema navodima anketiranih preduzeća, kuvari, u proseku, prođu početnu obuku na radnom mestu u trajanju od četiri meseca.

i. Zadaci struke: kuvari

Poslodavci očekuju da kuvari izvode sledeće glavne zadatke: a) planiranje obroka, pripremanje i kuvanje namirnica, b) podešavanje temperature peći, roštilja, i druge opreme za kuvanje, inspekcija i čišćenje kuhinje, kuhinjska opreme, prostorija za služenje hrane, itd. kako bi se obezbedila bezbedna i sanitarna praksa služenja hrane, i c) proveravanje kvaliteta hrane i promena iste u skladu sa rezultatima (Tabela 98).

Tabela 98 takođe prikazuje poređenje zadataka koje su prijavili poslodavci kuvara sa Kosova i zadataka klasifikacije ISCO-08. Kuvar na Kosovu obavlja sve poslove kao i kuvar koji je opisan u klasifikaciji ISCO-08. Pored toga, 24% preduzeća je izjavilo da kuvar takođe treba i da služi klijente, što je posao koji zapravo obavlja konobar.

TABELA 98: Zadaci kuvara prema odgovorima poslodavaca i klasifikaciji ISCO-08

Zadaci:	Udeo	ISCO-08
Planiranje obroka, priprema i kuvanje namirnica	100%	√
Regulisanje temperature rerne, roštilja, i druge opreme za kuvanje, inspekcija i čišćenje kuhinje, kuhinjske opreme, prostorija za služenje hrane, itd. kako bi se obezbedila bezbedna i sanitarna praksa služenja hrane	61%	√
Proveravanje kvaliteta hrane i promena iste u skladu sa rezultatima	48%	√
Vaganje, merenje i mešanje sastojaka prema receptima i ličnoj proceni, kreiranje i uvođenje novih recepata	26%	√
Serviranje hrane	24%	
Planiranje, nadzor i koordinacija rada pomoćnika u kuhinji	17%	√
Rukovanje opreme velike zapremine, kao što su roštilji, friteze i tiganji	4%	√

Tabela 99 pokazuje veštine koje su, prema navodima preduzeća, potrebne za izvođenje najčešćih zadataka. Poznavanje korišćenja kuhinjske opreme (noževi, roštilji, rerne, friteze, itd.), kao i poznavanje bezbedne i sanitarne prakse rukovanja hranom se smatraju važnima za postizanje više od jednog zadatka.

Pored toga, kada su zamoljeni da se izjasne da li se veštine koje su potrebne za izvođenje najčešćih zadataka stiču u školi ili tokom obuke na radnom mestu, poslodavci su izjavili da smatraju da se veštine trebaju postići uglavnom putem obuke na radnom mestu.

TABELA 99: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje tri najčešća zadatka

Zadatak	Veštine	Veštine neophodne za obavljanje ovog zadatka treba steći:	
		U školi	Na radnom mestu
Planiranje obroka, priprema i kuvanje namirnica	Sposobnost pripremanja hrane koja je navedena na meniju	6%	94%
	Sposobnost stvaranja novih recepata		
	Poznavanje kuvanja, pečenja, roštiljanja, pravljenja kolača (odgovarajuće tehnike, vreme i temperatura)		
	Poznavanje pripreme obroka (čišćenje i seckanje sastojaka, priprema testa, itd.)		
	Sposobnost kreativnog posluživanja odn. dekorisanja hrane		
	Poznavanje mešanja sastojaka		
	Poznavanje bezbedne i sanitarne prakse rukovanja hranom		
	Upravljanje zalihom sastojaka		
	Poznavanje korišćenja kuhinjske opreme (noževi, roštilji, rerne, friteze, itd.)		
Regulisanje temperature rerne, roštilja, i druge opreme za kuvanje, inspekcija i čišćenje kuhinje, kuhinjske opreme, prostorija za služenje hrane, itd. kako bi se kako bi se obezbedila bezbedna i sanitarna praksa služenja hrane	Poznavanje korišćenja kuhinjske opreme (noževi, roštilji, rerne, friteze, itd.)	13%	87%
	Poznavanje bezbedne i sanitarne prakse rukovanja hranom		
Proveravanje kvaliteta hrane i promena iste u skladu sa rezultatima	Poznavanje kvaliteta i kvantiteta poslužene hrane	9%	91%
	Sposobnost promena pripremljene hrane ukoliko dođe do problema		

ii. Veštine u nastajanju

Preduzeća su takođe zamoljena da navedu veštine u nastajanju za kuvare koje smatraju važnima za budući razvoj njihovih preduzeća. Skoro dve trećine preduzeća je navelo testiranje, razvijanje i uvođenje novih recepata odn. proizvoda, a 18% je navelo sposobnost korišćenja nove opreme ili tehnika rada. Tabela 100 navodi ostale veštine koje se smatraju veštinama u nastajanju u manjem broju preduzeća.

TABELA 100: Veštine u nastajanju

Veštine u nastajanju	Broj preduzeća
Testiranje, razvijanje i uvođenje novih recepata odn. proizvoda*	35
Sposobnost korišćenja nove opreme ili tehnika	10
Razvijanje novih ideja na polju služenja odn. dekorisanja hrane	4
Poznavanje rada na računaru	2
Primena higijenskih i standarda bezbednosti hrane	1
Razvijanje novih recepata na zahtev	1
Poznavanje stranih jezika	1
Veštine rukovođenja	1
Ukupno	55

*Neka preduzeća su među novonastalim veštinama navela tradicionalnu hranu, međunarodne specijalitete, roštilj, predjela i pravljenje pice.

Među preduzećima koje su prijavile veštine u nastajanju, 83% je izjavilo da obučavaju radnike, 11% je navelo internu reorganizaciju, dok je 7% izjavilo da zapošljavaju nove radnike. Skoro dve trećine anketiranih preduzeća je navelo da se susreću sa poteškoćama kod pronalaženja tečajeva ili pružao obuke čime može da se objasni dominantna primena obuke na radnom mestu. Kada su upitani da li se susreću sa poteškoćama kod zapošljavanja radnika za veštine u nastajanju, 41% preduzeća je odgovorilo potvrdno.

iii. Pokretači promena

Skoro sva anketirana preduzeća (98%) su prijavila inovativne aktivnosti u poslednje dve godine. Novi ili znatno poboljšani trenutni proizvod ili usluge (39%), inovacije na polju proizvodnih procesa odn. pružanja usluga i promene u metodama prodaje i marketinga (22% preduzeća za svaku) se smatraju najčešćim inovacijama. Preostalih 15% je navelo reorganizaciju rada, dok je samo 2% preduzeća izjavilo da nisu imali nikakve inovacije.

Nadalje, skoro dve trećine preduzeća koja su prijavila inovacije odn. promene su izjavili da inovacije na polju proizvoda odn. usluga i pokretanje nove ili znatno poboljšane ponude trenutnih proizvoda ili usluga su bili predvodnici promene kod zadataka koje vrše kuvari (Tabela 101).

TABELA 101: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke kuvara

Uticaj promena odn. inovacija	Udeo
Procesi (proizvodnja dobara ili pružanje usluga)	33%
Roba ili usluge	31%
Organizacija rada	20%
Metode prodaje i marketinga	16%
Poznavanje rada na računaru	0%
Ukupno	45

Kada su zamoljeni da objasne aktivnosti na polju ekološke svesti i propisa, skoro polovina preduzeća je spomenulo promene ili prilagođavanje prakse, proizvoda ili usluga, i skoro 90% preduzeća je izjavilo da su ovakva prilagođavanja imala uticaj na zadatke koje izvršavaju kuvari.

Oko 76% anketiranih preduzeća je izjavilo da od svih zanimanja koja zapošljavaju, posao kuvara je trenutno zanimanje koje je najpogođenije promenama u radnim zadacima i veštinama. Ovo može biti potvrđeno činjenicom da je zanimanje kuvara navedeno kao grupa zanimanja koja prolazi kroz najveće promene (Tabela 102).

TABELA 102: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene

Zanimanja odn. poslovi i zadaci	Udeo
Konobari	57%
Kuvari	33%
Recepcioner	5%
Stručnjaci za marketing	2%
Upravnici	2%
Ukupno	42

iv. Opšte veštine

- Čitanje, pisanje, računanje i poznavanje rada na računaru

Anketirana preduzeća su zamoljena da se izjasne o nivou veština čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru koji se očekuju od kuvara. Tabela 103 pokazuje da skoro 70% poslodavaca smatra da kuvari trebaju da poseduju umerene veštine čitanja i pisanja. Nadalje, kada su upitani o budućoj relevantnosti ovih veština, oko polovina preduzeća je navela da očekuje da će ove veštine biti značajne u budućnosti, dok 60% očekuje isto po pitanju veštine pisanja. Oko polovine poslodavaca je izjavilo da su zadovoljni sa veštinama čitanja i pisanja stečenim u školi.

Slično rezonovanje vlada po pitanju veština računanja i statistike: 76% preduzeća smatra da je sposobnost izvođenja jednostavnih proračuna važna, a sledi 13% preduzeća koje smatra da je poznavanje obračunavanja proseka, udela, procenata, itd. neophodno. Tabela 103 prikazuje veštine za koje preduzeća smatraju da će biti značajne u budućnosti. Jedna trećina poslodavaca očekuje da će veštine računanja i pisanja biti važne u budućnosti, dok jedna četvrtina preduzeća smatra da će radnici koji dolaze direktno iz škole odn. fakulteta imati adekvatne veštine računanja i statistike.

Skoro 60% preduzeća je izjavilo da smatraju da kuvari ne trebaju poznaju rad na računaru, dok je 37% preduzeća izjavilo da su takve veštine neophodne. Jedna trećina preduzeća smatra da će poznavanje rada na računaru da dobije na značaju u budućnosti, dok 67% preduzeća smatra da su radnici koji dolaze direktno iz škole odn. fakulteta adekvatno stekli takve veštine.

TABELA 103: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru

		Broj	Udeo	Pov- ećanje budućeg značaja	Vrlo dobro pripremljeni i adekvatno pripremljeni radnici dolaze direktno iz škola odn. univerziteta
Nivo veština čitanja koji se očekuje od rad- nika u obavljanju njihovih poslova i zadataka	Posao ne zahteva čitanje	3	7%	47%	55%
	Čitanje jednostavnih instrukcija, uputa i tekstova	29	63%		
	Čitanje tekstova struke sa umerenim tehničkim sadržajima	13	28%		
	Čitanje i razumevanje složenih tekstova značajnih za obavljanje posla	1	2%		
	Čitanje složenih tekstova iz šireg konteksta	0	0%		
Nivo veština pisanja koji se očekuje od rad- nika u obavljanju njihovih poslova i zadataka	Posao ne zahteva pisanje	11	24%	60%	43%
	Pisanje jednostavnih tekstove, popunjavanje formulara, pisanje kratkih izveštaja	31	67%		
	Pisanje tekstova koji opisuju poznate sadržaje struke	4	9%		
	Pisanje složenih tekstova iz struke	0	0%		
	Pisanje analiza, izveštaja koji pro- cenjuju širi kontekst poslovanja	0	0%		
Korišćenje i razumevanje numeričkih ili statističkih infor- macija	Nema potrebe za poznavanje ove veštine	5	11%	33%	25%
	Izvršavanje jednostavnih proračuna (sabiranje, deljenje, množenje)	35	76%		
	Obračun proseka, udela, procenata, itd.	6	13%		
	Poznavanje više matematike, statis- tičkih metoda, itd.	0	0%		
	Razvijanje modela, pokazatelja poslovanja, složeno računanje	0	0%		

Rad na računaru	Poznavanje rada na računaru	27	59%	32%	67%
	Osnovno (unos podataka, slanje i primanje elektronske pošte, štampanje)	17	37%		
	Umereno (obrada teksta ili tabela)	2	4%		
	Složeno (analiza informacija ili dizajna, korišćenje alata kompjuterske tehnologije kod dizajniranja, korišćenje paketa za obrađivanje statističkih analiza)	0	0%		
	Napredno (programiranje softvera, upravljanje računarskim mrežama)	0	0%		

- Ostale opšte veštine

Prema mišljenju većine anketiranih preduzeća, veštine timskog rada, prilagođavanje novoj opremi ili materijalima, autonomija i kreativnost odn. inovacije predstavljaju dodatne veštine koje su potrebne kuvarima (Tabela 104). Mali broj preduzeća očekuje da će ove veštine da postanu značajnije u budućnosti. Pored toga, kuvari trebaju da podučavaju i daju instrukcije drugima, poseduju veštine zaštite životne sredine, spretnost ruku, kao i rešavaju složene probleme. Manji procenat preduzeća, osim spretnosti ruku za koje se smatra da će imati jednaku buduću važnost, smatra da, iako ih smatraju trenutno važnim, ove veštine postati važnije u budućnosti.

Ono što je zanimljivo je da iako se raspodela sredstava ne smatra za značajnu veštinu, očekuje da će to postati u budućnosti. Slično zapažanje važi za veštine prodaje. Skoro 30% preduzeća je zadovoljno sa veštinama komunikacije na stranim jezicima kuvara koji dolaze direktno iz škole odn. univerziteta.

TABELA 104: Nivo važnosti ostalih opštih veština

Veština	Nivo važnosti		
	Veoma ili prilično važna	Nevažna ili neprimenjiva	Povećanje budućeg značaja
Rešavanje složenih problema	78%	22%	59%
Komuniciranje na stranom jeziku	57%	43%	55%
Spretnost ruku	76%	24%	73%
Komunikacija	15%	85%	15%
Timski rad	98%	87%	65%
Prodaja	43%	57%	67%
Kreativnost odn. inovacije	98%	2%	78%
Prilagođavanje novoj opremi ili materijalima	96%	4%	78%
Podučavanje odn. davanje instrukcija	89%	11%	64%
Zaštita životne sredine	87%	13%	71%
Autonomija	98%	2%	67%
Planiranje resursa	37%	63%	50%

- Radni uslovi i potrebna fizička spremnost zaposlenih

Skoro sva anketirana preduzeća (98%) su izjavila da kuvari uglavnom rade u zatvorenim prostorima dok je preostalih 2% preduzeća izjavilo da rade i u zatvorenim i otvorenim prostorima. Veštački osvetljena i topla okruženja se smatraju za dominantne uslove rada ovog zanimanja.

Sposobnost radnika da sede, hodaju, kleče ili leže duže periode vremena smatra bitnim 96% anketiranih preduzeća, znatna fizičku snagu (7%) i dobru koordinaciju na liniji vid i ruke (35% preduzeća).

Preporuke

- Profesionalni standardi za kuvare trebaju da se razvijaju. Oni trebaju da uključe zadatke iz struke koje traže poslodavci (Tabela 99) i trebaju biti uključeni u nastavne planove i programe;
- U proseku, novi radnici prolaze kroz četiri meseca obuku koja je skupa za poslodavce. S druge strane, administrativni podaci MONT pokazuju da postoji ograničen broj studenata koji je uključen u studijske programe iz porodice struke kuvara. Zbog toga, MONT treba da analizira ponudu tečajeva, udaljenost od glavnih turističkih destinacija, razloge za slabu polaznost, izvrši reviziju nastavnih planova i programa i smesti programe na najtraženijim lokacijama;
- S obzirom na ograničen broj relevantnih škola za stručno obrazovanje i obuku, preduzeća najčešće traže da radnici poseduju srednju opštu stručnu spremu. Ovo može biti povezano sa ograničenim brojem škola za stručno obrazovanje i obuku, kao i sa nezadovoljstvom preduzeća sa kvalitetom maturanata. U svakom slučaju, sve ovo ukazuje na potrebu da MONT i MRSZ procene potražnju, ponude tečajeva ovom sektoru i usklade nastavne planove i programe sa potražnjom preduzeća;
- Turistički sektor prolazi kroz promene i predstavlja sektor koji treba da zadovolji potrebe raznih nacija i da se prilagodi prirodi menjanja potrošačkih ukusa. Stoga, kuvari postaju fleksibilni i vešti u testiranju, razvijanju i uvođenju novih recepata odn. proizvoda kako bi zadovoljili različitu potražnju potrošača. Za kuvare je od velikog značaja da postanu vešti u učenju i primeni novih procesa za proizvodnju dobara i pružanje usluga;
- Kuvar na Kosovu izvodi zadatke koji su skoro identični zadacima kuvara u ostalim zemljama. Dakle, tokom razvijanja nastavnih planova i programa treba prilagoditi dobre primere iz poznatih škola za stručno obrazovanje i obuku;
- Osim veština struke, kuvari takođe trebaju da vladaju čitanjem tekstova iz struke sa tehničkim sadržajem, da pišu jednostavne tekstove, popunjavaju formulare, pišu izveštaje, izvode jednostavne do umerene obračune i raspoložu osnovama poznavanja rada na računaru;
- Svaki nastavni plan i program treba da pripremi kuvare sa ogromnim rasponom opštih veština kao što su: veštine timskog rada, kreativnost i inovacije, prilagođavanje novoj opremi i materijalima, autonomija, podučavanje odn. davanje instrukcija, itd. Osim toga, u budućnosti, kuvari trebaju da postanu kompetentni u raspodeli sredstava i poznavanju stranih jezika.

DRVN

IA INDUSTRIJA

7

Drvena industrija predstavlja obećavajući sektor koji je prošao i kroz povećanje broja aktivnih preduzeća i broja zaposlenih u periodu između 2013. i 2015. godine (Tabela 105).

TABELA 105: Aktivna preduzeća i zaposlenost u preduzećima drvne industrije (period između 2013. i 2015. god.)

Sektor (NACE, Rev. 2)	Aktivno preduzeće/broj zaposlenih	2013. god.	2014. god.	2015. god.
16, 31 Proizvođač drveta, drvnih i plutenih proizvoda, osim nameštaja Proizvođač predmeta od slame i materijala od pruća i Proizvođač proizvoda od drveta	Broj aktivnih preduzeća	1,010	1,103	1,242
	Učešće u ukupnom broju aktivnih preduzeća	1,65%	1,59%	1,57%
	Broj zaposlenih	2,567	2,688	3,021
	Učešće u ukupnom broju zaposlenih	1,09%	1,11%	1,20%

Izvor: PUK, 2016. god.

Ovim sektorom dominiraju mikro preduzeća u vlasništvu pojedinaca koja uglavnom prodaju svoje proizvode na domaćem tržištu. Izvoz u ovom sektoru je nizak, a proizvodi koji se uglavnom izvoze su prozori i vrata, kuhinje i nameštaj.²⁷

U odnosu na muškarce, žene su manje predstavljene u redovima radne snage. Većina zaposlenih poseduje srednju stručnu spremu. Preduzeća smatraju da nedostatak kvalifikovane radne snage, manjak maturanata, nedostatak radnika sa profesionalnim obrazovanjem struke koje je relevantno za sektor za značajne prepreke za razvoj preduzeća.

7.1 Rezultati ankete: drvna industrija

Osnovni podaci o preduzećima

Prosečan broj zaposlenih u 99 anketiranih preduzeća je 15 radnika. Sve preduzeća su u privatnom vlasništvu od kojih je nešto više od pola (52%) mikro preduzeća, 44% malih preduzeća i četiri srednja preduzeća. Skoro 70% preduzeća prodaje svoje proizvode u regiji, 19% na području Kosova, 9% izvozi u Evropsku uniju, a 3% u ostale zemlje.

Slede informacije o stolarima i srodnim zanimanjima koje predstavlja najčešće zanimanje u svim anketiranim preduzećima iz sektora drvne industrije.

²⁷ Informacije koje se navode u opštem pregledu su uglavnom bazirane na Profilu sektora drvne industrije, MTI, iz 2014. godine.

7.1.1 Stolari i srodna zanimanja

Anketirano je 76 preduzeća koja u proseku zapošljavaju 16 radnika. Iako je 80% preduzeća izjavilo da redovno procenjuje veštine i potrebe za obukom radnika, samo 9% je izjavilo da su tokom 2015. godine pružili obuku za radnike.

Stolari i srodna zanimanja predstavljaju 53% ukupnog broja zaposlenih u anketiranim preduzećima. Oko 60% radnika su mlađi od 30 godina, 38% imaju između 30 i 49 godina života, dok je samo 5% starije od 50 godina života. Većina radnika u ovom pod sektoru su muškarci, samo 6% su žene. Preduzeća u proseku zapošljavaju osam radnika.

Ukupno 45% preduzeća je izjavilo da zapošljavaju radnike sa usmerenim obrazovanjem, a 26% je izjavilo da zapošljavaju radnike sa gimnazijom (Tabela 106). Ukupno 25% anketiranih preduzeća je izjavilo da je obuka na radnom mestu korisna kod pripremanja novih radnika, dok se visoka stručna sprema smatra manje relevantnom jer je samo 4% poslodavaca izjavilo da je to željena stručna sprema (Tabela 106).

TABELA 106: Najniža potrebna stručna sprema za obavljanje ovog zanimanja

Stručna sprema	Udeo
Niža stručna sprema	0%
Srednja opšta stručna sprema	26%
Srednja usmerena stručna sprema	45%
Visoka stručna sprema	4%
Obuka na radnom mestu (stručna sprema nije potrebna)	25%
Ukupno	76

Trenutno, na Kosovu postoje dve stručne škole, pet centara za stručnu obuku i jedan fakultet koji polaznicima nudi studije i obuku iz predmeta koji se odnose na preradu drveta. Prema nedavnoj naručenoj studiji (SD&C, 2016. god.) postojeći pružaoci veštine ne pripremaju dovoljnu količinu radne snage za sektor i nisu smešteni u regijama gde su smeštena preduzeća drvne industrije. Studija je zaključila da su škole za stručno obrazovanje i obuku lošeg kvaliteta što takođe sprečava razvoj sektora. Podaci su takođe pokazali da se ograničen broj studenata i polaznika upisuje u škole za stručno obrazovanje i obuku i centre za stručnu obuku koje vodi MRSZ. Treba pomenuti da nema overenih profesionalnih standarda ni za jedno zanimanje iz oblasti obrade drveta.

Pronalaženje kvalifikovanih stolara i srodnih zanimanja se ne smatra za problem u skoro tri petine preduzeća koja trenutno imaju upražnjena radna mesta. Kako bi prevazišli ovaj problem, anketirana preduzeća pružaju šest meseci obuke na radnom mestu za nove radnike.

i. Zadaci struke: stolari i srodna zanimanja

Sva anketirana preduzeća su izjavila da stolari i srodna zanimanja trebaju da rukuju mašinama kao što su električne testere, prese za šperploču, mašine za secanje i bušenje furnira, rubne trake, itd. Tabela 107 prikazuje zadatke stolara i srodnih zanimanja na Kosovu i one koje se nalaze na klasifikaciji ISCO-08.

Stolari i srodna zanimanja na Kosovu izvode širi dijapazon dužnosti od onih koje se navode u klasifikaciji ISCO-08. Ovo može biti zbog malih preduzeća na Kosovu pa radnici izvode više zadataka nego što je propisano prema zadacima struke. Na primer, stolari i srodna zanimanja na Kosovu takođe trebaju da mogu da vrše kalibriranje, inspekciju i održavanje mašina. Od ovih radnika se takođe očekuje da dizajniraju proizvode. Ovo zahteva da škole za stručno obrazovanje i obuku i centara za obuku oblikuju programe za stolare kako bi dobili veštine procesne mašinerije i ponudile module koji bi obezbedili da maturanti i polaznici ispunjavaju zahteve tržišta.

TABELA 107: Zadaci stolara i srodnih zanimanja prema tvrdnjama poslodavaca i prema klasifikaciji ISCO-08

Zadaci:	Udeo	ISCO-08
Rukovanje mašinama (električne testere, prese za šperploču, sečenje i bušenje furnira rubne trake, itd.)	100%	√
Prilagođavanje delova i poddelova kako bi se napravile kompletne radne jedinice korišćenjem lepka i stega, kao i pojačavanje korišćenjem eksera, šarafa i sličnog	58%	√
Selekcija pravilnog drvnog materijala i sirovina za različite potrebe i priprema istog (čišćenje, prevoz)	49%	
Kalibracija, inspekcija i održavanje mašina	22%	
Dizajniranje proizvoda	21%	
Priprema specifikacija za buduće predmete	21%	√
Završni površinski radovi drvenih predmeta ili nameštaja	13%	√
Upravljanje i praćenje kvaliteta projekata (studije planova, proveravanje dimenzija, kvaliteta i uklapanja delova kako bi se osiguralo praćenje specifikacija, itd.)	12%	√
Ukrašavanje nameštaja drvetom, furnirima i rezbarenjem	4%	√
Popravke raznih predmeta od drveta	1%	√

Pored toga, anketirana preduzeća su takođe zamoljena da navedu veštine i znanja koja su neophodna kako bi stolari uspešno obavili četiri najčešća zadatka (Tabela 108). Kao što se prikazuje, analiziranje i crtanje projekata i dizajna predstavljaju najvažnije veštine u postizanju prvog, drugog i četvrtog zadatka. Što se tiče zadatka pravilnog selektiranja drveta odn. sirovine za razne namene i pripremanje istog (čišćenje, prevoz), preduzeća su izjavila da je poznavanje različitih vrsta drveta i sirovina i njihovih osobina (boja, oblik, vlaga, itd.) najbitnija potrebna veština.

Što se tiče toga gde se trebaju naučiti najčešći zadaci, na radnom mestu ili u školi, anketirana preduzeća su izjavila da su obrazovanje i obuka na radnom mestu skoro jednako važni za pripremanje radnika za prvi i treći zadatak. Međutim, što se tiče poslednja dva zadatka, većina preduzeća (85% i 91%) su izjavila da se veštine stiču uglavnom tokom obuke na radnom mestu (Tabela 108).

TABELA 108: Najvažnije veštine odn. znanja za izvođenje četiri najčešća zadatka

Zadatak	Veštine	Veštine neophodne za obavljanje ovog zadatka treba steći:	
		U školi	Na radnom mestu
Rukovanje mašinama (električne testere, prese za šperploču, sečenje i bušenje furnira rubne trake, itd.)	Sposobnost čitanja i analiziranja projektnog dizajna	42%	58%
	Kalibracija, podešavanje i korišćenje mašina (posebno CNC mašinerije)		
	Sposobnost optimizacije sirovina		
	Sposobnost odabira odgovarajuće mašinerije odn. opreme za svaki zadatak		
	Poznavanje osobina različitih vrsta drveta		
	Sposobnost odabira odgovarajućih sirovina za svaki proizvod		
	Osnovne veštine inspekcije i održavanje mašina (promena i oštrenje sečiva)		
Prilagođavanje delove i poddelova kako bi se napravile kompletne radne jedinice korišćenjem lepka i stega, kao i pojačavanje korišćenjem eksera, šarafa i sličnog	Sposobnost čitanja dizajna odn. specifikacija odn. planova	44%	56%
	Poznavanje tehnike sastavljanja i sposobnost odabiranja odgovarajuće (da li koristiti eksere ili sredstva za lepljenje, količina lepka koji treba da se koristi, itd.,)		
Selekcija pravilnog drvnog materijala i sirovina za različite potrebe i priprema istog (čišćenje, prevoz)	Poznavanje različitih vrsta drveta i sirovina i njihovih osobina (boja, oblik, vlaga, itd.)	15%	85%
	Sposobnost odabira odgovarajuće vrste drveta odn. sirovine za konkretne proizvode odn. svrhe		
	Priprema sirovine (čišćenje, korišćenje viljuškara)		
	Sposobnost kreiranja novih ideja za sirovine		
Kalibracija, inspekcija i održavanje mašina	Sposobnost crtanja dizajna odn. specifikacija proizvoda (uključujući proizvode po meri, npr. kuhinje po meri)	9%	91%
	Poznavanje dizajna		
	Sposobnost crtanja dizajna odn. specifikacija proizvoda (uključujući proizvode po meri, npr. kuhinje po meri)		
	Poznavanje dizajna		

ii. Veštine u nastajanju

Gotovo polovina anketiranih preduzeća je izjavila da će veštine prilagođavanja novoj tehnologiji odn. rukovanje novom naprednom mašinerijom ili opremom i programskom mašinerijom postati bitne u budućnosti za stolare i srodna zanimanja (Tabela 109). Zajedno sa veštinama koje se odnose na rukovanje mašinama, preduzeća smatraju da će veštine koje se odnose na inovacije i dizajn takođe postati značajne u budućem radu stolara i srodnih zanimanja. Manji broj preduzeća smatra da će veštine ispitivanja drveta i sirovina, uklapanje (sklapanje) i održavanje mašina postati veštine u nastajanju.

TABELA 109: Veštine u nastajanju

Veštine u nastajanju	Broj preduzeća
Prilagođavanje novoj tehnologiji odn. rukovanje novom naprednom mašinerijom ili opremom	31
Programska mašinerija	18
Dizajn proizvoda (korišćenjem programa kao što su AutoCAD, Kitchen draw, 3ds max)	9
Veštine informacione tehnologije, upravljanje radom kompjuterizovanih mašina	5
Razvijanje novih proizvoda odn. proizvodnih ideja	10
Farbanje odn. dorada drveta (mešanje sastojaka kako bi se dobila prava nijansa)	6
Prilagođavanje novim materijalima	4
Predlaganje novih tehnika odn. radnih procesa kako bi se povećala efikasnost	5
Praćenje trendova na tržištu i donošenje novih ideja	5
Ispitivanje drveta i sirovina	4
Uklapanje (montaža)	1
Održavanje mašina	1
Ukupno	99

Preduzeća koja su navela veštine u nastajanju su zamoljena da se izjasne o aktivnostima na unapređenju veština zaposlenih. Skoro tri četvrtine preduzeća je izjavilo da to postižu obučavanjem zaposlenih, 14% zapošljavanjem novih radnika, i samo 8% internom reorganizacijom. Čini se da obuka van radnog mesta nije jedna od opcija jer većina preduzeća (84%) izjavljuje da su se suočili sa poteškoćama u pronalaženju tečajeva i pružaoca obuke za veštine u nastajanju. Skoro 90% preduzeća je izjavilo da se suočavaju sa poteškoćama u zapošljavanju radnika za veštine u nastajanju.²⁸

iii. Pokretači promena

Skoro sva anketirana preduzeća drvne industrije (92%) su prijavila inovativne aktivnosti u poslednje dve godine. Dve petine su prijavile inovacije u proizvodne procese odn. procese pružanja usluga, dok je jedna četvrtina pokrenula nove ili poboljšane proizvode i usluge. Promene u procesima prodaje i marketinga su se desile u 21% preduzeća, 7% inovacije u organizaciju rada, a preostalih 8% je izjavilo da se nisu upuštali u inovativne delatnosti.

²⁸ Preostalih 4% preduzeća je izjavilo da im nije poznato da li je to problem.

Polovina anketiranih preduzeća su prijavila da su pokretači promena u zadacima koje obavljaju stolari i srodna zanimanja u inovacijama na polju trenutnih proizvoda i usluga, kao i procesa u proizvodnji dobara ili pružanja usluga (Tabela 110).

TABELA 110: Uticaj promena odn. inovacija na zadatke koje vrše stolari i srodna zanimanja

Uticaj promena odn. inovacija	Udeo
Procesi (proizvodnja dobara ili pružanje usluga)	51%
Organizacija rada	31%
Metode prodaje i marketinga	10%
Roba ili usluge	7%
Poznavanje rada na računaru	0%
Ukupno	68

Skoro 80% preduzeća je izjavilo da su se angažovali u promeni odn. prilagođavanju prakse, proizvoda ili usluga u odgovoru na ekološku svesnost ili propise u poslednje dve godine, a skoro sva preduzeća (98%) su izjavila da su prilagođavanja imala uticaj na zadatke koje vrše stolari i srodna zanimanja.

Sedamdeset i pet anketiranih preduzeća je izjavilo da promena zadataka ima uticaja na struku stolara i srodnih zanimanja. Nadalje, kada su zamoljeni da navedu grupu zanimanja koja prolazi kroz najveće promene, 26% preduzeća je izjavilo proizvodnju bez dodatnih pojašnjenja o kojoj proizvodnji se radi (Tabela 111). Prodaja odn. marketing (18%), dizajner enterijera (14%) dizajner (12%) su prijavljeni kao zanimanja odn. zadaci koje prolaze kroz najveće promene.

TABELA 111: Zanimanja odn. poslovi i zadaci koji prolaze kroz najveće promene

Zanimanja odn. poslovi i zadaci	Udeo
“Proizvodnja” (nije konkretizovano)	26%
Prodaja odn. marketing	18%
Dizajner enterijera	14%
Dizajner	12%
Premazivanje	4%
Istraživanje i razvoj	4%
Rukovaoci mašina	4%
Stolar	4%
Stolar	4%
Monter	4%
Administracija odn. uprava	4%
Arhitekta	2%
Ukupno	57

*iv. Opšte veštine**• Čitanje, pisanje, računanje i poznavanje rada na računaru*

Anketirana preduzeća su zamoljena da odrede nivo čitanja, pisanja i računanja koji se traži od stolara i srodnih zanimanja. Tabela 112 pokazuje da skoro 70% poslodavaca navodi da stolari i srodna zanimanja trebaju da imaju veštine čitanja i pisanja koja se očekuju od struke (čitanje stručnih tekstova sa određenim tehničkim sadržajem, pisanje tekstova koji opisuju tehnički sadržaj struke). Pored toga, iako preduzeća očekuju da će veštine pisanja i čitanja postati važnije u budućnosti, 60% takvih preduzeća je ukazalo da obrazovni sistem ne priprema adekvatno radnike takvim veštinama.

Što se tiče numeričkih i statističkih veština, više od polovine preduzeća traži da stolari i srodna zanimanja znaju da izvode jednostavne proračune, a oko jedne trećine očekuje da izvode naprednije veštine računanja kao što je obračun proseka, udela, procenata, itd. Slično kod čitanja i pisanja, većina preduzeća očekuje da će veštine računanja da postanu važnije u budućnosti (69%), ali dve trećine nije zadovoljno sa stepenom ovih veština kojima raspolažu radnici koji dolaze direktno iz škole odn. univerziteta.

Preduzeća su podelila svoja razmišljanja po pitanju poznavanja rada na računaru (Tabela 112). Skoro 40% je izjavilo da zaposleni moraju da poznaju napredan rad na računaru (analiziranje informacija ili dizajna, uključujući kompjuterske tehnike dizajna, korišćenje paketa za statističku analizu). Trideset i četiri odsto preduzeća je izjavilo da njihovi radnici trebaju da poseduju osnovne i umerene veštine rada na računaru, a napredne veštine traži samo 1% preduzeća. Oko 20% preduzeća je izjavilo da poznavanje rada na računaru nije bitno za stolare i srodna zanimanja. Značaj poznavanja rada na računaru treba da poraste u budućnosti. Ipak samo dve petine preduzeća veruje da obrazovni sistem adekvatno priprema zaposlene sa ovim veštinama.

TABELA 112: Nivo čitanja, pisanja, računanja i poznavanja rada na računaru

		Broj	Udeo	Pov- ećanje budućeg značaja	Vrlo dobro pripremljeni i adekvatno pripremljeni radnici dolaze direktno iz ško- la odn. univer- ziteta
Nivo veština čitan- ja koji se očekuje od radnika u obavljanju njihovih poslova i zadataka	Posao ne zahteva čitanje	14	18%	76%	38%
	Čitanje jednostavnih instrukcija, uputa i tekstova	7	9%		
	Čitanje tekstova struke sa umerenim tehničkim sadržajima	49	64%		
	Čitanje i razumevanje složenih tekstova značajnih za obavljanje posla	6	8%		
	Čitanje složenih tekstova iz šireg konteksta	0	0%		
Nivo veština pisan- ja koji se očekuje od radnika u obavljanju njihovih poslova i zadataka	Posao ne zahteva pisanje	18	24%	69%	35%
	Pisanje jednostavnih tekstove, popunjavanje formulara, pisanje kratkih izveštaja	8	11%		
	Pisanje tekstova koji opisuju poznate sadržaje struke	45	59%		
	Pisanje složenih tekstova iz struke	5	7%		
	Pisanje analiza, izveštaja koji pro- cenjuju širi kontekst poslovanja	0	0%		
Korišćenje i razumevanje nu- meričkih ili statis- tičkih informacija	Nema potrebe za poznavanje ove veštine	6	8%	69%	33%
	Izvršavanje jednostavnih proraču- na (sabiranje, deljenje, množenje)	39	51%		
	Obračun proseka, udela, proce- nata, itd.	24	32%		
	Poznavanje više matematike, statističkih metoda, itd.	6	8%		
	Razvijanje modela, pokazatelja poslovanja, složeno računanje	1	1%		

Rad na računaru	Poznavanje rada na računaru	18	24%	74%	41%
	Osnovno (unos podataka, slanje i primanje elektronske pošte, štampanje)	18	24%		
	Umereno (obrada teksta ili tabela)	8	11%		
	Složeno (analiza informacija ili dizajna, korišćenje alata kompjuterske tehnologije kod dizajniranja, korišćenje paketa za obrađivanje statističkih analiza)	31	41%		
	Napredno (programiranje softvera, upravljanje računarskim mrežama)	1	1%		

- Ostale opšte veštine

Većina anketiranih preduzeća smatra da stolari i srodna zanimanja trebaju da poseduju veštine rešavanja složenih problema, sposobnost prilagođavanja novoj opremi ili materijalima, spretnost ruku, kreativnost odn. inovacije, veštine zaštite životne okoline, rad u timu, kao i da obavljaju svoje poslove nezavisno (autonomija) (Tabela 113). Očekuje se da će sve ove veštine, pored autonomije, da imaju veći značaj u budućnosti.

Stolari i srodna zanimanja trebaju da poseduju veštine podučavanja i davanja instrukcija što se uzima zdravo za gotovo s obzirom da se razvoj radne snage u ovom sektoru odvija na radnom mestu.

Nadalje, iako komunikacija na stranom jeziku, spretnost ruku, komunikacija i prodaje se trenutno ne smatraju za važne veštine ili nisu primenjive u polovini preduzeća, očekuje se da će postati važnije u budućnosti (Tabela 113).

TABELA 113: Nivo važnosti ostalih opštih veština

Veština	Nivo važnosti		
	Veoma ili prilično važna	Nevažna ili neprimenjiva	Povećanje budućeg značaja
Rešavanje složenih problema	100%	0%	91%
Komuniciranje na stranom jeziku	45%	55%	76%
Spretnost ruku	100%	0%	88%
Komunikacija	55%	45%	83%
Timski rad	97%	3%	97%
Prodaja	64%	36%	88%
Kreativnost odn. inovacije	99%	1%	95%
Prilagođavanje novoj opremi ili materijalima	100%	0%	93%
Podučavanje odn. davanje instrukcija	83%	17%	75%
Zaštita životne sredine	99%	1%	91%
Autonomija	97%	3%	78%
Planiranje resursa	70%	30%	84%

Što se tiče komuniciranja na stranim jezicima, samo trećina preduzeća smatra da su radnici koji dolaze direktno iz škole odn. univerziteta dobro ili adekvatno pripremljeni.

- Radni uslovi i potrebna fizička spremnost zaposlenih

Kako prenosi 72% anketiranih preduzeća, stolari i srodna zanimanja obično obavljaju svoj posao u radnim prostorijama. Druga preduzeća su izjavila da se rad obavlja i unutar i van radnih prostori-ja. Bučno okruženje sa veštačkim osvetljenjem i promenjivom temperaturom spadaju među glavne opise radnih uslova.

Što se tiče fizičke spremnosti, većina anketiranih preduzeća (82%) izjavljuje da radnici moraju imati fizičke sposobnosti stajanja, hodanja, klečanja ili ležanja, 68% dobru koordinaciju ruku i vida, a 53% da moraju raspolagati priličnom fizičkom snagom.

Preporuke

- Profesionalni standarde za stolare i srodna zanimanja treba razvijati, kao i obezbediti da se zadaci struke iz Tabele 108 koje traže poslodavci na Kosovu uključe u nastavne planove i programe;
- Veštine i znanja prilagođavanja novoj tehnologiji i rukovanje naprednom mašinerijom i opremom takođe treba uzeti u obzir tokom oblikovanja nastavnih planova i programa jer se očekuje da će to biti dominantne potrebne veštine u budućnosti;
- Pošto se od stolara i srodnih zanimanja očekuje da rukuju, vrše kalibraciju, inspekciju i održavaju mašine, važno je da škole imaju pristup mašinama. Međutim, s obzirom na ograničene finansijske resurse na raspolaganju škola za stručno obrazovanje i obuku (23 evra godišnje za robu i usluge) nemoguće je da škole dobiju ažuriranu mašineriju. Treba osigurati stručnu praksu za sve studente.

Smeštanje u preduzeća će pružiti priliku svim studentima da se izvešte u radu, kalibraciji i održavanju mašinerije. Druga mogućnost je da se saraduje sa centrima za stručnu obuku pod pokroviteljstvom MRSZ ukoliko pravilno opreme radionice (što trenutno nije slučaj);

- Nastavni planovi i programi i programi obuke trebaju da povedu računa da stolari i srodna zanimanja budu spremni da čitaju tekstove iz struke sa određenim tehničkim sadržajem, da pišu tekstove koji opisuju sadržaj iz struke, izvode umerene numeričke i statističke radnje i izvode složene poslove na računaru, među kojima i analizu informacija ili dizajna, uključujući kompjuterska pomagala, korišćenjem paketa za statističku analizu;
- S obzirom na značaj obuke na radnom mestu za preduzeća iz ovog sektora, obrazovni sektor i sektor obuke treba takođe da uključe module odn. teme koje razvijaju veštine studenata koji u budućnosti mogu da obučavaju svoje kolege;
- Što se tiče novonastalih veština, stolari i srodna zanimanja trebaju takođe da poseduju veštine rešavanja složenih problema, jake sposobnosti komunikacije, timskog rada, i da raspolažu sredstvima. Kreativnost i inovacije, kao i svest o zaštiti životne sredine su važni i trebaju da budu uključeni u nastavne planove i programe struke;
- Konačno, stolari i srodna zanimanja trebaju da se prilagođavaju neprestanim promenama u inovacijama koje se uvode u procese za proizvodnju robe ili pružanje usluga.

Reference:

- Osnovna studija, Metalurški sektor, GIZ, 2012. god.
- Osnovna studija, Turistički sektor, GIZ, 2012. god.
- Osnovna studija, Sektor prerade drveta, GIZ, 2012. god.
- Enterprise survey focusing on business climate, Riinvest, 2014. god.
- Gashi, A. i Serhati, J., 2013. god., Mapping of VET educational policies and practices for social inclusion and social cohesion in the Western Balkans, Turkey and Israel: country report for Kosovo, istraživanje sprovedeno pod pokroviteljstvom Evropske fondacije za obuku.
- Zeleni izveštaj za 2015. godinu, MPŠRR, 2015. god.
- Izveštaj o ljudskom razvoju, UNDP, 2012. god.
- Industrijska politika, MTI, 2014. god.
- Okvir nastavnog plana i programa na Kosovu za preduniverzitetsko obrazovanje za stručno obrazovanje i obuku, MONT, 2011. god.
- Strateški plan za obrazovanje na Kosovu za period između 2017. i 2021. godine, MONT, nacrt dokumenta.
- Digitalna agenda za period između 2013. i 2020. godine za strategiju sektora za elektronske komunikacije na Kosovu.
- Procena potreba tržišta rada: usklađivanje obrazovanja za potrebama tržišta rada, 2015. god.
- Državna strategija razvoja za period između 2016. i 2021. godine, Kancelarija premijera, 2016. god.
- Quantifying skill needs in Europe - Occupational skills profiles: methodology and application, European Centre for the Development of Vocational Training, 2013. god.
- Izveštaj o stanju malih i srednjih preduzeća na Kosovu, KOSME, 2014. god.
- Profil sektora industrije za preradu i pakovanje hrane, MTI, 2014. god.
- Profil turističkog sektora, MTI, 2014. god.
- Profil sektora za izdvajanje poslovnih procesa i centre za korisničku podršku informacione i komunikacione tehnologije, MTI, 2014. god.
- Profil metalurškog sektora, MTI, 2014. god.
- Profil sektora tekstilne industrije, MTI, 2014. god.
- Profil sektora drvne industrije, MTI, 2014. god.
- Sektorska strategija za period između 2014. i 2020. god., MRSZ.
- Strategija za izvođenje profesionalne prakse za period između 2013. i 2020. god., MONT, čeka odobrenje.
- Studijski izveštaj za glave pod sektore agrobiznisa na Kosovu, Enhancing Youth Employment (EYE) i Recura, 2014. god.
- To pay or not to pay: A Business Perspective of Informality In Kosovo, Riinvest, 2013: http://www.fes-prishtina.org/wb/media/Publications/2013/BUSINESS_INFORMALITY_ENG_FINAL.pdf (dokument na engleskom jeziku).
- Stručno osposobljavanje na Kosovu: karakteristike, odnosi i problemi, INDEP, 2016. god.

Prilog 1. Upitnik

Podaci koje unosi popisivač prije razgovora

Naziv preduzeća:

Adresa:

Grad, regija (šifra jedne od 38 opština na Kosovu):

Ekonomski sektor (NACE šifra):

Alternativna NACE šifra na osnovu opisa i aktivnosti _____ (popuniti nakon P1)

Izabrano zanimanje sa spiska:

Ime i prezime popisivača:

Vreme razgovora:

Razumevanje potreba poslodavaca za kvalifikovanim radnicima (oktobar, 2015. godine)

Uvod u razgovor

Poštovani gospodine X, zahvaljujemo Vam što ste pristali da razgovarate sa nama. Osnovna svrha ovog razgovora je da bolje razumemo šta Vašem preduzeću i Vama, u svojstvu vlasnika odn. direktora preduzeća, treba u smislu kvalifikacija kako biste postali konkurentni na tržištu. Želimo da unapredimo obrazovni sistem tako da studenti postanu spremni za zadatke koji se vrše u obavljanju njihovih poslova. To će uštedeti vreme i novac poslodavcu i učiniti da su mladi postanu konkurentni na tržištu rada. Možemo da promenimo programe obuke ukoliko saznamo šta se od Vaših radnika očekuje na njihovim poslovima i zadacima na radnom mestu. Vršimo razgovore sa velikim, srednjim i malim preduzećima koja zapošljavaju pojedince na ovim zanimanjima i menjamo programe u skladu sa stvarnim i svakodnevnim potrebama poslodavaca kako bismo se pripremili za izazove budućnosti.

*Empowered lives.
Resilient nations.*

INFORMACIJE O ISPITANIKU

A. Položaj ispitanika u preduzeću:

1 - Direktor

2 - Vlasnik

3 - Upravnik kadrovske službe

4 - Upravnik proizvodnje odn. linije

5 - Ostalo, _____

B. Kontakt detalji (e-mail ili telefon)

IZBOR ZANIMANJA ODN. POSLA

B. Možete li nam reći koje od sledećih zanimanja zapošljavate? (Popunjavač pročita zanimanja sa spiska koji se odnose na ekonomski sektor u kojem je preduzeće aktivno (v. Prilog 1 za vođenje razgovora sa preduzećima iz grupe ALLED)

Zanimanje _____

(Unesite naziv posla u preduzeću čak i ukoliko je drugačije od zanimanja koje je odabrano sa spiska)

_____

PRVI MODUL: OSNOVNA PITANJA

O PREDUZEĆU

P1. Koje proizvode ili usluge vaše preduzeće pruža? (prerada nameštaja od drveta, izrada metalnih proizvoda, pružanje turističkih smeštaja i ugostiteljskih usluga, itd.)

Molimo opišite vašu osnovnu delatnost u jednoj rečenici. Ukoliko ste angažovani u više o jedne delatnosti (npr. proizvodnja i trgovina), navedite obe.

1 _____

2 _____

P2. Da li je preduzeće registrovano na ovoj adresi nezavisno preduzeće ili je jedno od broja preduzeća koje pripadaju jednom većem preduzeću?

1. Nezavisno preduzeće

2. Jedno od broja preduzeća koje pripadaju jednom većem preduzeću

P3. Koliko otprilike imate trenutno zaposlenih u ovom preduzeću?

Broj zaposlenih:

P4. Koliko imate žena među zaposlenima?

Broj zaposlenih žena _____

P5. Tip vlasništva

1. Privatno
2. Javno
3. Mešano

P6. Na koje geografsko tržište je u toku poslednje dve godine vaše preduzeće prodalo najveći deo dobara i/ili usluga?

1. Lokalno ili regionalno
2. Državno
3. Zemlje EU
4. Druge zemlje

OBUKA I OBRAZOVANJE

P7. Kada se osvrnete na potrebne veštine u vašem preduzeću da li vaše preduzeće redovno vrši reviziju kvalifikacija i potreba za obukom pojedinih radnika?

1. Da, svi zaposlenih radnika
2. Da, ali samo neke grupe zaposlenih radnika
3. Ne

P8. Da li su tokom 2015. godine vaši radnici učestvovali u nekoj eksternoj ili internoj obuci koja je potpuno ili parcijalno plaćena, osim obuke koje obavezno morate provesti prema zakonu? (Primer zakonom obavezne obuke uključuje obavezna zdravstvena ili obuka iz bezbednosti)

1. Da
2. Ne [pređite na P10]

P9. Da li su tokom 2015. godine vaši radnici učestvovali u nekoj od sledećih oblika obuke?

Unesite više od jednog odgovora, po potrebi

1. Obuka na radnom mestu: planirani periodi obuke, instrukcija ili praktičnog iskustva na radnom mestu
2. Interna obuka: grupe zaposlenih lica koji se redovno okupljaju sa glavnim ciljem da nauče više o zahtevima organizacije rada, procedurama rada i radnog mesta
3. Radne grupe koje imaju za cilj rešavanje problema u proizvodnji i na radnom mestu kroz diskusiju.
4. Eksterne obuke

O ODABRANOM ZANIMANJU

Naredna pitanja se odnose samo na grupu zanimanja [group_select] koja deluje u okviru vašeg preduzeća.

P10. Koliko otprilike ima trenutno zaposlenih u ovoj grupi zanimanja u vašem preduzeću?

Broj zaposlenih _____ |

P3. Koliko otprilike imate trenutno zaposlenih žena u ovoj grupi zanimanja u vašem preduzeću?

Broj zaposlenih žena _____ |

P12. Koliko zaposlenih u ovoj grupi zanimanje je mlađe od 30 godina?

Broj zaposlenih mlađih od 30 godina _____ |

P13. Koliko zaposlenih u ovoj grupi zanimanje je starije od 50 godina?

Broj zaposlenih starijih od 50 godina života _____ |

P14. Da li imate otvorenih radnih mesta za [group_select] koje vam je teško popuniti zbog nedostatka adekvatnih kvalifikacija prijavljenih?

_1 Da .....

_2 Ne .....

P15. Koju stručnu spremu tražite od radnika na ovom radnom mestu?

1. Niža stručna sprema
2. Srednja opšta stručna sprema
3. Srednja usmerena stručna sprema
4. Visoka stručna sprema
5. Neophodna je obuka na radnom mestu (stručna sprema nije potrebna)

P16. Koliko traje početna obuka na radnom mestu za nove radnike na ovom radnom mestu?

_____ meseci

MODUL 2: PROFESIONALNE VEŠTINE

Želimo da postavimo pitanja o zadacima koje radnici izvršavaju na njihovim radnim mestima. Pod pojmom zadatak smatramo skup aktivnosti koje se preduzimaju svaki dan ili koji se redovno ponavljaju i važni su kod ispunjenja očekivanih rezultata na radnom mestu. Neki od zadataka su operativni i obično predstavljaju osnovnu aktivnost na radnom mestu, kao što su: sklapanje elemenata drvenog nameštaja ili praćenje mašina za preradu hrane. Drugi zadaci su administrativni (popunjavanje zahteva za rezultate proizvodnje, materijale, izveštavanje). Ukoliko se tokom razgovora ispitanik može setiti samo par zadataka, treba ga podstaći da se priseti nekih od zadataka koje popisivač ima na posebnom listu papira (Dokument 2).

P17. Da li možete da navedete glavne zadatke ovog radnog mesta i da ukažete koje veštine odn. znanje VEZANE ZA ZANIMANJE radnik mora da ima kako bi ispunio očekivane radne rezultate?

<u>P17.1 ZADATAK 1:</u>	Veštinu treba steći: U školi = 1 Na radnom mestu = 2	Da li će VEŠTINA postati važnija u budućnosti? Da = 1, Ne = 2
P17.1.1 Veština 1		
P17.1.2 Veština 2		
P17.1.3 Veština 3		
P17.1.4 Veština 4		
P17.2 ZADATAK 2		
P17.2.1 Veština 1		
P17.2.2 Veština 2		
P17.2.3 Veština 3		
P17.2.4 Veština 4		
<u>P17.3 ZADATAK 3</u>		
P17.3.1 Veština 1		
P17.3.2 Veština 2		
P17.3.3 Veština 3		
P17.3.4 Veština 4		

P17.4 ZADATAK 4		
P17.4.1 Veština 1		
P17.4.2 Veština 2		
P17.4.3 Veština 3		
P17.4.4 Veština 4		
P17.5 ZADATAK 5		
P17.5.1 Veština 1		
P17.5.2 Veština 2		
P17.5.3 Veština 3		
P17.5.4 Veština 4		

P18. Kada razmišljate o budućnosti vašeg preduzeća da li mislite da će neke nove veštine da postanu vrlo značajne za obavljanje ovog zanimanja? (Otvoreni odgovori na najviše tri novonastala zadatka)

1. Prva novonastala veština _____
2. Druga novonastala veština _____
3. Treća novonastala veština _____

P19. Kako vaše preduzeće odgovara na veštine u nastajanju? (Popisivač treba da pročita moguće odgovore)

1. Obučavanjem raspoloživog kadra
2. Internom reorganizacijom kako bi se bolje iskoristile postojeće veštine i stručnost
3. Zapošljavanjem novih kadrova
4. Drugim merama, i to: _____

P20. Da li se preduzeće susretalo sa poteškoćama u pronalaženju tečajeva ili pružaoca obuke za veštine u nastajanju?

1. Da
2. Ne
3. Ne znam

P21. Da li se preduzeće susretalo sa poteškoćama u zapošljavanju kadrova da izvršavaju novonastale zadatke?

1. Da
2. Ne
3. Ne znam

MODUL 3: KORIŠĆENJE OPŠTIH VEŠTINA

Mnogi poslodavci su često nezadovoljni opštom stručnošću radnika koja nije vezana za profesionalne veštine. Možemo li utvrditi koje od narednih opštih veština tražite kod radnika?

VEŠTINA ČITANJA

P22. Koji nivo veština čitanja se očekuje od radnika u obavljanju njihovih poslova i zadataka: (Popisivač treba da pročita moguće odgovore)

1. Čitanje jednostavnih instrukcija, uputa i tekstova
2. Čitanje tekstova struke sa umerenim tehničkim sadržajima
3. Čitanje i razumevanje složenih tekstova značajnih za obavljanje posla
4. Čitanje složenih tekstova iz šireg konteksta
5. Posao ne zahteva čitanje **PREĐITE NA P25**

P23. Da li značaj te veštine ostaje isti, povećava se ili smanjuje?

1. Povećava se
2. Ostaje otprilike isti **PREĐITE NA P25**
3. Smanjuje se **PREĐITE NA P25**

P24. Što se tiče veština čiji se značaj povećava, da li su radnici [group_select] koji dolaze direktno iz škole od univerziteta adekvatno pripremljeni za obavljanje ovih poslova?

1. Vrlo dobro pripremljeni
2. Adekvatno pripremljeni
3. Nisu dobro pripremljeni
4. Nisu uopšte pripremljeni

VEŠTINE PISANJA

P22. Koji nivo veština pisanja očekujete od radnika? (Pročitajte ponuđene odgovore)

1. Moraju da pišu jednostavne tekstove, popunjavaju formulare, pišu kratke izveštaje o sopstvenim aktivnostima
2. Moraju da pišu tekstove koji opisuju poznate konkretne sadržaje zanimanja
3. Moraju da pišu složene tekstove o konkretnim sadržajima zanimanja
4. Moraju da pišu analize, izveštaje koji procenjuju širi kontekst poslovanja
5. Posao ne zahteva pisanje PREDITE NA P28

P26. Da li značaj te veštine ostaje isti, povećava se ili smanjuje?

1. Povećava se
2. Ostaje otprilike isti PREDITE NA P28
3. Smanjuje se PREDITE NA P28

P27. Što se tiče veština čiji se značaj povećava, da li su radnici [group_select] koji dolaze direktno iz škole odn. univerziteta adekvatno pripremljeni za obavljanje ovih poslova?

1. Vrlo dobro pripremljeni
2. Adekvatno pripremljeni
3. Nisu dobro pripremljeni
4. Nisu opšte pripremljeni

VEŠTINA RAČUNANJA

P28. Koliko je važno korišćenje i razumevanje numeričkih i statističkih informacija? (Pročitajte ponuđene odgovore)

1. Nema potrebe za ovom veštinom, PREDITE NA P31
2. Radnik mora da izvodi jednostavne proračune (sabiranje, deljenje, množenje)
3. Radnik mora da zna kako da računa prosek, udeo, procenite, itd.
4. Radnik mora da zna naprednu matematiku, statističke metode, itd.
5. Radnik mora da razvija modele, pokazatelje poslovanja, složene proračune.

P29. Da li značaj te veštine ostaje isti, povećava se ili smanjuje?

1. Povećava se
2. Ostaje otprilike isti **PREDITE NA P31**
3. Smanjuje se **PREDITE NA P31**

P30. Što se tiče veština čiji se značaj povećava, da li su radnici [group_select] koji dolaze direktno iz škole odn. univerziteta adekvatno pripremljeni za obavljanje ovih poslova?

1. Vrlo dobro pripremljeni
2. Adekvatno pripremljeni
3. Nisu dobro pripremljeni
4. Nisu opšte pripremljeni

VEŠTINE REŠAVANJA PROBLEMA

Složen problem bi mogao da se definiše kao problem za čije rešavanje je radniku potrebno barem 30 minuta razmišljanja da pronađe dobro rešenje. Ovde se 30 minuta odnosi na vreme koje je potrebno da bi se SMISLILLO rešenje, a ne vreme koje je potrebno da bi se problem rešio.

P31. Koliko je važno rešavanje složenih problema u grupi zanimanja [group_select]?

1. Veoma važno
2. Prilično važno
3. Nevažno
4. Neprimenjivo **PREDITE NA P33**

P32. Da li značaj te veštine ostaje isti, povećava se ili smanjuje?

1. Povećava se
2. Ostaje otprilike isti
3. Smanjuje se

POZNAVANJE STRANIH JEZIKA

P33. Koliko je važno komuniciranje na stranom jeziku?

1. Veoma važno
2. Prilično važno
3. Nevažno
4. Neprimenjivo **PREDITE NA P36**

P34. Da li značaj te veštine ostaje isti, povećava se ili smanjuje?

1. Povećava se
2. Ostaje otprilike isti **PREDITE NA P36**
3. Smanjuje se **PREDITE NA P36**

P35. Što se tiče veština čiji se značaj povećava, da li su radnici [group_select] koji dolaze direktno iz škole odn. univerziteta adekvatno pripremljeni za obavljanje ovih poslova?

1. Vrlo dobro pripremljeni
2. Adekvatno pripremljeni
3. Nisu dobro pripremljeni
4. Nisu opšte pripremljeni

SPRETNOST RUKU

P36. Koliko je važna spretnost ruku (npr. popravljanje, montiranje, sklapanje ili prilagođavanje stvari)?

1. Veoma važno
2. Prilično važno
3. Nevažno
4. Neprimenjivo **PREDITE NA P38**

P37. Da li značaj spretnosti ruku ostaje isti, povećava se ili smanjuje?

1. Povećava se
2. Ostaje otprilike isti
3. Smanjuje se

KOMUNIKACIJSKE VEŠTINE

P38. Koliko je značajno pripremanje govora ili prezentacija internoj ili eksternoj publici u obavljanju radnih poslova i zadataka?

1. Veoma važno
2. Prilično važno
3. Nevažno
4. Neprimenjivo **PREDITE NA P40**

P39. Da li značaj te veštine ostaje isti, povećava se ili smanjuje?

1. Povećava se
2. Ostaje otprilike isti
3. Smanjuje se

TIMSKI RAD

P40. Koliko je značajno biti član grupe ili tima u obavljanju radnih poslova i zadataka?

1. Veoma važno
2. Prilično važno
3. Nevažno
4. Neprimenjivo **PREĐITE NA P42**

P41. Da li značaj rada u grupi ili timu ostaje isti, povećava se ili smanjuje?

1. Povećava se
2. Ostaje otprilike isti
3. Smanjuje se

PRODAJNE VEŠTINE

P42. Koliko je značajno ubeđivanje ili uticanje na druge, bez obzira da li se radilo o kolegama, klijentima ili kupcima?

1. Veoma važno
2. Prilično važno
3. Nevažno
4. Neprimenjivo **PREĐITE NA P44**

P43. Da li značaj te veštine ostaje isti, povećava se ili smanjuje?

1. Povećava se
2. Ostaje otprilike isti
3. Smanjuje se

KREATIVNE I INOVATIVNE VEŠTINE

P44. Koliko je značajno stvaranje novih ideja, proizvoda, usluga, razvijanje metoda i tehnika u obavljanju radnih poslova i zadataka?

1. Veoma važno
2. Prilično važno
3. Nevažno
4. Neprimenjivo **PREĐITE NA P46**

P45. Da li značaj učenja novih ideja, metoda ili tehnika ostaje isti, povećava se ili smanjuje

1. Povećava se
2. Ostaje otprilike isti
3. Smanjuje se

TEHNIČKE VEŠTINE

P46. Koliko je značajno prilagođavanje novoj opremi i materijalima u obavljanju radnih poslova i zadataka?

1. Veoma važno
2. Prilično važno
3. Nevažno
4. Neprimenjivo PREDITE NA P48

P47. Da li značaj te veštine ostaje isti, povećava se ili smanjuje?

1. Povećava se
2. Ostaje otprilike isti
3. Smanjuje se

VEŠTINJE PREDAVANJA I DAVANJA INSTRUKCIJA

P48. Koliko je značajno davanje instrukcija, pružanje obuke ili držanje predavanja ljudima kao pojedincima ili u grupama?

1. Veoma važno
2. Prilično važno
3. Nevažno
4. Neprimenjivo PREDITE NA P50

P49. Da li značaj te veštine ostaje isti, povećava se ili smanjuje?

1. Povećava se
2. Ostaje otprilike isti
3. Smanjuje se

VEŠTITE ZAŠTITE OKOLIŠA

P50. Koliko je značajna primena prakse smanjenja korišćenja sirovina, energije i vode?

1. Veoma važno
2. Prilično važno
3. Nevažno
4. Neprimenjivo **PREĐITE NA P52**

P51. Da li značaj te veštine ostaje isti, povećava se ili smanjuje?

1. Povećava se
2. Ostaje otprilike isti
3. Smanjuje se

P52. Pitanje se i dalje odnosi na [group_select], koliko je značajno utvrđivanje njihovih zadataka, radnih metoda ili brzina obavljanja posla bez konsultacija sa upravnicima ili nadzornicima?

1. Veoma važno
2. Prilično važno
3. Nevažno
4. Neprimenjivo **PREĐITE NA P54**

P53. Da li značaj utvrđivanje njihovih zadataka, radnih metoda ili brzina obavljanja poslova ostaje isti, povećava se ili smanjuje??

1. Povećava se
2. Ostaje otprilike isti
3. Smanjuje se

VEŠTINE PLANIRANJA RESURSA

P54. Koliko je značajno određivanje ciljeva i planiranje ljudskih, finansijskih i drugih resursa?

1. Veoma važno
2. Prilično važno
3. Nevažno
4. Neprimenjivo **PREĐITE NA P56**

P55. Da li značaj te veštine ostaje isti, povećava se ili smanjuje?

1. Povećava se
2. Ostaje otprilike isti
3. Smanjuje se

POZNAVANJE RADA NA RAČUNARU

P56. Koji nivo poznavanja rada na računaru je potreban za obavljanje ovog posla? (Pročitajte ponuđene odgovore)

1. Neprimenjivo PREDITE NA P59
2. Osnovno (unos podataka, slanje i primanje elektronske pošte, štampanje)
3. Umereno (obrađa teksta ili tabela)
4. Složeno (analiza informacija ili dizajna, korišćenje alata kompjuterske tehnologije kod dizajniranja, korišćenje paketa za obrađivanje statističkih analiza)
5. Napredno (programiranje softvera, upravljanje računarskim mrežama)

P57. Da li korišćenje računara ostaje isto, povećava se ili smanjuje?

1. Povećava se
2. Ostaje otprilike isti PREDITE NA P59
3. Smanjuje se PREDITE NA P59

P58. Što se tiče veština čiji se značaj povećava, da li su radnici [group_select] koji dolaze direktno iz škole odn. univerziteta adekvatno pripremljeni za obavljanje ovih poslova?

1. Vrlo dobro pripremljeni
2. Adekvatno pripremljeni
3. Nisu dobro pripremljeni
4. Nisu opšte pripremljeni

USLOVI RADA

P59. Radni poslovi i zadaci se pretežno odvijaju:

1. U zatvorenim prostorima
2. Na otvorenim prostorima
3. I jedno i drugo

P60. Radno kruženje (izabрати jedno ili više od ponuđenog)

1. Vruće	7. Vlažno
2. Hladno	8. Pod radijacijom
3. Vetrovito	9. Pod veštačkim osvetljenjem
4. Bučno	10. U toksičnom okruženju
5. Promene temperature	11. Ostalo
6. Vibracije	

P61. Fizička spremnost za radno mesto (izabrati jedno ili više od ponuđenog)

1. Potrebna je znatna fizička snaga
2. Stajanje, hodanje, klečanje ili ležanje većinu radnog vremena
3. Sedenje većinu vremena
4. Koordinisani pokreti na liniji očiju i udova

MODUL 4: PREDVODNICI PROMENE ZADATAKA: INOVACIJE U PREDUZEĆU

P62. U toku poslednje dve godine da li je vaše preduzeće uvelo neke novine ili značajna poboljšanja...

1. Roba ili usluge
2. Proces (proizvodnja dobara ili pružanje usluga)
3. Metode prodaje i marketinga
4. Organizacija rada
5. Ne PREDITE NA P64

P63. Koje su od narednih promena ili inovacija uvedenih u poslednje dve godine imale uticaj na zadatke koje obavlja gore navedeno zanimanje?

1. Roba ili usluge
2. Proces (proizvodnja dobara ili pružanje usluga)
3. Metode prodaje i marketinga
4. Poboljšanje organizacije rada

P64. Da li je u poslednje dve godine vaše preduzeće prilagodilo praksu, proizvode ili usluge zbog ekološke svesti ili propisa?

1. Da
2. Ne **PREDITE NA P66**
3. Ne znam **PREDITE NA P66**

P65. Da li su ova prilagođavanja imala uticaj na zadatke koje obavlja gore navedeno zanimanje?

1. Da
2. Ne
3. Ne znam

P66. Od svih zanimanja u vašem preduzeću da li biste rekli da je gore navedeno zanimanje trenutno najpogođenije promenama u radnim poslovima i zadacima i uslovima stručnosti?

1. Da
2. Ne
3. Ne znam

P67. Koja grupa zanimanja u vašem preduzeću prolazi kroz najveće promene?

1. Zanimanje
2. Ne znam

HVALA VAM NA VREMENU I SARADNJI

Da li želite da primite opise sličnih poslova od ostalih poslodavaca kada završimo sa anketom? DA = 1 NE = 2

Prilog upitnika

Kako odabrati zanimanja iz projekta ALLED (poljoprivreda, prerada hrane, mašinska industrija)
Ako pokažete spisak zanimanja iz gore navedenih sektora poslodavcu, prvo spomenite zanimanja agronom, mašinski inženjer ili tehničar prerade hrane (zanimanja za čije je obavljanje potrebna viša stručna sprema).

Ukoliko poslodavac ne zapošljava radnike ove struke, upitajte da li zapošljava poljoprivredne tehničare, mašinske tehničare ili tehničare prerade hrane. Ukoliko zapošljava takve radnike, izaberite jednu od tih struka i povedite razgovor o tom radnom mestu.

Ukoliko poslodavac samo zapošljava zanimanja kao što su: pripremač voća odn. povrća za konzerviranje, kušaoce i testere hrane i pića, rukovoce mašina iz prehrambene i sličnih industrija, odaberite ta zanimanja.

Slede zanimanja iz domena projekta ALLED:

Radna mesta za koja je potrebna viša stručna sprema:

1. Agronom
2. Mašinski inženjer
3. Prehrambeni tehničar

Radna mesta za koja je potrebna srednja stručna sprema:

1. Poljoprivredni tehničar
2. Mašinski tehničar
3. Tehničar prerade hrane

Ostala zanimanja zajednička za projekte UNDP i ALLED:

1. Pripremač voća odn. povrća za konzerviranje
2. Proizvođači mlečnih proizvoda
3. Pripremač voća odn. povrća za konzerviranje
4. Mesari, ribari

Kao što znate, određeni poslovi imaju različite nazive u preduzećima, tako da je bitno da se uspostavi da je prehrambeni tehničar, na primer, neko ko obavezno ima stručnu spremu škole za stručno obrazovanje i obuku i da se njegovi zadaci odnose na industrijsku ili ne industrijsku preradu hrane. Povedite računa da navedete naziv zanimanja u upitniku na pitanje A na prvoj strani.

Prilog 2: Spisak programa koje nude škole za stručno obrazovanje i obuku iz šest ekonomskih sektora

1. Prerada hrane

Opština	Naziv škole
Prehrambeni tehničar	
Đakovica	Kadri Kusari
Glogovac	Fehmi Lladrovcvi
Gnjilane	Arbëria
Klina	Fehmi Agani
Kosovska Mitrovica	Arkitekt Sinani
Orahovac	Selajdin Mullaabazi-Mici
Peć	Ali Hadri
Podujevo	Isa Boletini
Prizren	Ymer Prizreni
Srbica	Anton Çetta
Štimlje	Naim Frashëri
Suva Reka	SHMP Shirokë
Uroševac	Zenel Hajdini
Vitina	Jonuz Zejnullahu
Vučitrn	Bahri Haxha
Obrada mleka odn. mlečnih proizvoda	
Priština	Abdyl Frashëri
Prerada mesa	
Priština	Abdyl Frashëri
Prerada voća i povrća	
Priština	Abdyl Frashëri

2. Informaciona tehnologija - izdvajanje poslovnih procesa i centri za korisničku podršku

Opština	Naziv škole
Informatika	
Dečane	Tafil Kasumaj
Đakovica	Nexhmedin Nixha
Đakovica	Gjon Nikollë Kazazi
Glogovac	Fehmi Lladrovcvi
Gnjilane	Mehmet Isai
Istok	Mithat Frashëri
Kaçanik	Feriz Guri dhe Vëllezërit Çaka
Klina	Fehmi Agani
Kosovo Polje	Minatori
Kamenica	Andrea Durrsaku
Kamenica	Andrea Durrsaku 1
Kosovska Mitrovica	Arkitekt Sinani
Kosovska Mitrovica	Nëna Terezë
Lipjan	Adem Gllavica
Obilić	Ismail Dumoshi
Peć	Shaban Spahija
Peć	Xheladin Deda
Podujevo	Fan S Noli
Priština	Don Bosko
Priština	Gjin Gazulli
Prizren	11 Marsi
Srbica	Anton Çetta
Štimlje	Naim Frasheri
Suva Reka	Skender Luarasi
Uroševac	Pjetër Bogdani
Vitina	Jonuz Zejnullahu
Vitina	Jonuz Zejnullahu 1
Vučitrn	Lutfi Musiqi
Telekomunikacije	
Glogovac	Fehmi Lladrovcvi

Gnjilane	Mehmet Isai
Kaçanik	Feriz Guri dhe Vëllezërit Çaka
Kosovska Mitro- vica	Arkitekt Sinani
Obilić	Ismail Dumoshi
Peć	Shaban Spahija
Podujevo	Fan S Noli
Priština	Don Bosko
Priština	Gjin Gazulli
Prizren	11 Marsi
Srbica	Anton Çetta
Suva Reka	Skender Luarasi
Vitina	Jonuz Zejnullahu
Vučitrn	Lutfi Musiqi
PTT komunikacije	
Lipjan	Adem Gllavica
Podujevo	Fan S Noli
Priština	28 Nëntori
Pomoćnik IT	
Orahovac	Selajdin Mullaabazi-Mici
Usluge IT	
Mališevo	Qendra e Kompetencës

3. Obrada metala

Opština	Naziv škole
Metalorezac	
Glogovac	Fehmi Lladrocvci
Kosovska Mitrovica	Arkitekt Sinani
Vučitrn	Bahri Haxha
Obrada metala	
Uroševac	Pjetër Bogdani
Zavarivač	
Gnjilane	Mehmet Isai
Istok	Mithat Frashëri 1
Kaçanik	Feriz Guri dhe Vëllezërit Çaka
Mitrovica	Arkitekt Sinani
Lipjan	Adem Gllavica
Podujevo	Fan S Noli
Priština	Shtjefën Gjeqovi
Prizren	Nënë Tereze
Suva Reka	Skender Luarasi
Uroševac	Pjetër Bogdani
Vitina	Jonuz Zejnullahu
Vučitrn	Lutfi Musiqi
Obrada metala	
Istok	Mithat Frashëri
Klina	Fehmi Agani
Priština	Shtjefën Gjeqovi
Prizren	11 Marsi
Uroševac	Pjetër Bogdani
Limarstvo i obrada metala	
Srbica	Qendra e Kompetences

4. Tekstil

Opština	Naziv škole
Predenje	
Gnjilane	Arbëria
Modelari i šabloneri	
Gnjilane	Arbëria
Priština	Shtjefën Gjeqovi
Srbica	Anton Çetta
Vitina	Jonuz Zejnullahu
Vučitrn	Bahri Haxha
Krojač	
Đakovica	Nexhmedin Nixha
Kosovska Mitrovica	Nëna Terezë
Peć	Shaban Spahija
Priština	Shtjefën Gjeqovi
Prizren	Nënë Tereze
Suva Reka	Skender Luarasi
Dizajner odeće i tekstila	
Đakovica	Nexhmedin Nixha
Gnjilane	Arti Pamor
Peć	Odhise Paskali
Prizren	11 Marsi

5. Turizam

Opština	Naziv škole
Gastronomski pomoćnik	
Dečane	Tafil Kasumaj
Đakovica	Kadri Kusari
Gnjilane	Marin Barleti
Kosovska Mitrovica	Hasan Priština
Lipjan	Adem Gllavica
Peć	Ali Hadri
Uroševac	Faik Konica
Pomoćnik u restoranu	
Orahovac	Selajdin Mullaabazi-Mici
Priština	7 Shtatori
Prizren	Ymer Prizreni
Kuvar	
Priština	7 Shtatori
Gnjilane	Arbëria
Vučitrn	Bahri Haxha
Turistički pomoćnik	
Priština	7 Shtatori
Gastronomske i turističke usluge	
Mališevo	Qendra e Kompetencës
Turistički vodič	
Prizren	Qendra e Kompetencës Prizren
Pomoćnik na informativnim punktovima i turističkim agencijama	
Prizren	Qendra e Kompetencës Prizren
Pomoćnik organizatora događaja	
Prizren	Qendra e Kompetencës Prizren

6. Drvna industrija

Opština	Naziv škole
Drvna industrija	
Uroševac	Zenel Hajdini
Stolar	
Kosovska Mitrovica	Nëna Terezë
Peć	Shaban Spahija
Prizren	Nënë Tereze

Pomoćni radni profili

Mehaničar mašina	
Dečane	Tafil Kasumaj
Glogovac	Fehmi Lladrovcvi
Lipjan	SHML Mikste
Orahovac	Selajdin Mullaaba-zi-Mici
Peć	Shaban Spahija
Suva Reka	Skender Luarasi
Uroševac	Pjetër Bogdani
Rukovodilac produkcije odn. prerade	
Đakovica	Nexhmedin Nixha
Glogovac	Fehmi Lladrovcvi
Gnjilane	Mehmet Isai
Istok	Mithat Frashëri
Istok	Mithat Frashëri 1
Klina	Fehmi Agani
Kosovska Mitrovica	Arkitekt Sinani
Lipjan	Adem Gllavica
Obilić	Ismail Dumoshi
Srbica	Anton Çetta
Štimlje	Naim Frasheri
Suva Reka	Skender Luarasi
Uroševac	Pjetër Bogdani
Vitina	Jonuz Zejnullahu

Vučitrn	Lutfi Musiqi
Izrađivač alata	
Istok	Mithat Frashëri 1
Suva Reka	Skender Luarasi
Dizajner enterijera (relevantno za sektor drvne industrije)	
Peć	Odhise Paskali
Prizren	11 Marsi
Grafički dizajn	
Gnjilane	Arti Pamor
Peć	Odhise Paskali
Službenik u industriji	
Prizren	Qendra e Kompe- tencës Prizren
Rukovodilac kompjuterizovanih mašina	
Peć	Shaban Spahija
Priština	Shtjefën Gjeqovi

Izveštaj Procena potreba za kvalifikovanim radnicima: utvrđivanje potreba poslodavaca u šest privrednih sektora na Kosovu je objavljen zahvaljujući nesebičnoj pomoći Ministarstva za inostrane poslove Finske pružene Programu aktivnog tržišta rada 2.

United Nations Development Programme - Kosovo
Zagrebi St. No. 39, 10 000 Prishtina, Kosovo
Phone: +381 (0) 38 249066, Fax: +381 (0) 38 249065,
E-mail: registry.ks@undp.org
www.undp.org

Empowered lives. Resilient nations.

50
YEARS

MINISTRY FOR FOREIGN
AFFAIRS OF FINLAND